

Szathmáry Zoltán

Az információs társadalom és egyes devianciái

A 18. század második felében megindult ipari forradalom óta a technológia megítélése az európai társadalmakban nem mentes a szélsőségektől. Laikus szemmel nézve az információs társadalom legszembetűnőbb jellemzője a mindent és mindenkit körülvevő technikai eszközök számának, sokféleségének, komplexitásának növekedése, valamint ezek folyamatos és szinte követhetetlen tempójú változása.¹ Az új technológia befogadásával kölcsönhatásban – eszközeinek megismerésével, alkalmazásával, a fogyasztói igények szerinti fejlesztésével – a befogadó közeg, a társadalom is változik, a környezeti változások viszont alkalmazkodásra kényszerítenek. A Thomas Hughes által megalkotott „technológiai lendület” fogalma szerint életciklusuk egy bizonyos pontján egyes technológiák meghatározó erejűek a társadalmi változások működtetésében, amint nagyobb és bonyolultabbá válnak, úgy alakítják egyre inkább a társadalmat, míg az nem tudja alakítani a technológiát.² Nem vállalkozom annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a technológiát társadalmi folyamatok határozzák-e meg, avagy fordítva – a technológia determinálja-e a társadalmat –, tény az, hogy a társadalom változott, változik, és ebben az új technológiának valamilyen szerepe van. Kincsei Attila szerint a technológiai elem jellemzője ebben a kölcsönhatásban a következő pontokba foglalható össze: az innovációk által életre hívott új technológiai rendszerek megjelenése között eltelt idő továbbra is rövidül, az infokommunikációs eszközök teljesítménye növekszik, valamint a számítástechnika, telekommunikáció, média konvergenciája.³

Az a változás, ahogy az új eszközök és az azokra épülő szolgáltatások soha nem látott mértékben telepednek rá az állampolgárok mindennapjaira, a társadalom főképp idősebb generációi és a szociálisan hátrányosabb helyzetűek számára gyakran érthetetlen. Ilyen körülmények között a társadalmi erkölcs változásával is számolnunk kell, szélesedik a deviánsnak tekintett magatartások skálája az új technológiát elfogadók, befogadók és a tartózkodók, elutasítók közötti feszültségek miatt. Az infokommunikációs eszközök által behálózott környezetbe születő fiatalok aktív felhasználóvá válása e konfliktusban viszont azt jelenti, hogy az új társadalmi és technológiai kapcsolatrendszernek a normáit már egyre inkább ők maguk alakítják.

E röviden vázolt változásban azonban a jog szerepe változatlan: szabályoznia kell a társadalmi viszonyokat úgy, hogy biztosítsa a társadalmi együttműködést, megakadályozza, megbüntesse az ellene támadókat. A jogrendszer számos jogágának különböző szerep jut e komplex rendszerben, melynek szankciós záróköveként, ultima ratioként a büntetőjog áll őrt. Ahhoz azonban, hogy a büntetőjog szerepét megértsük, fel kell tárnunk szabályozandó környezetét, meg kell érteni a deviáns magatartásformák ösztönzőit e változásban.

Az információs társadalom és a deviancia fogalma

Az információs társadalom

Az információs társadalomra jellemző, hogy az információ előállítása, terjesztése, elosztása és felhasználása alapvető gazdasági, politikai és kulturális tevékenységként jelenik meg. A közgazdaságtanban ezzel a megközelítéssel összhangban áll a tudásgazdaság fogalma, amelynek lényege, hogy az értelem, mint az emberi erőforrás gazdasági hasznosítása révén nemcsak szellemi, de anyagi értelemben is kifejezhető érték jön létre. Az információs társadalom lényegi elemei így a következőképpen is összegezhetők.⁴ Az információ mint vagyoni érték elsődleges szerephez jut például az elektronikus kereskedelemben, amely virtuális aktusokra épül, szemben a hagyományos gazdaság működési mechanizmusaival. Az információ alapvetően része a politikai hatalomgyakorlásnak is, hiszen azt megszerezni és birtokolni csak az képes, aki az információt előállítja és elosztja. Az információs társadalom egy további lényeges eleme a technológia, amely az információ megszerzését és feldolgozását lehetővé teszi. A technológia fejlődése jelentősen növelte a társadalom reakciójának gyorsaságát az új életviszonyokkal szemben, mivel az információk mind nagyobb arányú áramlása fokozatosan csökkentette a naprakész tudás elsajátításának tartamát, a folyamatos tanulás alapvető követelménnyé vált. További jellemző, hogy a termelő tevékenységet végző foglalkoztatottak egyre nagyobb része az információ megszerzésével és feldolgozásával összefüggő munkakörben dolgozik.⁵

Látható a fenti általános jellemrajz alapján, hogy az információs társadalom kifejezésével a mindennapokban sokszor inkább politikai és gazdasági programokkal összefüggésben találkozhatunk, jelentésének felfedése, valamint a korábbi korszakok más (posztindusztriális, posztmodern, tudásalapú, stb.) jelzőivel jelölt társadalmaitól való megkülönböztetése számos különböző tudományterület aktuális diskurzusainak középpontja, így más-más szempontok szerint közelítenek a fogalomhoz az informatika, az antropológia, a szociológia, a politikatudomány és a jogtudomány gondolkodói. Lévéen, hogy az információs társadalom különböző okokból képezi vizsgálatuk tárgyát, és a fogalomkészlet nem egységes, abban sem értenek egyet, hogy az élet mely területén tekinthető a változás olyan mértékadónak, hogy azzal az egész társadalmat jellemezni lehessen, feltevé, hogy maga az információs társadalom valóban rendelkezik a korábbiakhoz képest újfajta minőséggel. Nem mellőzhető azonban annak meghatározása, hogy a tanulmány mely értelemben alkalmazza a kifejezést anélkül, hogy állást foglalna bármelyik koncepció mellett. Éppen ezért nem töreksem az információs társadalomra vonatkozó új teória kidolgozására, sem az eddigi narratívák szintézisére vagy összehasonlítására, hanem a meglévő elméletek büntetőjogi gondolkodás számára szükséges mozzanatait emelem ki, csupán utalva azok eredetére.

Ebben van segítségemre Z. Karvalics László, aki az információs társadalom-kifejezés helyénvaló kezeléséhez három narratívát vezetett be.⁶ Az első, úgynevezett makroszintű „nagy narratíva” a magas absztrakciós szintű civilizációelméleti, társadalomfilozófiai, kultúraelméleti kontextusban tárgyalt elméleteket öleli fel. A mezoszintű „kis narratíva” által jelölt koncepciók még mindig magas absztrakciós szinten foglalkoznak a társadalmi alrendszerek változásának kérdéseivel, azonban erőteljesebben körvonalazódtak bennük bizonyos kiemelt problémahalmazok. A harmadik, úgynevezett „mininarratíva” szintjéhez kapcsolódó vizsgálatok jelentős részét a valóság egy-egy kisebb szegmensére fókuszá-

ló, gyakorlati szempontokat előtérbe helyező diskurzusok teszik ki, amelyek az érintett részterületekbe történő közvetlen beavatkozások megtervezéséhez nyújthatnak kiváló alapot. Z. Karvalics álláspontja szerint az információs társadalom valódi dimenziói nem a távközlés és nem is a számítástechnika körül keresendők, hanem az oktatás, a tudomány, az innováció, a gazdaság, és a kultúra körül járhatók be.⁷

A tanulmánynak nem célja az információs társadalom sine qua non-ját kutatni, így vizsgálatomat sem társadalomelméleti modellek útján, hanem a társadalom technológiához való mind erősebb kötődésének vonalán folytatom. A fenti keretek felvázolása után a tanulmány által használt információs társadalom szókapcsolat a harmadik, mikroszintű narratíva szellemében eszközölt vizsgálatokat és eredményeiket alapul véve törekszik saját tudományterületének céljaira figyelemmel alapot építeni az információs társadalom bűnözésének megértéséhez. Ami számos információs társadalom-konceptió közül a jogtudományt illeti, a szabályozandó társadalmi viszonyok komplexitása okán az információs társadalom más-más árnyalata kaphat szerepet a közigazgatási, a polgári és büntetőjog szempontjából. A büntetőjog jogrendszerben betöltött, végső soron igénybevett szerepéből kiindulva önálló információs társadalom-képpel nem is rendelkezhet, lévén feladata a fennálló társadalmi rend, értékek védelme akkor, amikor a többi jogág védelme már nem elegendő, vagy a jogtalan cselekedettel okozott sérelem oly mértékű, hogy a legszigorúbb, alkotmányos alapjogokat is komolyabban korlátozó beavatkozásra van szükség. Máshogy fogalmazva a büntetőjog számára a társadalom, legyen az posztindusztriális, információs vagy tudásalapú, jobbára mindig statikusnak tekinthető, eszközként közvetlenül nem, csak közvetve fejleszti a társadalmi viszonyokat, nem előmozdítja, hanem védi a társadalmi-gazdasági fejlődést. Azonban nem vonhatja ki magát a társadalmi változások alól olyan tekintetben, hogy az általa használt, dogmatikailag letisztult jogintézmények alkalmazásának környezete átalakult, új társadalmi értékek, viszonyok, jogtárgyak jelentek meg, a bűncselekményeket új eszközökkel lehet elkövetni vagy felderíteni.

Anélkül, hogy az információs társadalmat kizárólag az új technológiai eszközök által meghatározottnak tekinteném, a bűnözés és bűnüldözés szempontjából a digitális technológia tárgyalása kiemelt jelentőségűnek tekinthető, a következők miatt: a büntetőjogi felelősség alapja a bűnösség fogalmi elemeiben megjelenő szabad akarat. Ekként a technológiai elem megítélése során el kell fogadnunk annak semleges voltát, azaz az infokommunikációs technológiai eszközök nyújtotta lehetőségek nem feltételezik azok bűncselekményekre történő hasznosítását, de ösztönzői lehetnek egyes devianciák kialakulásának, és egyes bűncselekmények dogmatikájának újraértelmezését teszik szükségessé. Kiindulópontként ezért a bűncselekmények elkövetését megkönnyítő illetve a bűnüldözést segítő vagy éppen megnehezítő technológia nyújtotta új környezetet kell nagyító alá vennünk, figyelemmel ezen új világ lehetséges bűnelkövetőire is. A felmerülő kérdések tehát a következők: mi a technológia szerepe a bűnözésben és a bűnüldözésben, milyen lehetőségeket teremt, melyek azok az új, átértékelt élethelyzetek, amelyek a technológiával kapcsolatban új típusú védelmet igényelnek, és kik azok, akik ezeket a társadalmi értékeket veszélyeztetik?

A vizsgált környezet, az információs társadalom egyik kulcsfogalma a konvergencia. Bár a konvergenciának nincs pontos, általánosan elfogadott használata a szakirodalomban, a tanulmány szempontjából különböző hálózati platformok azon képességét jelenti, hogy alapvetően hasonló szolgáltatási fajtákat hordoznak, de olyan fogyasztói

eszközök összefonódását is jelöli, mint például a telefon, televízió és a személyi számítógép. Az eszközök fizikai környezetétől kissé eltávolodva a digitalizáció a tartalmak platform-független közvetítésének fejlődésével a korábban elkülönült ágazatok, úgymint az informatika, a távközlés és a média konvergenciáját is biztosította. Másként fogalmazva az infokommunikációs konvergencia olyan technológia gyökerű, több szinten zajló folyamat, amelyet a piac és a szabályozás csupán követni próbál. Meghatározó technológiai alapja a digitalizáció, amely műszaki megoldás lehetővé teszi, hogy ugyanaz a tartalom a korábban egymástól elkülönült hálózatokon is átvihető legyen.⁸ A konvergencia tehát a média, informatika és távközlés területein végbemenő változás, amely folyamatnak a figyelemmel kísérésére többek között azért van szükség, mert meghatározza az informatikai bűncselekmények elkövetésének környezetét nem csak infrastrukturális, hanem kulturális értelemben is. A technológiai elem (az eszközök és szolgáltatások) biztosítja a társadalom számára az intenzívebb információáramlást, az információk tömegéhez való hozzáférést, míg a társadalom oldaláról nézve a hagyományos, való világbeli tevékenységek infokommunikációs technológiai rendszerekkel történő kiegészülése, támogatottsága, mediatisáltsága magának a tevékenységnek a virtuális dimenziójába való kiterjesztését eredményezi.⁹ Ezen eszközök relatíve általánosan hozzáférhető volta lehetővé teszi a társadalom minden tagja számára a nemzethatárokon átvívelő kommunikációt, kapcsolatteremtést, közösségépítést.

A deviancia

A „deviancia” kifejezés valamely normák által szabályozott közösség együttélésének alapvető szabályait sértő attitűdöt jelöl. Jack D. Douglas és Frances C. Waksler a deviancia jelentésrétegeit egy tölcserhez hasonlítják, legtágabb értelemben olyan érzés, hogy valami talán rossz, furcsa, különös, míg legszűkebb értelemben ítélet, hogy valami a legteljesebb mértékben rossz, valahol e két szélsőség között válik a deviáns viselkedés bűncselekményt megvalósító magatartássá.¹⁰

Az információs társadalom új, eddig nem ismert devianciáinak megértéséhez a társadalmi struktúrával összefüggő elméletek fogalmai közül először az „anómia” fogalmát hívom segítségül. Az anómia a szó szoros értelmében normahiányos állapotot jelent. Kicsit tágabban olyan állapot, amikor bizonyos (általában új, ismeretlen) élethelyzetekre nincs régi, eligazító norma, vagy egy kialakult társadalmi gyakorlat eltér a társadalom által vallott normáktól.¹¹ Megint másként fogalmazva az anómia a társadalmi rend felbomlása az értékek és a normák elvesztése következtében.¹² Émile Durkheim az anómia fogalmát az öngyilkosságok számának korszakonkénti változásával illusztrálja, okát kutatásai során több jelenségre vezette vissza. Az öngyilkossági ráta többek között a nagyobb szabású és gyors gazdasági változások idején nőtt jelentősen, azon oknál fogva, hogy az emberek a megszokott életviszonyokból hirtelen újabb, ismeretlen helyzetbe kerültek, olyan helyzetbe, amely törvényeihez hirtelen alkalmazkodniuk kellett.¹³ A 19. század ipari forradalmát elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a felszabadult társadalmi erők nem kerültek egyensúlyba, egymáshoz viszonyítva értékük nincs meghatározva, emiatt egy ideig nem működik a szabályozás. Az emberek már nem tudják, hogy mit lehet és mit nem, mi igazságos és mi igazságtalan, mi az, amit jogosan követelhetnek, mi az, ami túllépi a mértéket, ennek következtében nincs semmi, amire ne tarthatnának igényt.¹⁴ Az egyént a család, a politikai, vallási közösségek, a maga alakította és a közös érdeklődés

alapján szerveződő társadalmi csoportok különböző módon integrálják a társadalomba, melynek a példáit, életvezetési mintáit az egyén integrációja során elfogadja. Az integráló erők gyengülése következtében alakul ki az anómia állapota.

Robert Merton szerint az anómia oka nem a társadalmi változás, hanem az olyan társadalmi szerkezet, amely minden tagja elé azonos célokat tűz, ám nem biztosít azok eléréséhez azonos eszközöket, azaz feszültség van kultúránk követelményei és társadalmi szerkezetünk között.¹⁵ E feszültség egyik eredménye a deviancia. Az „amerikai álmoként” ismert kifejezésünk jól tükrözi társadalmunknak a francia forradalom egyenlőség-eszméjének megerősödése óta elfogadott szemléletét: célunk egyenlőként, egyenlő eséllyel törekedni a sikerre, a jólétre. Az alkalmazkodás a kor céljaihoz és eszközeihez ötféleképpen történhet: konformizmus esetén mindkettő elfogadása történik, újítás esetén a célokat elfogadjuk, de saját eszközökkel érjük el, a ritualizmusnál feladjuk céljainkat, de továbbra is megengedett eszközökkel élünk, visszahúzódás esetén mindkettőt feladjuk, lázadás esetén pedig mind a célokat, mind az eszközöket tagadva, azokat saját céljainkkal és eszközeinkkel helyettesítjük, új társadalmi szerkezetet alkotva. Deviancia tehát az újítás, visszahúzódás (kábitószers- és alkoholfogyasztás), lázadás.

A lehetséges okok

A „hálózati” lét

Az infokommunikációs forradalom is változásokat generál. Az egyént különböző szinteken és erővel integráló csoportok közötti erőeltolódás figyelhető meg egy hálózati jellegű társadalom kiépülésével.¹⁶ Balogh Gábor szerint az infokommunikációs korszak polgárának identitását a hálózat biztosítja, egyszersmind a korszak „homo informaticus”-ként jelölt emberei aktivitásának jele. A hálózat egyrészt olyan technikai-technológiai eszköz, amely csomópontokból és az azokat összekötő utakból, kapcsolatokból áll, másrészt topologikus alakzat, amely integrációba foglalja a rajta tevékenykedőket. A hálózat alapvető jellemzője a kapcsolat, topologikus alakzatként pedig az infokommunikáció biztosítása, fenntartása és lebonyolítása.¹⁷ Az infokommunikációs eszközök által meghatározott környezetben azonosíthatóságunk elvesztésének lehetősége miatt a hálózati lét eredményeképpen megváltozik a tudat és az identitás szerepe, függetlenítheti őket interakcióink közvetítettsége, mediatizálódása. Az interneten teremthető kapcsolatok az emberi kiteljesedés, az önmegvalósítás vagy éppen az addigi személyiségtől való elszakadás eddigi legteljesebb lehetőségét biztosítja, sokszor többet, mint a fizikai világ. A kommunikáció formái olyan mértékben alakíthatók, befolyásolhatók, hogy az egyén a valóságtól teljesen elszakadva személyesítheti meg magát akár többféleképpen is.¹⁸

De nem csupán a kísérletezés lehetősége, hanem olyan alapvető emberi tulajdonságok is szerepet játszanak a felhasználók online viselkedésében, mint az őszinte kitérkezés vágya, az az igény, hogy a mindennapi élet feszültségeit valaki olyannal osszuk meg, aki megért, aki hasonló problémákkal küszködik. Általános felismerés viszont az is, hogy sokszor könnyebben beszéljük el problémáinkat idegeneknek, mint közeli hozzátartozóinknak. Ez, a pszichológusok által „idegennel a vonaton” -nak nevezett jelenség is jelentős mértékben befolyásolhatja egy ember online magatartását.¹⁹ A kitérkezés nem csak belülről fakadhat, lehet elvárás is egy csoporthoz tartozás legitimizálásához vagy a kölcsönös bizalom kialakításához, de legyen szó bármelyik esetről is, könnyebben vállalható

1 tudomány és társadalom

az egyébként stigmatizált tulajdonság bevallása anonim módon.²⁰ Miben rejlik ennek a veszélye? A technológia nyújtotta lehetőségek megkönnyítik ezen személyes információk kiadását, majd gyűjtését.

Az infokommunikációs eszközök olyan nem monopolizált tömegtermékek, amikhez bár mely polgár hozzáférhet, a felgyorsult társadalmi interakciók olyan szükségletei, amelyek egyre inkább létfeltételei a modern embernek. Konfliktus akkor keletkezik, amikor a személy az infokommunikációs környezetből kilépve a valós, közvetlen világ eseményeit, helyzeteit képtelen azonosítani. Bár a továbbiakban is kiemelt szerephez jut majd a 21. század új kultikus helye, a kibertér, természetesen a problémakör nem szűkíthető le kizárólag ezen szektorra, viszont szembeűnő módon mutat olyan anómiás jegyeket, amelyekkel jellemezhetjük társadalmunk negatív változásait.

Arra a kérdésre tehát, hogy miben rejlik a kibertér csábításának veszélye, és miért kell annak a személyiségre gyakorolt torzító hatásairól beszélnünk a válasz egyszerűnek tűnik: a kibertérben folyó interakciók hatásai továbbgyűrűznek a társadalom „valós, közvetlen” életterében is. A felhasználók mind jelentősebb része képtelen egymástól elhatárolni a két területen folyó interakcióit, szerepjátékait, személyiségének egyszer rejtett, majd titkon kiélt devianciáit. M. Poster és S. P. Wilbur szerint a kibertér kedvez az egyén „labilis énné” válásának, kedvez olyan egyéniséggé alakulásának, aki rabjává válik annak a folyamatnak, amelyben sokféle személyiséget alakíthat ki magának.²¹ Meghatározó az élmény, amely lehetővé teszi az embereknek, hogy kimozduljanak tér- és időbeli helyükről, hogy személyiségük olyan oldalaival kísérletezzenek, amelyeket eltitkolnak a valós földrajzi térben. Az anonimitás és a képzelet szabad megvalósíthatóságának ajánlatával a kibertér lehetővé teszi a társadalmilag elvárt célok, a siker látszólagos megvalósítását is. Ami a társadalmi kapcsolatokra gyakorolt hatását illeti, Mészáros Rezső szerint jellemzője, hogy a földrajzi határokat eltüntetve a felhasználók közös érdeklődési körére épül, tehát ezzel gyengíti a földrajzi közösségeket, a fanatikus felhasználók visszaszorulnak a kibertérbe, kilépnek a „való világbeli” társadalomból. A kibertér kulturális hatásai jelentősek, a jelenlegi világtrendnek megfelelően féltő, hogy az amerikanizálódó világ és a globalizáció erősödését könnyíti, alternatív teret kínál, amelyben az „én” határozatlan körvonalú és testetlen.²²

Magyarországi viszonylatban adott egy minden eddigi változásnál intenzívebb, lendületesebb technológiai haladás, és az e mentén kettészakadó társadalom (ismeretekkel rendelkezők és nem rendelkezők). Az Információs Társadalom és Trendkutató Központ (ITTK) *Magyar információs társadalom jelentés 1998–2008* című összeállítása szerint 2001-ben a 14 év feletti korosztály 30%-a használt rendszeresen számítógépet, és mintegy 18%-a internetet. A 2007-es adatok szerint ugyanezen korosztálynak 52%-a használt rendszeresen vagy alkalmanként számítógépet és 45%-uk internetet.²³ Az ITTK 2006-os, információs társadalomról szóló kutatása²⁴ szerint az ország lakosságának hatvan százaléka digitális írástudatlannak tekinthető, a magyar állampolgárok több mint fele soha nem használt még életében számítógépet. Velük szemben állnak azok, akik szinte napi rendszerességgel interneteznek széles sávon, részt vesznek a web 2.0²⁵ forradalomban. A kutatás szerint a magyar kultúra e tekintetben kettészakadóban van, azaz míg az online haladásban csak az ország kisebb része vesz részt, az állampolgárok nagyobb része egyelőre kimarad e változásokból, amely változások a lemaradóknak egyfajta kulturális „sokkot” fog okozni.²⁶

Kérdés, hogy a jelenlegi többség által elfogadott normák és az új szokások közötti konfliktusról van-e szó, vagy a „mobiltelefon-őrület”, az öncélú felszínes csevegés, csetelés,²⁷ a virtuális játék- és internetfüggőség valóban devianciák-e. Annak megválaszolása, hogy egyébként is „demoralizálódó” társadalomban élünk, vagy az egyes erkölcsi törvények feloldódása az infokommunikáció forradalmának tudható be, már igen összetett filozófiai-szociálpszichológiai kutatás eredményeképpen történhet, ezért ennek eldöntésére nem is vállalkozhatom, azonban a problémák létét igazolja a következő fejezetben felsorolt devianciák jellemzése.

A devianciák ösztönzői a hálózaton

Mi lehet az oka annak, hogy egy ilyen fiatal technológia ilyen hamar képes volt magához láncolni felhasználóinak tömegét? Az egyik meghatározó elem a látszólagos anonimitás, a másik az enyhének tűnő közösségi szankció, mivel a deviáns viselkedésnek a virtuális térben legtöbbször csupán annyi következménye lehet, hogy a másoknak nem tetszőn viselkedőt kizárják a csoportból, ellentétben a valós világgal, ahol sokkal súlyosabb következményei is lehetnek a normaszegésnek.²⁸

Természetesen a hasonlóan deviánsan viselkedőknek is adott a lehetőség, hogy megalossák a maguk közösségét, melyben ezután maguk határozzák meg a követendő szabályokat, éppen ezért a deviáns magatartásokat ma még a domináns csoport értékrendszeréhez viszonyítva ítéljük meg. Akkor lenne nehezebben feloldható a probléma, ha a ma még deviánsnak tekintett felhasználók és az „átlag” felhasználók száma között egyensúly jönne létre. A hasonló gondolkodású, érdeklődési körrel rendelkező felhasználók és a belőlük felépülő közösségek sajátos szubkultúrát hoztak létre, amely megnyilvánulhat a kommunikációs eszközök használatában, az újonnan csatlakozni kívánók tesztelésében, amelynek célja természetesen a közösség erősítése, az idegenek kizárása.

M. K. Rogers kutatásai alapján a 16 éves és az ennél fiatalabb személyek valószínűleg meg a legtöbb számítógéppel kapcsolatos deviáns magatartást.²⁹ Példaként említhető egy, a látens fiatalkori devianciákról készített önbevalláson alapuló felmérés, amelynek eredményeképpen megállapítható, hogy a film- és zenefájlok internetes letöltése az egyik legenyhébbnek tekintett deviancia.³⁰ A megkérdezett fiatalok közel 51%-a életében már töltött le ilyen tartalmakat, a letöltők majdnem 42%-a kezdte tevékenységét 12 éves vagy fiatalabb korban. A problémásnak ítélt felhasználók nagy százalékának fiatal életkora az új technológiákra épülő eszközök mindennapi életben való elterjedése és felhasználásuk természetessé, mindennapivá válásának időpontjához köthető.

A társadalom elnéző hozzáállása, tehát a kibertéri közösségek enyhe szankciói mellett a való világbeli társadalom szintén enyhe értékelése is erősíti ezeket a devianciákat. Az el nem ítéltés oka részben az, hogy a kibervilág nem „valós”, nem „fizikai” dolgaira még nem terjedt ki a társadalom többségi tagjaiban az az abszolút, kizáró birtokviszony-rendszer szellemisége, amely a kibervilág megjelenése előtt évezredekkel a többi „dologra” már kialakult. További oka, hogy a számítástechnikai rendszereket érő támadások túlnyomó része nem kap nyilvánosságot. A támadások nem érintik az egyéni felhasználókat, „csak” azokat a nagyvállalatokat, amelyekkel szemben a társadalom többsége gyakran szimpatizál a magukat Robin Hood-ként beállító ellenállókkal. Mivel az emberek védve érzik magukat a komputeres támadásokkal szemben, ezért a számítástechnikai jellegű bűncselekmények erkölcsileg inkább illeszkednek a mai társadalom értékrendjébe, így az el-

követőekben a morális feloldozáshoz nincs szükség túlzott erőfeszítésre.³¹ A Szonda Ipsos egy korábban közzétett felmérése szerint a közvélemény az illegális szoftverhasználatot kisebb vétségnek tekinti, mint ha valaki nem adja át helyét az idősebbeknek a buszon, az illegális cd- és dvd-másolás pedig a bliccelésnél is enyhébb kihágásnak számít.³² Összefoglalva tehát a fiatal, a technika támogatott és árnyoldalának tekintett előnyeit egyaránt kihasználó felhasználók számára az anonimitás, a szankciók hiánya, az összetartó szubkultúra, a magatartások látenciája mint környezeti hatások megerősítésként, igazolásként jelentkeznek magatartásuk folytatásához.

Az új devianciák

Az érintettek

Az információs társadalom devianciáival érintettek jellemzéséhez nyújt egyfajta módszert a profilozó, viselkedéskutató megközelítés. A számítógéppel összefüggésbe hozható devianciák közül egyes bűncselekmények tetteseit vizsgálva Saw, Ruby és Post egy kutatásukat követően felállították a CITI (critical information technology insiders), azaz a kockázatot jelentő kritikus informatikus felhasználók kategóriáját, akik változó indítékok alapján, de valamennyien veszélyt jelenthetnek például a számítástechnikai infrastruktúrára nézve.³³ A kiemelten veszélyes felhasználók mindegyikére jellemző az introvertált viselkedés, azaz a hétköznapi problémákat nehezen kezelik, nehezen alakítanak ki közvetlen kapcsolatot az egyes akadályok leküzdésére. Tipikusan olyan emberek, akik inkább e-mailben közlik aggályukat, mint szemtől-szemben. A kutatások hat magas kockázatú jellemvonást mutattak ki: személyes és közösségi kudarcélmény (frusztráció), számítógép-függőség (kóros internethasználat), erkölcsi rugalmasság, csökkent kitartás-hűség, öntudatoság, együttérzés hiánya. Ezek a személyiségjegyek társulnak olyan tulajdonságokkal, mint hatalomvágy, bosszúvágy, önzőség, nyereségvágy. A vizsgált alanyok indítékai alapján a) a felfedezőket (explorers) a tudásvágy, a kíváncsiság vezérli, b) az irgalmas samaritánusokat (good samaritans) a másokon való segítség, a dolgok megjavítása mozgatja, c) a hackert az ártó szándék nélküli önkifejezés és bizonyítási vágy, d) a machiavellistát a személyes célok elérése figyelmen kívül hagyva a környezetet, más személyt, e) a kivételeket egyedülállóan vélt kvalitásuk elismertetése, f) a megtorlókat (avengers) sérelmeik, g) a karrieristákat a haszonlesés, h) a vakondokat (moles) is a nyereségvágy, de azzal a különbséggel, hogy azzal kárt is okoz.

Az egyes devianciák

Az elmélet után lássunk egy-két jellemző, az információs társadalom megjelenésével együtt felbukkanó deviáns magatartást. Ilyennek tekinthető a cyberszex, internet-mobil telekommunikáció- és számítógép függőség, a számítógép és számítástechnikai rendszer bűncselekmények elkövetési eszközeiként, valamint azok célpontjaiként való megjelenése.

1. *Cyberszex.* A pornográf oldalak gyakori látogatása vagy a csetelés ilyen témában a felhasználók hálózaton kívüli életét is jelentősen befolyásolhatja, mégpedig magától értehető módon akként, hogy az érintettek egyre kevesebb időt töltenek hús-vér szeretteikkel, kollégáikkal, de abban nem minden kutató értett egyet, hogy ez a befolyásolás milyen mértékű.³⁴ További vizsgált szempont ebben az újszerű problémában, hogy a társadalom

még mindig nem tisztázta, hogy a párkapcsolatban élők esetében mi is számít a hűség megszegésének. Whitty kutatásai szerint például egyes online interakciók, úgymint az erotikus tartalmú beszélgetés, a flörtölés vagy éppen az ennek során történő kielégülés az általa vizsgált személyek válaszai alapján igenis hűtlenségnek számítanak a társadalmi értékítélet szerint.³⁵ Az internet megváltoztatja a társadalom és az egyes felhasználók hozzáállását a szexualitáshoz, a szexuális kíváncsiság következmények nélküli kielégítésével valamint a kísérletezés lehetőségével a heteroszexuális viselkedés normálisnak tekintett attitűdje is új tartalmat nyerhet, azaz változik a szexuális kategorizálás értelmezése is.³⁶ Ennek formái a megannyi strukturált és kategorizált társkeresőoldal, a felhasználók szavazatai alapján minősített, rangsorolt prostituáltakat és masszöröket hirdető weboldalak, de ide tartoznak az egyre népszerűbb online szerepjátékok, amelyekben a felhasználó a kedvére formált „avatar”-ral játszhat szexuális helyzetekben.³⁷ A hasonló érdeklődés alapján szerveződő online közösségek kialakításával a felhasználók tapasztalatokat cserélhetnek, bátrabban ismertetik egymás előtt aggályaikat, felfedik egymás előtt addig rejtett devianciáikat és a technológia nyújtotta titkosítás segítségével könnyebben osztják meg egymással tiltottnak minősített pornográf felvételeiket.

2. Internetfüggőség. Internetfüggőség esetén az internet, a világhálón elérhető tartalmak mennyisége és változatossága, maga a böngészés, az információk keresése öncélú örömforrássá válhat. A kérdés az, hogy beszélhetünk-e önmagában való internetfüggőségről, vagy játék-, szex- és információfüggő betegek léteznek, akik csak a választott örömforrás tekintetében különböznek, és az internet csupán eszköz számukra. Más függőségi viszonyok korábban is ismertek voltak, azonban a különböző fórumokat látogató cset-függők kizárólag az interneten élhetik ki vágyaikat. A kóros internethasználókra általában jellemző a kielégítetlen társas igény, ami kórossá attól válik, hogy a rendszeres kommunikáció ellenére fel sem merül a személyes találkozás lehetősége a kommunikációs partnerekkel. Az érintettek nagy része identifikációs zavarokkal is küzd, ezért az interneten hamis névvel, életkorral vagy akár más nemi szerepben jelennek meg. A kórházba felvett betegek-nél általában nem internetfüggőséget diagnosztizálnak, hanem depressziót, szorongást, zavart személyiséget, erre a fajta függőségre csak később, mintegy mellékbetegségként derül fény. Produkálhat elvonási tüneteket, ideges reakciókat, feszültséget válthat ki, ha az illető nem ülhet a monitor elé.³⁸

Az ITTK egyik 2002-es kutatása szerint³⁹ a tipikus kóros internethasználó férfi, 20 év alatti, az internet nem feltétlenül szükséges a munkájához vagy a tanuláshoz, otthon is internetezik, naponta 6 óránál többet tölt a világhálón, magasan reprezentáltak az általános iskolát végzettek, ami a serdülő korosztályra irányítja a figyelmet, az internethasználat kezdetének ideje pedig nem szignifikáns a függőség kialakulására nézve. A kutatók szerint célszerűbb a „kóros internethasználat” fogalmát használni, az érintettek ugyanis a kapott eredmények alapján három, egymástól gyakran nehezen elkülöníthető csoportba sorolhatók, így megkülönböztették az addiktológiai modellbe, a szekunder internetezők táborába és az impulzuskontroll zavarokkal rendelkezők csoportjába tartozó kóros internetezőket. Az addiktológiai modellbe tartoznak azok, akik megfelelnek az internet-addikció kritériumainak, arányuk 6%. A férfiak lényegesen többen vannak, mint a többi csoportban (81%). Ez a legfiatalabb csoport, a 20 év alattiak 46%-ot tesznek ki közülük. A szekunder internetezők elsősorban azért neteznek sokat, mert bizonyos pszichés szükségleteket könnyebben ki tudnak elégíteni online, mint a valós életben, olyan felhasználók, akik kap-

1 tudomány és társadalom

csolati hálójuk elégtelensége miatt mintegy másodlagos örömforrásként használják az internetet, arányuk 11%. Az impulzuskontroll zavara a 21-30 éves korosztályra jellemző, arányuk 12%. Az egészségeseknek tekinthető felhasználók aránya 71%. A függőknek és a szekunder internetezőknél ritkábban van szükségük munkájukhoz vagy a tanúláshoz internetre, jellemző rájuk, hogy leginkább otthon használják. Mindhárom problémás csoportnál megfigyelhető a napi 3 óránál hosszabb internet használati idő, a függők 46%-a napi 6 óránál többet ül a képernyő előtt. A problémás csoportokba tartozók általában nem információszerezés vagy levelezés céljából neteznek, hanem egyéb tevékenységeket végeznek: a függőkre jellemző a csevegés és kimagasló értékkel a játék, az impulzuskontroll-zavarokkal küszködőkre a játék és a multimédiás csevegés, a szekunder csoportra a csevegés és kimagasló értékkel a multimédiás cset jellemző. Mindhárom problémás csoportban gyakori a pszichológus segítségét igénylő panasz.⁴⁰

4. *Cyber-stalking, cyberbullying, sexting.* A cyber-stalking az interneten elkövetett zaklató jellegű magatartás. Az internet nyújtotta kommunikációs lehetőségek különlegessége, hogy egyes kommunikációs módok (e-mail, chat) csak írásbeli alapúak, az észlelés, érzékelés más szenzorai nem kapnak szerepet. A társasági-társadalmi kontroll hiánya azt eredményezi, hogy a társasági szorongás, mint az agresszió egyik legjelentősebb gátja nem létezik. Ezért egyrészt bizonyos, a zaklatókra jellemző érzelmek, indulatok, vágyak – düh, féltékenység, elkeseredettség, birtoklási-irányítás vágy – vagy agresszió közvetlenül a zaklató célpontjára irányíthatók, másrészt a különböző fantáziák kialakulásának lehetőségével az áldozat a zaklató képzelődéseinek fókusza lehet.⁴¹ J. Reid Meloy gondolatai sok esetben pusztán teoretikusak, ezen lehetőségekkel is érdemes pár mondat erejéig számot vetni. Szerinte az első esetben az internet olyan eszköz, amit az elkövető a későbbi zaklatás megkönnyítése érdekében az áldozatra vonatkozó személyes információgyűjtés céljából vehet igénybe.⁴² Az internethasználat web 2.0-ként is jelölt trendjének egyik attribútuma a felhasználók közösségépítése – gondoljunk az iwiw, myvip, facebook és a többi szolgáltatásra –, a felhasználók által történő, legtöbbször átgondolatlan adatszolgáltatás. A második esetben olyan médium, kommunikációs csatorna, amelyen keresztül az áldozatot az elkövető megfenyegetheti, vágyait, érzéseit az áldozata felé tolmácsolhatja. Harmadsorban Meloy a meglepetés pszichológiai hatásának tulajdonít komoly szerepet, hiszen elektronikus üzenetet bármikor küldhetünk bárkinek, az üzenet időtől függetlenül létezhet, amíg az áldozat rá nem bukkan, ami az időzítéstől függően azt az érzetet keltheti a kiszemelt személyben, hogy zaklatója bárhol, bármikor a közelében van.⁴³ Az anonimitás fokozza az áldozat alávetttségét amiatt, hogy nem tudja, ki zaklatja, ekként a környezetében bárkire gyanakodni fog.

Bran Nicol szerint mai kultúránkat többek között az jellemzi, hogy a zaklató magatartások ösztönzői követendő példává erősödtek. Nicol ezen a következőket érti: elfogadott és támogatott az a meggyőződés, hogy egyrészt bárkiről, akár idegenekről is minél több információt gyűjtünk, és velük bensőséges viszonyt építünk ki, másrészt ennek ellenkezője, azaz hogy önmagunk akár legsötétebb és legbensőségebb vágyait is mindenki számára megmutassuk.⁴⁴ Olyan világban élünk, ahol az egyén és a mások közötti mezsgye veszélyesen elmosódott, így a zaklatás maga egy ilyen kultúra tüneteiként, talán elkerülhetetlen termékeként jelent meg.⁴⁵ Az állandó figyelemfelhívás önmagunkra és a hírességekhez való szünni nem akaró tartozni vágyás mind azt jelzik, hogy a „privacy”-nak tulajdonított felfogásunk megváltozott. A minket teljesen körülölelő digitális kultúra

egyfajta folytonos, elfogadott zaklatásba taszít. Maga az internet tehát olyan közvetítő szerepet játszik, amelyen keresztül egyrészt legtöbbször maguk az áldozatok közrehatásaként vagy az általuk közzétett adatok felhasználásával lehet zaklatni, vagy másrészt a Nicol által példaként említett zaklató „szolgáltatásokon” keresztül. Nicol olyan honlapok példáját említi, mint a CelebFanMail.com, vagy a Gawker Stalker,⁴⁶ amelyek segítségével szinte bármely híresség e-mail címét és aktuális tartózkodási helyét megtudhatjuk az őket éppen megpillantó „hétköznapi emberek” által közzétett információk alapján. Harmadrészt az internet működésének sajátossága, hogy az általa biztosított anonimitás csupán látszólagos. A felhasználók által igénybe vett szolgáltatások során számtalan nyom keletkezik, amelyeket a hozzáférők képesek összegyűjteni, az adathalászat népszerűségéről ma már nem is érdemes vitába bocsátkozni.

Új devianciának tekinthetők a zaklatás mellett – amelyeket magyar kifejezések hiányában olyan idegen, új kulcsszavakkal lehet megragadni – a cyberbullying és a sexting. A cyberbullying olyan durva tréfa, ugratás, amely során jellemzően a 13-17 éves fiatal korosztályok tagjai különböző platformokon lejáratják egymást. Kamerás mobiltelefon birtokában egy bárhol megtörtént balesetet vagy kellemetlen jelenetet már aznap este tömegek nézhetnek valamelyik közkedvelt internetes oldalon. A sexting pedig az a jelenség, amely során a fiatal felhasználók a közösségépítő oldalakon önmagukról pornográf, erotikus, vagy ahhoz közelálló felvételeket tesznek közzé. E két trend a magánszféra teljes eltűnésére utal, amíg a cyberbullying más magánszférájának a semmibevétele, addig a sexting a felhasználó saját magánszférájának a teljes megnyitását jelenti.

5. *E-bűncselekmények.* A társadalmi és jogi normákkal szembeszegülő és a társadalmi együttélést leginkább támadó magatartások a bűncselekmények. A számítógép már nemcsak a büntetendő cselekmények elkövetésének eszköze, hanem egyre inkább az őket összefogó informatikai rendszerek, illetőleg a bennük tárolt, vagyoni vagy személyes értéket megtestesítő adatok válnak a cselekmények célpontjává. Az informatikai bűncselekmények elemzése több okból is nehézségekbe ütközik. Szemben a „hagyományosnak” tekinthető bűncselekményekkel kevés a rendelkezésünkre álló statisztikai adat, a különleges infrastruktúra miatt magas a látencia, speciális az elkövetési hely, idő, eszköz, az elkövetéshez speciális szakismeret szükséges, kevés adat van az elkövetők személyéről,⁴⁷ speciális a jogi tárgy valamint az elkövetési tárgy. Fontos szem előtt tartani, hogy az információ politikai, gazdasági érték, valamint sajátos veszélyeztetési potenciál, az információszabadság, az információ szabad áramlása mint alapelv a szabad politikai és gazdasági rendszer egyik lényeges előfeltétele. A materiális és immateriális javak jogi megítélésének egy további sajátossága abból következik, hogy az információvédelemnek nem csupán az információk tulajdonosainak vagy hordozóinak gazdasági érdekeit kell figyelembe vennie, hanem azokat is, akiket az információk tartalma érint. Az információnak ebből az aspektusából származnak a privacy, szűkebb értelmében a személyiségi jog védelmével kapcsolatos követelmények, elsősorban az elektronikus úton történő adatfeldolgozás során.⁴⁸ Az információ tehát nemcsak gazdasági, vagyoni érdekek hordozója lehet, hanem társadalmi közérdek vagy magánérdek megtestesítőjeként is értékkel bírhat.

Az információs társadalom új bűncselekményei tehát többfajta jogi tárgyat sértő vagy veszélyeztető bűncselekmények. Informatikai bűncselekményeknek tekintem ezért a számítástechnikai rendszer és adatok elleni bűncselekményeket, tehát a számítástechnikai rendszer zavartalan működését, a benne tárolt adatok megbízhatóságához, hitelessé-

géhez, titokban maradásához valamint mindezekhez fűződő gazdasági érdekeket sértő vagy veszélyeztető bűncselekményeket, egyes szerzői joggal kapcsolatos bűncselekményeket és az egyre inkább csak számítógéppel támogatott adatfeldolgozó rendszerek miatt az adatvédelmi bűncselekményeket.

A kérdés az, hogy abban a környezetben, amelyben az egyénekre a korábbi fejezetekben leírt hatással van az ismertett technológia, hol húzódik a társadalmi önszabályozás, a jogrendszer enyhébb szankciórendszerével operáló jogágainak a területe, mit jelentene az állam megelőzést elősegítő oktatási kötelezettsége, és mettől kezdődik a büntetőjog uralma.

Az információs társadalom új devianciái valós jelenségek, létezésük kapcsolatba hozható azokkal a társadalmi változásokkal, amelyekben a technológiának szerepe van. A devianciák a társadalmi értékrendek, szokások változására mutatnak rá. Az érintett felhasználók, a fiatalabb generációk tömegének jelenléte az infokommunikációs eszközök által biztosított interakciókban azt jelenti, hogy az általuk képviselt értékrend, szemlélet, szabályrendszer válik domináns, meghatározó elemmé a változás gyorsasága, intenzitása miatt. Hiányzik a generációk által közvetített átmenet, amely az új környezet normáinak elsajátítását, tanítását biztosítaná. A jogalkotónak – legfőképpen a büntetőjogi szabályozás politikájának meghatározásakor – mindezeket figyelembe kell vennie, amikor egy alakuló, formálódó társadalmi kapcsolatrendszerben a büntetőjog belépésének határvonalát kívánja meghúzni.

Jegyzetek

- ¹ Kincsei Attila: Technológia és társadalom az információ korában. In: Balogh Gábor (szerk.): Az információs társadalom. Gondolat Kiadó – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2007. 47. o.
- ² Patricia Wallace: Az internet pszichológiája. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 285. o.
- ³ Kincsei Attila, i.m. 59–60. o.
- ⁴ Sum Szabolcs: A szellemi alkotások jogának információtechnológiai vonatkozásairól. In: Takács Tibor (szerk.) Az informatikai jog nagy kézikönyve. Complex Kiadó, Budapest, 2009. 212. o.
- ⁵ Szum Szabolcs, i.m. 212. o.
- ⁶ Z. Karvalics László: Információs társadalom – Mi az? Egy kifejezés jelentése, története és fogalomkörnyezete. In: Pintér Róbert (szerk.): Információs társadalom. Gondolat Kiadó – Új Mandátum Könyvkiadó, 2007. 41–42. o.
- ⁷ Z. Karvalics László, i.m. 31. o.
- ⁸ Tóth András: Az elektronikus hírközlés és média gazdasági szabályozásának alapjai és versenyjogi vonatkozásai. HVG-ORAC, Budapest, 2008. 57. o.
- ⁹ Kincsei Attila, i.m. 59–60. o.
- ¹⁰ Freda Adler – Gerhard O. W. Mueller – William S. Laufer: Kriminológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 34–35. o.
- ¹¹ Gönczöl Katalin, Kerecsi Klára, Korinek László, Lévay Miklós (szerk.): Kriminológia – Szakkriminológia CompLex Kiadó, Budapest, 2006. 104. o.
- ¹² Freda Adler – Gerhard O. W. Mueller – William S. Laufer, i.m. 157. o.
- ¹³ Émile Durkheim: Az öngyilkosság. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 227–261. o.

- ¹⁴ Emile Durkheim Az öngyilkosság: szociológiai tanulmány. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 274–275. o.
- ¹⁵ Freda Adler – Gerhard O. W. Mueller – William S. Laufer, i.m. 159. o.
- ¹⁶ Balogh Gábor: Az információs társadalom olvasatai. In: Balogh Gábor (szerk.): Az információs társadalom dimenziói. Gondolat Kiadó – INFONIA, Budapest, 2006. 11–22. o.
- ¹⁷ Balogh Gábor, i.m. 15. o.
- ¹⁸ Yvonne Jewkins – Keith Sharp: Crime, Deviance and the Disembodied Self: Transcending the Dangers of Corporeality. In: Dot.cons – Crime, Deviance and Identity on the Internet (edited by Yvonne Jewkins), Willan Publishing, 2003. Portland, Oregon, USA, 2–3. o.
- ¹⁹ Monica T. Whitty – Adam N. Joinson: Truth, Lies and Trust on the Internet. Routledge, New York, USA, 2009. 9. o.
- ²⁰ Monica T. Whitty – Adam N. Joinson, i.m. 10–11. o.
- ²¹ Mészáros Rezső: A kibetér társadalomföldrajzi megközelítése. In: Balogh Gábor (szerk.): Az információs társadalom dimenziói, i.m. 216. o.
- ²² Uo. 218–219. o.
- ²³ Magyar információs társadalom jelentés 1998–2008. Információs Társadalom és Trendkutató Központ, Budapest, 39–40. o.
- ²⁴ Magyar információs társadalom – éves jelentés 2006. Információs Társadalom és Trendkutató Központ, Budapest. http://www.ittk.hu/web/docs/ITTK_MITJ_2006.pdf
- ²⁵ A web 2.0 (vagy webkettő) kifejezés olyan második generációs internetes szolgáltatások gyűjtőneve, amelyek elsősorban a közösségre épülnek, tehát a felhasználók közösen készítik a tartalmat vagy megosztják egymás információit. Ellentétben a korábbi, első és másfeledik generációs szolgáltatásokkal, amelyeknél a tartalmat a szolgáltatást nyújtó fél biztosította.
- ²⁶ Magyar információs társadalom – éves jelentés 2006, i.m. 62. o.
- ²⁷ Az angol „chat” kifejezést általános elterjedtsége miatt a magyar helyesírás szabályai szerint fonetikusán használom.
- ²⁸ Lásd bővebben: Parti Katalin: Devianciák a virtuális valóságban, avagy a virtuális közösségek személyiségformáló ereje = Infokommunikáció és Jog, 2007. 2. szám
- ²⁹ M. K. Rogers: A Social Learning Theory and Moral Disengagement Analysis of Criminal Computer Behavior: An Exploratory Study. UMI Dissertation Services. 57–58. o.
- ³⁰ Parti Katalin: Számítástechnikai devianciák. In: Látens fiatalkori devianciák – Fiatalkori devianciák egy önbevalláson alapuló felmérés tükrében – „ISR-2”. (szerk.: Kerezi Klára, Parti Katalin), ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológiai Tanszék – Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2008. 127–159. o.
- ³¹ Parti Katalin: Devianciák a virtuális valóságban, avagy a virtuális közösségek személyiségformáló ereje, i.m. 63. o.
- ³² <http://index.hu/tech/jog/szonda0726/>
- ³³ Eoghan Casey: Criminal Behavior on the Internet. In: Criminal Profiling – an Introduction to Behavioral Evidence Analysis (edited by Brent E. Turvey). Elsevier Inc., London, 2008. 675–676. o.
- ³⁴ Monica T. Whitty – Adam N. Joinson, i.m. 86–87. o.
- ³⁵ Monica T. Whitty: Pushing the Wrong Buttons: Men’s and Women’s Attitude towards Online and Offline Infidelity. CyberPsychology and Behavior, 6. 569–579. o.
- ³⁶ Heather DiMarco: The Electronic Cloak: Secret Sexual Deviance in Cybersociety. In: Dot.cons – Crime, i.m. 54–55. o.
- ³⁷ Keith Sharp – Sarah Earle: Cyberpunters and Cyberwhores: Prostitution on the Internet. In: Dot.cons – Crime, i.m. 36–52. o.
- ³⁸ Romhányi Tamás: A világháló foglyai = Népszabadság, 2004. szeptember 18. <http://nol.hu/cikk/333242/> Beszélgetés dr. Vincze Gáborral, a gyulai Pándy Kálmán Kórház pszichiátriai osztályának osztályvezető főorvosával.

1 tudomány és társadalom

³⁹ A kutatás résztvevői: Ritter Andrea, Dr. Fábíán Zsolt, Hoyer Mária, Pillók Péter. A csoport kisebb módosításokkal a Kimberly Young amerikai pszichológus által alkalmazott kérdőívet használta, adaptálva azt a magyarországi viszonyoknak megfelelően. A kérdőív 2 részből állt: 11 demográfiai és 20, a káros internethasználatot mérő kérdést tartalmazott. A vizsgálat ideje alatt a kérdőívet tartalmazó honlapot 1714-en töltötték ki (válaszadási ráta 70,8%). Az elemzésbe 1529 érvényes adatlap került bele (csak azok, amelyekben minden kérdésre válaszoltak). (<http://archive.infnit.hu/2002/0307/index.html>)

⁴⁰ A kutatás eredményei szerint más, addikcióval kapcsolatos problémája elsősorban a függőknek, kisebb mértékben az impulzuskontroll-zavarosoknak volt. Az impulzuskontroll-zavarban szenvedők csoportjának elkülönülése arra utal, hogy a kóros internethasználók nem képeznek homogén csoportot. A kutatók szerint az eddigi eredmények alapján úgy tűnik, érdemesebb egy kevésbé specifikus diagnosztikai kategóriában gondolkodni, ami akár kóros internet-használatnak is nevezhető. Valószínűnek látszik ugyanis, hogy ez nem képez majd egy homogén csoportot, hanem olyan alcsoportok mentén szerveződik, amelyeknek a pszichopatológiája, terápiája és prognózisa különböző.

⁴¹ J. Reid Meloy: The Psychology of Stalking. In: The Psychology of Stalking Clinical and Forensic Perspectives (edited by J. Reid Meloy), Academic Press, London, 1998. 11. o.

⁴² Uo. 10. o.

⁴³ Uo. 12. o.

⁴⁴ Bran Nicol: Stalking. Reaktion Books Ltd, 2006. 8. o.

⁴⁵ Uo. 8. o.

⁴⁶ Uo. 9. o.

⁴⁷ Mivel az informatikai bűncselekmények többféle elkövetési magatartás jelölnek, e heterogén halmaz elkövetői is eltérő jegyeket viselnek. A hackereknek például egyedi jellegzetességeik vannak: általában fiatal, fehér fiúk, középosztálybeli háttérrel, magas szintű intelligenciával (120 feletti IQ). Jellemzően visszahúzódoók, csak a hozzájuk hasonlóan a számítástechnika iránt érdeklődőkkel barátkoznak. Néhányan közülük azt hiszik, hogy egy „ellenkultúrához” tartoznak, küzdenek a cenzúra ellen, felszabadítva az információkat, harcolva az elnyomók ellen. Vö.: Robert W. Taylor: „Computer Crime”. In: Criminal Investigation (edited by C. R. Swanson, N. C. Chamelin, L. Tersito), Random House, New York, 1991.

⁴⁸ Ulrich Sieber: A számítógépes bűnözés és más bűncselekmények az információtechnika területén = Magyar Jog, 1993. 1. szám, 46. o.

Nagy Gábor György: Várva 1-3.

Tamusné Molnár Viktória

Mitrovics Gyula esztétikai írásai

Mitrovics Gyula (1871–1965) a debreceni egyetem első pedagógia professzora 1871-ben született Sárospatakon. Id. Mitrovics Gyula, a református lelkész édesapa pataki teológiai tanár, nagy hatású egyházi író volt. Írásait halála után fia jelentette meg Debrecenben. Az ifjabb Mitrovics budapesti, bécsi és berlini egyetemi tanulmányait követően a sárospataki gimnázium tanára lett 1893-ban. Ekkor szerzett bölcsészdoktori címet *A valóságokról* című esztétikai tanulmányával.¹ Mitrovics „örök (egyben első és legnagyobb) szerelme” a művészettörténet volt, ebből bontakozott ki esztétikai érdeklődése, majd pszichológiai olvasottsága, amely hidat képezett a pedagógiához az érzelmi nevelés hangsúlyozása által. A 19. sz. utolsó és a 20. sz. első éveiben kiváló művészettörténész-generáció indult el a kortársak között, mint Láng Nándor, Láng Margit és mások.

Mitrovics később más irányban kutatott, más területeken publikált, de szíve mélyén mindig hű maradt „első szerelméhez”, ezt a 30-as években közölt képzőművészeti tárgyú írásai meggyőzően bizonyítják. Más művészettörténészek jobban ki tudtak bontakozni a saját területükön, mert nem kényszerültek olyan váltásokra, mint Mitrovics, akinek emiatt kissé szét is forgácsolódott az energiája a többféle (általa művelt) terület között.

Tanári működését tehát egykori iskolájában, Sárospatakon kezdte. Ebből az időszakból való *Az ifjúság esztétikai és művészeti nevelése* című írása. Alapvető problémaként veti fel a következőt: „A képzőművészetnek nálunk máig sincs közönsége, a melynek anyagi támogatására számíthatna; ma is csak kevesektől dédelgetett üvegházi növény. Nagy hal csak nagy vízben élhet, a mi árva halacskánknak pedig még aquariuma is nagyon szegényes.” Így folytatja: „Közönséget kell tehát első sorban teremteni. És épen ennek a közelebbi céljának az érdekében az iskolát kell leginkább kihasználni. Pedig a művészeti érdekeket, sőt, legyünk őszinték, bár szigorúak, magát a szépet talán itt hanyagolták el leginkább.”² Az iskolai tárgyak közül a történelmet tartja legalkalmasabbnak a művészetek közvetítésére, bár hiányolja bármiféle művészeti gyűjtemény meglétét, továbbá a tanárjelöltek felkészítéséből a művészettörténet tantárgyat. Az esztétikai jellegű történelmi gyűjteményeket az iskolán kívüli környezetben sem találja, ezért legfőbb kérdés számára, hogy vajon a középiskola teljesítheti-e a művészeti közönség kinevelését. Ehhez „a művészettörténetnek, mint külön tantárgynak a középiskolák tantervéből nem szabad hiányoznia. De nem szabad hiányoznia az esztétikának sem, ha azt akarjuk, hogy az ifjú lelkében a szép cultusa mindig helyet találhasson. Ezt kívánja a nemzeti művészet jövője, ezt művelődésünk mai iránya.” A jövőt illetően azonban nem túl optimista: „Jól tudom, hogy ez a vágyunk utópia, mely nagyon sokára vagy talán sohasem megy teljesebbé.”³ A cikk utolsó bekezdésében sürgeti a történelem és irodalom tárgyak művészettörténeti tartalmának bevezetését, illetve iskolai múzeumok szervezését, továbbá a tanárkép-

zés ismeretanyagának a történelem és irodalom szakoknál a művészeti ismeretekkel való bővítését. Ennek feltétele viszont, hogy „a művészettörténetnek és esztétikának mindkét egyetemen mielőbb legyen rendes tanára.”⁴ Lejegyzett gondolatait így zárja: „A ministerium a rendelkezésére álló eszközöket kihasználhatja arra, hogy ezek a férfiak, ha arra valók, az erre alkalmas munkatérhez hozzájuthassanak s a magyar ifjúság művészi és esztétikai érzékének fejlesztésével egyengessék az utat a magyar nemzeti művészet diadalára.”⁵

E művészeti nevelés kérdését tárgyaló cikk üzenete, tartalma jól beilleszthető a kortárs oktatáspolitikai törekvéseibe. Abban a tanévben (1898/99) nem kevesebb, mint 28 azonos tartalmú írás látott napvilágot, többek között Alexander Bernáttól, Solymossy Sándortól és más neves pedagógusoktól, olykor azonos címmel is. Alexander Bernát már 1898. december 29-én, az Országos Középiskolai Tanáregyesület gyűlésén lándzsát tört amellett, hogy a művészeti oktatás nem lehet külön tantárgy. 1899. február 27-én Péterfy Jenő tartott előadást erről a kérdéstről iskolájában egy főigazgatói látogatás kapcsán.

A téma előzménye gazdasági természetű volt. A 19. század végére ugyanis túlermelés állt be festményekben, szobrokban és általában műtárgyakban, ezeknek azonban nem volt vásárlóközönsége. Megszületett a diagnózis: hiányzik a polgárságból a művészeti érzék, a tanárok (a középiskolai oktatás) feladata, hogy kifejlesszék az ifjúságban a művészet iránti érdeklődést, érzékenységet. A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletben figyelmeztette erre a középiskolákat (Pesti Napló, 1898. október 20.), s a miniszteri rendelethez csatlakozott több intézmény is, a főváros pl. elrendelte az általa fenntartott iskolák körében, hogy a jövőben gyakrabban látogassák tanulóikkal a múzeumokat, tárlatokat.⁶

Mitrovics 1904-től öt éven át a Miskolci Református Felsőbb Leányiskola igazgatója, majd a Debreceni Református Kollégiumban kapott tanári állást 1909-ben. Az *aesztetikai tetzés alapproblémája* című tanulmánya több részben jelent meg.⁷ A szerző megállapítása szerint „az esztetika tudatos, rendszeres és tudományos műveléséhez és megalapításához a helyes szempontokat Kant találta meg, voltaképpen a dolgok magánvalójáról szóló tételével. [...] világossá tette, hogy a szépet is az egyéni tudat szempontjából, és pedig kiválóan mint az emberi lélek tevékenységét, kell felfognunk. Ezért annak forrásait is az emberi lélekben kell keresnünk.”⁸ Wundt a másik nagy német filozófus, akinek nézetei szintén visszaköszönnek e lapokról: „Nincs itt helye azt fejtegetnünk, hogy az érzéki érzetek és az azt követő érzéki érzelmek mennyire, mily mértékben alkotják a széperzelmek alapelemeit. Elég utalnunk Wundtnak a nézetére, ki a széperzelmek egészének is ezeket az elemi érzelmeket tekinti alapjául, s az esztetika legfontosabb feladatául éppen ezeknek a kutatását és összefüggésük elemzését tartja.”⁹

Mitrovics nem kevesebbet állít, mint azt, hogy az esztétika alkalmazott pszichológia: „...az esztetikai vizsgálódások tárgya nem az esztetikai objectum, hanem azok a lelki mozgalmak, a melyek az esztetikai objectumból kiinduló ingerek alapján bennünk keletkeznek és lefolynak. Így tehát az esztetika semmi nem egyéb, mint alkalmazott pszichológia.” Nem egyszerű megfeleltetésről van azonban szó, hanem különbséget is tesz közöttük: „...A két tudomány között a különbség csak az, hogy míg a lélektudomány figyelme az összes lelki-mozgalmakra kiterjed, a széptudomány kizárólag csak az esztetikus lelki mozgalmakkal foglalkozik.” A megkülönböztetés után azonban újra általánosít: „...Ezért az esztetikai lelki-mozgalmakra is nagyban és egészben az egységes emberi lélek általános törvényei az irányadók.”¹⁰

További fejtegetéseiben kitér arra, hogy az esztétikai vizsgálatok alapvető problémája a tetszés-nem tetszés viszonya, s mint ilyen, éppúgy pszichológiai kérdés is, hiszen láttuk, az esztétika szerinte pszichológia: „...E szerint alakult át a korábbi aesthetikai kutatások főkérdése: „mi a szép?”, a modern lélektudományi aesthetikának főproblémájával így: „mi tetszik?” – így elemzi a kérdésfelvetést, majd később folytatja: „...A tetszés és a nemtetszés kérdése e szerint az aesthetikai vizsgálódásoknak vezető, alapvető problémája. A széptudományban minden azon fordul meg, mi tetszik és hogyan tetszik. A tetszés kérdése azonban épp oly mértékben pszichológiai kérdés is egyúttal, mint a hogy az aesthetika maga is pszichológia.” A tetszés kérdését aztán a pszichológiai mellett biológiai szempontból is elemzi, s megállapításainak ellentmondását így oldja fel: „...Az érzést tehát nem mint biológiai, hanem mint pszichikai jelenséget kell szemügyre vennünk. Ebben az esetben a tetszés feltételei sem biológiaiak, hanem pszichikaiak lesznek. Így a biológiai felfogás ellentmondásait a pszichológiában sikerül eloszlatni.”¹¹

A későbbiekben egyensúlyba hozza a biológiai és pszichológiai szempontok melletti érvelését, s eljut a művészetek keletkezésének magyarázatához: „...Lelkimozgalmaink természetes irányának a kifejező mozgások felelnek meg, ellenben, ha a kifejező mozgások eredeti jellegét erőlködés vagy tettetés zavarja, alkalmatlan részvét és bosszúság fogja el lelkünket, mert nem azt kapjuk, a mit várunk és mert a részvét sem illik bele ekkor, lelkimozgásunknak abba az irányába, a melyben megindult.” A tetszés-nem tetszés kérdésének megfejtését pedig az alábbi záró mondatában adja meg: „...tetszik, a mi tudatunk meglévő elemei között könnyedén, de mégis kellő erővel és természetesen helyezkedik el.”¹²

Erről a műről Szelényi Ödön¹³ adott közre recenziót a megjelenés után.¹⁴ Mint írja: „Sok finom megjegyzése van Mitrovicsnak a „beleérzés” elméletére és a művészetek keletkezésére vonatkozólag is. Ez utóbbiak alapját a kifejező mozgásokban találja. Főkérdésének megoldása ez: 'a tetszés a mi tudatunk meglévő elemei közt könnyedén, de mégis kellő erővel és természetesen helyezkedik el.'¹⁵ Nem mindenben ért azonban egyet: „Mitrovics érdekes önálló gondolkozásra és nagy tanulmányra való fejtegetéseihez hozzájárulhatunk anélkül, hogy pszichológiai álláspontját is mindenben osztanunk kellene. Nézetünk szerint ugyanis nem lehet az esztétikát egyszerűen alkalmazott lélektannak minősíteni, [...] mert az esztétika lényegét véve épp úgy mint az etika vagy logika, nem a való, hanem a „kellő” világra vonatkozik, tehát értéktudomány.”¹⁶

Mitrovics az első világháború alatt a debreceni kollégium könyvtárának igazgatója volt. Eközben, 1917-ben, az egyetem magántanára lett, a pedagógia tanszék élére pedig 1918-ban nevezték ki. Az új pedagógia professzor egyetemi tanársága első évtizedében publikált a legtöbbit (1918–1928), csak éppen nem neveléstudományi, hanem esztétika-történeti írásokat.

Egyik legjelentősebb összefoglaló munkája ebben a témában *A magyar esztétikai irodalom története* (1928), amelyben a különböző nemzetek bölcséleti és széptani irányzatainak lelki kölcsönhatásaiból vezeti le a magyar esztétikai gondolkodás fejlődését. A mű a magyar esztétikai irodalom kezdeteitől annak részletes történetén át vezeti el az olvasót a húszas évek esztétikai törekvéseiig. Jellemzést ad saját, ún. pszichológiai irányáról is, sőt művészet és erkölcs viszonyát is taglalja. A művészetfilozófiával foglalkozó szakemberek említése sem marad el az alapvetően művészettörténeti beállítottságú Mitrovicstól. Még Böhm és iskolája¹⁷ esztétikájáról is ír.¹⁸ Gulyás József recenziójában¹⁹ így méltatja

Mitrovicsot: „Avatott tollú szerző nagy szorgalommal, lelkiismeretes buzgósággal végzett hézagpótló munkája e vaskos kötet. Sok részletének megírásához, egyes, ma már talán névszerint sem ismert írók esztétikai vizsgálódásainak ismertetéséhez fel kellett kutatni régi, poros folyóiratokat, cikkeiket ki kellett onnan ásni, s őket újra értékelve bele állítani a magyar esztétikai irodalom történetének folytonosságába. Nem járt ugyan töretlen uton az illusztris szerző. Az, aki emlékének van e kötet szentelve, Jánosi Béla, már több író történetét feldolgozta. [...]”²⁰ Ezután fejezetenként végigvezeti olvasóit a mű tartalmán, felsorolja a könyvben említett jelentős esztétákat, majd az alábbi mondattal zárja e nagyszerű munka ismertetését: „Hisszük, hogy nálunk hivatottabbak még jobban fogják méltányolni.”²¹

Mitrovics a Magyar Pszichológiai Társaság Esztétikai Szakosztályának 1933. november 12-i alakuló ülésén *Esztétika és esztétikai evolúció* címmel tartott felolvasást. Ebben a műértő közönség ízlésének neveléséről, fejlesztéséről értekezett. Nem a művészképzés, a művészi nevelés feladata érdekelte e művében, hanem sokkal inkább az, hogy „...mik a műértő közönség esztétikai kultúrájának a fejlődési föltételei és megnyilatkozása?”²²

Szerinte a közönséget éppúgy nevelni kell a műélvezetre, mint az előadókat vagy alkotókat a művészi teljesítményre: „...nagy művészet csak műértő közönség körében virágozhatik fel, kétségtelen, hogy egészséges művészetnek nélkülözhetetlen föltétele a közönség egészséges és virágzó esztétikai kultúrája. [...] ...a közönségnek is megfelelő nevelésére és irányítására kell törekednie; tehát arra, hogy a közönség ne közömbös szemlélője legyen a művészi termelésnek, hanem megértő és cselekvő segítőtársa.” Ennek lehetőségei szerinte három csoportba sorolhatók: „...Az első a művészi megnyilvánulások lehetőségének a biztosítása és az irodalmi termelés támogatása. A második [...] az illetékes közvélemény megnyilatkozása a művészi és költői alkotással szemben. A harmadik a [...] problémáknak tudományos megvilágítása. Fejlett kultúrélet mellett mindhárom egyaránt nélkülözhetetlen föltétele az esztétikai evolúciónak.” Arról is szólt, hogy ebben a fejlődési folyamatban milyen szerepe és lehetősége van a műbírálatnak. „Az elfogulatlan és magas szempontoktól vezetett műbírálat a legjobb nevelője a közönségnek. [...] Ámde alapos kritikai tevékenység aligha képzelhető el másként, mint előzetes tudományos megállapítások alapján.” Mint írja, ahogyan a közönség nevelésében megszlik a művészet és a kritikusok hatása, úgy kell szerepet vállalnia a művészeti hatásnak a tudományos vizsgálatok mellett a kritikai tevékenység kifejlesztésében.²³

Mitrovics szerint „a kritika közvetítő művész és közönség között. Fejlett ízlés és fokozatos érzékenység közös tulajdona hivatott kritikusként és művészként. Ha ehhez fegyelmezett elme és tanultság járul, értelmezésével megkönnyíti a művészet útját a közönség lelkéhez; képesíti annak a befogadására és elmélyülő megértésére. [...] Nem abban látom tehát a kritika hivatását [...], hogy kioktassa a művészt, hanem a közönség lelkének a kiművelésében és ízlésének a fejlesztésében. [...] Mindez mutatja, hogy súlyos felelősség terheli a kritikát, amely mintegy a kor esztétikai lelkiismerete. Éppen azért nem nélkülözheti az esztétikának, valamint az irodalom- és műelméletnek a biztos és becsületes alapvetését.”²⁴ Mitrovics már ebben a programbeszédben felveti az *Esztétikai Füzetek* és egy kritikai szemle kiadásának a tervét. 1934-ben meg is indult ez a periodika, amely elsősorban a szakosztályban elhangzott előadások írásos változatának biztosított megjelenést.

Dénes Tibor *Esztétika és műszeret* című titkári jelentésében ad számot az Esztétikai Szakosztály 1935. évi működéséről. Ebben olvashatjuk, hogy „a műszeretet a művészet-

ben megnyilvánuló szépnak totalitásra törekvő és legáltalánosabb értékelése. Annak a szerény társaságnak, mely céljával a magyar esztétika művelését tűzte ki, mindenekelőtt való kötelezettsége, hogy a szép magyar tudatával mintegy párhuzamosan dolgozza ki a tudományos érvényű műszeretetet. Az egész koncepció vezérmotívumait Szakosztályunk elnöke, Mitrovics Gyula foglalta egybe Esztétika és kritika címen[...]. Nincs kétség afelett, hogy alig-alig lesz kritikus e korból, kinek ítélkezését a történelem nyugodt lelkiismerettel el tudja majd fogadni.”²⁵ A cikk további soraiból megtudjuk, hogy a Szakosztály úgy döntött, kiválik a *Képzőművészet* című folyóirat szerkesztőségéből, mert „valamely esztétikai társaság [...] minden eredményével és történelmi készségével segítse a kritikát, de maga ne kritizáljon.”²⁶ Ezzel szinte egy időben indítja útnak új folyóiratát, az *Esztétikai Szemlét*, amellyel „hangot kér szellemi, közelebről művészi életünkben.”²⁷ A szerző őszinte ars poetica megfogalmazásával zárja beszámolóját, benne a társaság küldetését fogalmazza meg: „Ez a szerény társaság érzi, hogy hivatása van a magyar szellemi életben s hogy e hivatás betöltéséhez kellően felkészüljön, a következő esztendőben a magyar esztétika filozófiai megalapozottságához folyamodik.”²⁸

1935-ben tehát újtárra indult, Mitrovics főszerkesztősége alatt, az *Esztétikai Szemle*. Ebben a szakosztályban elhangzott felolvasások szövege mellett más tanulmányokat is közöltek, és hangsúlyt kapott a külföldi és hazai szakmunkák ismertetése. Mitrovics így mutatta be olvasóinak az újonnan induló orgánusmot: „A Magyar Pszichológiai Társaság Esztétikai Szakosztálya a felolvasó ülésein tartott előadásokat Esztétikai Füzetek címmel bocsátotta közre. Az Esztétikai Füzetek más közleményeket nem tartalmaztak. Szakosztályunk eddigi működése alatt azonban meggyőződünk arról, hogy az esztétikai irodalomnak nálunk nagy számmal vannak érdemes munkásai, akik az egész tudománykörre kiterjedő folyóirat ellátásáról képesek gondoskodni. Azért határoztuk el az Esztétikai Szemle megindítását, melynek első füzetét most nyújtjuk át olvasóinknak. A Szemle is tartalmazni fogja a szakosztályi üléseken elhangzott felolvasásokat, ezen fölül azonban szívesen közlünk más tanulmányokat is. Külön ismertetésekben fogunk megemlékezni a külföldi irodalom és a hazai esztétikai törekvések nevezetesebb mozzanatairól. Rendszeresen adunk könyvismertetéseket. A borítékon a szükségnek megfelelően a Szakosztály működéséről szóló közleményeket adunk és esetleg más, működésünk körébe tartozó híreket is. Az Esztétikai Füzetek változott formában azonban a jövőre is megmaradnak, amennyiben oda soroljuk be az Esztétikai Szemléből készült különlenyomatokat. Az Esztétikai Szemle évenként négyszer 3-3 ív terjedelemben, március, június, szeptember és december hó végén jelenik meg...”²⁹

Mitrovics a szakosztály elnöki megnyitóinak alkalmait arra is felhasználta, hogy az egyes művészeti ágak esztétikai funkcióit kiemelje, analizálja, s közrebocsássa az *Esztétikai Füzetek* hasábjain. Úgy érezte, „Az új idők új szempontokat vetettek föl a mult értékeivel..., és új követelményekkel állítottak elő az új műalkotásokkal szemben. [...] Az új szempontok azonban nem egységesek; ellentmondók és nem is látszanak mindig tudományos szempontból eléggé megalapozottnak. Ezért szükséges azoknak egységes tudományos szempontokkal és módszerekkel való átvizsgálása. Ezt akarjuk mi most minden elfogultság és irányzatosság nélkül megkísérelni idei előadássorozatunkban. Különösen fontos ez – és gondolom közérdekű is – a képzőművészetek körül...” – így kezdi az 1935. február 19-ei ülésen a képzőművészetek elemzését, s ezt a szakmai fórumot ragadta meg arra a célra, hogy az általa igen nagyra tartott Lyka Károly művészettörténészt felkér-

mégis áll erre is az egyetemes művészeti elv: tartalom és alak, kifejezés és mondanivalók egyensúlya. (És ebben nagy, a legnagyobbak közül való a mi Lisztünk.) – Szegényes dallamvezetéssel tartalmatlan, üres a zene. Ezért mondhatjuk abszolút művészetnek a zenét. És mégis, vagy talán épen ezért, csak önmagából lehet magyarázni. Egy, a zenéből kiinduló esztétikai vizsgálat igen sok igazsággal gazdagíthatja az általános esztétika tudományos rendszerét; de esztétikai elméleteket nem lehet erőszakolni a zenére, mint ahogy esztétikai elvek iskolás alkalmazásaival a képzőművészetek fejlődését sem lehet erőszakolni.³⁴ E részleteket olvasva, azt hiszem, világossá válik előttünk Mitrovics megbocsátható elfogultsága a művészetek, azon belül is a zene iránt. Talán még arra is következtetni tudunk, hogy egyik kedvenc zeneszerzője Liszt Ferenc lehetett, ami szintén csak azt bizonyítja, hogy kiváló ízlése volt.

Az esztétika fogalma és főbb problémái című művének elején kifejti, hogy mennyire fontosnak tartja a „művészetek bölcselete” és az „esztétika” fogalmának a szétválasztását: „...eme rokon tudományok körében egy bizonyos fölfelé emelkedő hierarchikus rendről van szó, mely elsősorban az egyes műalkotások és műfajok értelmezésére és értékelésére támaszkodva a műelméleten át az esztétikában, vagy más felfogás szerint a művészetek bölcseletében tetéződik. Az esztétika körének azonban sokkal tágabbnak kell lennie, mint a művészetek bölcseletéé.”³⁵ Egy bekezdéssel lejjebb Böhm *Axiológiájára* támaszkodva definiálja az esztétika fogalmát: „...tehát az egyetemes elveknek, az egybefoglaló vizsgálata az esztétikának a feladata, különös törekvéssel arra, hogy emberi tudásunk egyetemes fogalomrendszerébe is beleillesszük annak eredményeit.” Az esztétika tárgyát „az ember lelki élményeinek körében megvalósuló szép”-ként jelöli meg.³⁶

A szépség fogalmának elemzése körüli nehézségek klasszikus példaként Wundtnak a mondat, illetve az ítélet keletkezéséről szóló elméletét említi, mely szerint az ítéletalkotás analitikus tevékenység, míg mások ennek szintetikus voltát hangsúlyozzák.³⁷ Végül megállapítja, hogy „a természeti szép a természeti jelenségeknek lelkünkkel egybevágó eleme [...], tehát saját emberi szemlélszövegeink szerint csoportosítjuk a természet alkotásait [...] A festő sem tesz mást [...] amint Böhm mondja: 'a világot saját tartalmából és saját formáiban alkotja meg.' [...] Ez mutatja leginkább, hogy az ember esztétikai élményei során voltaképpen önmagát keresi még a természetben is és így még inkább önmagát juttatja kifejezésre művészetében.”³⁸

Höfding etikájának nyomait fedezzük fel az alábbi sorokban: „A magasabbrendű kultúra azonban akkor kezdődik [...], amikor az ember már időt szakíthat s nyugalmat is teremthet ahhoz, hogy az életküzdelmeken túl és azoktól függetlenül is kiélhesse erőit.” Mitrovics szerint ez nyilvánul meg a (fentebb már említett) természeti szépségek hatásában, de: „Az ember alkotni akar; igen, sőt azokban utána is teremteni a természet alkotásait. [...] Át-és újrateremti a saját lelki alkatának megfelelően.” Arisztotelészre támaszkodva „nem a nyers utánzás, hanem sokkal inkább az utánateremtés, vagy egyszerűen a teremtés, az alkotás a művészetek lényege...”³⁹ Itt következik talán legtisztábban fő mondanivalója: „...művészi alkotásában éli ki az ember leghiánytalanabbul önmagát. [...] Az tehát, amit kifejez művészetében, a tiszta emberi. [...] Ennek lényege magasabbrendű szellemisége.”⁴⁰ E gondolatmenettel jut el Mitrovics az esztétikai érték kritériumához, amely maga az emberi szellem.

A művészi kifejezést taglaló részben Schiller gondolataival találkozunk tartalom és alak összhangjának említése kapcsán, de Mitrovics szerint ettől többről van szó: a kettő szer-

1 tudomány és társadalom

ves egységéről. Tartalom és alak viszonya ősi probléma a szerző szerint, mi sem bizonyítja ezt jobban annál, hogy neves filozófusok nézetei csaptak össze e témában az esztétikai formalizmus köntösében⁴¹ szemben a tartalmi értékek jelentőségét hangsúlyozó irányzattal.⁴² Mitrovics írja: „A művészet az ember érzelmi erőinek a kényszere alatt önként, közvetlenül, – spontán – születik.” Ez a kettős jelleg (emocionalitás és spontaneitás) „a közös tulajdona mind a műalkotásnak, mind a műélvezésnek.” Mindezek után „az esztétikai élmény nem más, – írja – mint az ember lelkiségének, tehát a tiszta humanitásnak legteljesebb érvényesülése.” Mondanivalója így érkezett vissza gondolatmenetének kiindulópontjához. Ám nem ér véget még esztétikai fejtegetése. A nagy klasszikusok, Goethe és Schiller szavait idézve taglalja tovább művészet és ember kapcsolatát: „amit tudok, azt bárki mondhatja, de a szívem egyedül az enyém.” Ennek alapján mondja: „A művészetnek tehát mértéke nem lehet más, mint az ember maga, az ember lényege, lelkisége, szellemisége.” Úgy tűnik, ezzel a szép kritériumát is megtalálta, „mert szép mindaz, ami az ember szellemiségének megfelel. [...] az emberileg szép legteljesebben a művészetben nyilvánul meg: a művészetben tükrözi vissza ezt az emberi szellemet leghiánytalanabbul, a legsajátosabban.” A szépség élményétől jut el az esztétikai élményekig, erkölcsi nevelő hatásukhoz: „Az esztétikai élmények tehát ama lelki műveletek sorába tartoznak, amelyek lelki életünk folyamatosságát, ezzel tehát jellegzetességét, karakterét is leginkább kiművelik és megszabják, mégpedig a leghatározottabban fölemelő irányzattal. Ebben rejlik az esztétikai élményeknek erkölcsi és nevelői nagy jelentősége.”⁴³

A mű vége felé még egy fontos fogalomrendszert határol körül az eddig leírtak segítségével, amely az esztétikumról szóló gondolatok jegyében bontakozik ki: „...a tudattalan világnak legmagasabb csúcsa, legragyogóbb terméke a műalkotás és az ennek nyomán fakadó műélvezet. Az esztétikum már csak ezért is legsajátabb és legjellegzetesebb élménye az emberi lélek magasabbrendű szellemiségének. Ezért talán szabad lesz az esztétikumról szóló eme gondolatok rendszerét a tiszta humanitás esztétikájának⁴⁴ a nevével illetni. [...] A valláson kívül tehet-e itt más annyit, mint a művészet, ennek a fentiekben vázolt kiválóan érzelmi értékállománya?”⁴⁵ A transzcendentális világ párhuzamba állítását újra az evilági lét magasztalása követi: „Azért az esztétikum a legeszményibb kapcsolás ember és ember között. Egy műtárgy értéke annál nagyobb, minél többen osztoznak annak élvezésében. Ezért a szépézés egyike a leginkább közösségi érzéseknek; tehát a legkollektívebb érzések közé sorakozik. Emellett sajátosan színezi minden más közösségi érzéssel szemben lefolyásának nagyon határozott egyéni jellege. Ezért is tartozik a legmélyebb és legsajátabb érzések közé. Szélső ellentétek találkozása hát a szépézés: egyéniség és közösség. A legeszményibb egyesülés!”⁴⁶

Böhm bölceletének központi gondolatával (érték) próbálja zárni a szép értékfogalmáról tett vizsgálódásait. Tudóstársára, az *Esztétikai Füzetek* szerkesztőjére, Baránszky-Jób Lászlóra hivatkozva közli, hogy „az értékfogalom előtérbe állítása biztosíthatja az esztétikának nemcsak önállását, hanem tudományos jellegét is.”⁴⁷ Írásának utolsó soraiban művészet, közönség és műbírálat viszonyáról próbál alapigazságot közölni mintegy a mű tanulságaként, veretes mondanivalójaként: „Azért az esztétikának gyakorlati jelentősége is van, mert a felelőssége tudatában működő kritika közvetítésével hozzájárul a közönség ízlésének a fejlesztéséhez és ezzel az igazi művészeti értékek érvényesüléséhez. Az esztétikai elvek értékesítése tehát nem korlátozást, hanem támogatást jelent a komoly művészet számára.”⁴⁸

1940-ben ismét igen jelentős munkája jelent meg, *A műalkotás szemlélete* címmel. A híres filozófus-elődök gondolatai így köszönnek vissza könyvében: „...Kant fejtegetéseinek dialektikai főeredménye az a tétel, hogy mivel az „ízlésítéletek” meghatározatlan, azaz a jelenségek érzékfölötti szubsztraktumának fogalmán alapulnak, apriori jellegük van, és épen azért, bár szubjektív eredetűek, mégis egyetemes érvényességre tarthatnak számot.”⁴⁹

„A művészetek fejlődéséből indul ki Spencer Herbert, aki szerint a költészet, zene és tánc együtt alkottak egy csoportot, míg külön fejlődtek az építészet, képzőművészet és szobrászat; ez utóbbi csoportban az építészet volt az anyaművészet, csakúgy, mint az előbbiben a tánc.”⁵⁰ A különböző művészeti ágak egymáshoz való viszonyának tárgyalásakor hívja segítségül Spencert, akit sokat idéz munkásságában.

„...Wundt [...] két csoportot különböztet meg, úgymint képző és múzsai művészeteket (musische Künste). Wundt szerint azonban ez a megkülönböztetés nem jelent merev szétválasztást, mert az így szembehelyezett művészetek, de helyesen inkább eszközök és motívumok, egymást kiegészítik épen azért, mert ellentétesek. Úgy véli, hogy amint nem képzelhető ember, aki gondolkozva és akarva egyszersmind érezni is ne tudna, úgy művészet sincs, mely kirekesztőleg csak képző vagy múzsai volna. Így a képzőművészet épen azért, mert eszközei külsőlegesek, a benyomások egyesítésére, a múzsai pedig, mint a belső élmények művészetek, a belső élmények külső kifejezésére törekszik. Azért a képzőművészet, mint mondja, a külvilág változatos formáinak tükröződéseit mutatja az emberi kedélyen át, a múzsai művészet pedig magát az emberi kedélyt a természetes kifejező mozgásokban és annak továbbképződéseiben: a nyelvben, élőszóban, költészetben és zenében...”⁵¹ A művészet alapvetően két alapvető ágának megállapításakor immár sokadszor Wundtot idézi, akire majdani professzor-utóda, Karácsony Sándor is előszeretettel hivatkozik.

Műveiben jól nyomon követhető a koppenhágai professzor, Harald Höffding etikai felfogásának hatása is, például *A műalkotás szemléletében*, *Az esztétikai tetszés lényege* c. fejezete *A műalkotás egész gyanánt való hatása* c. alfejezetében: „...Erre céloz Höffding etikájában, midőn az intellektuális megértéssel szemben – melynek lényegét abban látja, hogy valamely dolgot a dolgok egybefüggő sorába beillesztünk – az esztétikai élvezet tárgyát ő is zárt egésznek tekinti, amely, mint ilyen specifikus sajátosságaival és a maga sajátos jellemvonásaival gyönyörködtet.”⁵²

A könyv célja – a tudományos rendszeralkotás mellett – az volt, hogy az esztétikai elveket a művelt közönség szélesebb rétegeiben is tudatossá tegye és megkedveltesse. Mitrovics szinte majdnem mindegyik művészeti ág esztétikai megértésének belső titkaiba bevezeti az olvasót, úgymint az iparművészetek, az építészet, a szobrászat, a képzőművészet, a zene, az irodalmi művek és a mozgásművészetek terén.⁵³ Érzékletes példa a mű alapvető céljának bemutatására a záró sorok felidézése: „...a szépélménynek a tárgya olyan jelenség, mely lehetőleg érzéki behatások alapján, látási és hallási érzetek vezetése mellett magasabbrendű képzet- és érzelmtársulásokat tudattalanul képes fölidézni és lebonyolítani; a szemléelőre mindig a kifejezés erejével, egyéni jellegével és egyénien hat s mindig valamely egész benyomását kelti.. Ilyen a tárgya az esztétikai tetszésnek; ez tetszik. Ha akarjuk, így is mondhatjuk: ilyen a szép.”⁵⁴

Kun Sándor, a *Protestáns Tanügyi Szemle* 1934–44 közötti felelős szerkesztője könyvismertetést írt e jelentős Mitrovics-műről. „... (Mitrovics Gyula) egy újabb hatalmas opusszal

ajándékozta meg tudományos irodalmunkat és művelt nagyközönségünket [...] Hosszas előtanulmányok után egy rendszeres magyar esztétikát alkotott, mellyel egy régóta esedékes, várva-várt feladatot oldott meg. Célja nemcsak tudományos rendszeralkotás volt, hanem az is, hogy az esztétikai elveket a művelt közönség szélesebb rétegeiben is tudatossá tegye, megkedveltesse, s ezzel az egészséges nemzeti irányú művészet további fejlődését is elősegítse. Pedagógiai hivatásához és egyéniségéhez híven ezzel a hézagpótló munkájával is végső elemzésben nevelni óhajt, igaz elveken alapuló esztétikai ízlés kifejlesztésére törekszik, helyes szempontokat akar adni a műalkotások szemléletéhez, a művészetek termékeinek lélekemelő nemes élvezéséhez.⁵⁵ A szerző e művet elsősorban középiskolai tanároknak ajánlja, hiszen abban az időben felsőbb utasítások hangsúlyozták a középiskolai esztétikai nevelés fontosságát. Kun szerint minden tanárember, különösen a magyar irodalom tanárok asztalán ott kellene lennie e könyvnek, e „hatalmas, összefoglaló széptudományi munkának.”⁵⁶

1940/41-ben Mitrovics az egyetem rektora, s ahogyan egy esztéta rektorhoz illik, egyik avatóbeszédében a művészet lélekemelő hatásáról is szólt. Szavai tökéletesen összecsengenek azokkal a megállapításokkal, amelyeket neveléstudományi alapművében a „tisza humanitás” eléréséről és ezzel kapcsolatban a művészet szerepéről megfogalmazott: „Ha az élet értelmét és célját keressük, azt aligha találjuk meg másképpen, mint magasabbrendű szellemiségünk kifejlesztésében, mivel éppen ez a szellemiség emeli emberi nemünket az állatvilág felé. Ennek lényege, pedig birtokunkbavétele mindannak – éspedig a gyakorlati felhasználhatóság határain is messze túlmenően – aminek felismerésére és megállapításra csak képes az emberi elme. [...] Ez a magasra felcsigázott értelmi munka nem elégti ki egymagában szellemünket, amely alkotni vágyik s alkotásaiban gáttalan és hiánytalan érvényesülésre törekszik. Az adottságok gátlásaitól magát megszabadítva, saját képére teremti újjá a világot művészetében. Azért a művészet az emberi szellem legtökéletesebb kifejezése s pihenni vágyódásában legfőlegelőbb, önmagához legmértőbb rekreációja.” – így hangzott a frissen avatott egyetemi doktorok szellemi útravalója 1941 tavaszán.⁵⁷

Mitrovics Gyula pedagógiai rendszerében terjedelmes részt foglal el az esztétikai nevelés területe: ebben a témában jelent meg legtöbb publikációja, mert nemcsak fő műveiben tártá a szakma és a tanárjelöltek elé vallásos és esztétikai alapozású neveléstanát, hanem recenzióiban és kisebb tanulmányaiban is szívesen népszerűsítette a személyiségfejlesztés e fontos szeletéről alkotott nézeteit. Zombor Zoltán, Mitrovics Gyula egyik leg-hűségesebb tanítványa az esztétikai nevelés területének elemzése során megállapítja: „[...] Ezen a ponton lép az etika után az esztétika Mitrovics pedagógiájába, midőn rámutat arra, hogy az ember magasabbrendű differenciáltságának lényeges jegyei közé tartozik a művészet is, amely a nyomában fakadó esztétikai érzések révén még érzékenyebbé, finomabbá, magasabbrendűvé teszi az ember világnézetét. Az esztétikai értékelés, az embernek főleg érzelmi életét gazdagítja, de nemesíti és neveli is. Alig emeli valami olyan magasra és akkora intenzitással az ember színvonalát, mint az esztétikai érzelmek. [...] Aki gyakori részese a művészi élményeknek, életrendjében egészen más szerepet szán minden alacsonyabbrendű élvezetnek is. – De másik kiemelkedő gyakorlati eredménye az állandó művészi ráhatásnak annak nagy szociális jelentősége is. Az esztétikai gyönyörködés ugyanis az erkölcsi életközösség mellett egy nagy esztétikai közösségbe foglalja az embert.”⁵⁸

A Mitrovics Gyula életművét elismerő és támogató tisztelők gesztusértékű tette volt, hogy tudományos működésének ötvenedik évfordulója tiszteletére emlékkönyvet szerkesztettek a korszakalkotó pedagógiai gondolkodó méltatása végett.⁵⁹ Zombor ebben is közreműködött. Írásomat azzal az idézettel zárom, amely méltó értékelés a mesterének tudományos nézeteit és érzékeny lelkivilágát egyaránt jól ismerő tanítvány tollából: „Itt tűnik ki a Mitrovics kivételesen széleskörű tudományos készültségének nagy neveléstudományi jelentősége, midőn az esztétikai nevelésről szólván az etikai és esztétikai problémát biztos kézzel kapcsolja össze és állítja a pedagógia szolgálatába. Felszabadult, friss lélekkel adja esztétikai hitvallását. A tudós Mitrovics lelke olyanná lesz, ahogyan a művészt szokta ő megrajzolni: szellemisége, öntudata táplálja benne a vágyat, hogy – ha másképp nem lehet – legalább saját üdülésére teremtsen meg az esztétikai problémák rendszerének világát, hogy az örök szép és nemes után sóvárgó lelke valóban felüdülést és új erőket nyerjen a szépségnek, a tisztaságnak tudományából, a tiszta humanitás birodalmából.”⁶⁰

Jegyzetek

¹Vincze Tamás: Mitrovics Gyula. In: Brezsnaynszky László, Fenyő Imre (szerk.): A debreceni iskola. Acta Paedagogica Debrecina. A Debreceni Egyetem Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékének Közleményei CIII. Debrecen, 2004. 26. o.

²Mitrovics Gyula: Az ifjúság esztétikai és művészeti nevelése = Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, XXXII. évf. 1898–99. 139. o.

³Uo. 140. o.

⁴Uo. 141. o.

⁵Ua.

⁶Zimándi P. István: Péterfy Jenő és kora. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 432. o.

⁷A mű I-II. és V-VI. fejezetei az *Athenaeum* 1910. évi 3–4., IV. fejezete a Budapesti Szemle 1912. évi februári, III. fejezete pedig az *Uránia* 1910. évi 6–8. számában.

⁸Mitrovics Gyula: Az esztétikai tetszés alapproblémája = *Athenaeum*, 1910. 3–4. szám

⁹Uo. 10–11. o.

¹⁰Uo. 86. o.

¹¹Uo. 87. o.

¹²Uo. 88. o.

¹³Mitrovics egyszerre pályázott Szelényivel a pedagógia professzori álláshelyre, és nyilvánvaló egyházpolitikai okokból nem Szelényi nyerte el azt. Szelényi nevéhez fűződik a Protestáns Tanügyi Szemle létrehozása és szerkesztése 1927–31 között.

¹⁴Szelényi Ödön: Mitrovics Gyula: Az esztétikai tetszés alapproblémája. Könyvismertetés = Protestáns Szemle, XXV. évf. I-X. füzet, 1913. 521–522. o.

¹⁵Uo. 521. o.

¹⁶Uo. 522. o.

¹⁷Ehhez az iskolához tartozott kollégája, id. Tankó Béla filozófia professzor (1876–1946), akinek életművében szintén fontos területet foglalt el az esztétikai nevelés.

¹⁸Vincze Tamás: Mitrovics Gyula egyetemi és egyetemen kívüli szerepvállalása, közéleti funkciói. In: Brezsnaynszky László (szerk.): A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlat. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 129. o.

¹⁹Gulyás József: Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Könyvismertetés = Protestáns Tanügyi Szemle, 1928. 1. szám, 355–357. o.

²⁰ Uo. 355. o.

²¹ Uo. 357. o.

²² Ezt a közönségnevelési eszméjét lásd Az ifjúság esztétikai és művészeti nevelése c. művében.

²³ Vö.: Mitrovics: Esztétika és esztétikai evolúció. Budapest, 1933. 16. o.

²⁴ A kritika hivatása – híradás Mitrovics elnöki megnyitójáról, amelyet az Esztétikai Társaság egyik felolvasóülésén tartott. Lásd: Chroniqueur („Krónikás”): A kritika hivatása. = Képzőművészet, 9. évf. 1935. 253–254. o.

²⁵ Dénes Tibor: Esztétika és műszeret = Esztétikai Szemle, I. évf. 1935. 1. szám, 41–43. o.

²⁶ Uo. 44. o.

²⁷ Ua.

²⁸ Ua.

²⁹ Mitrovics Gyula: Beköszöntő. Esztétikai Szemle. I. évf. 1935. 1. szám, 1–2. o.

³⁰ Mitrovics Gyula elnöki megnyitója. Esztétikai Füzetek. I. évf. 4. szám 1935. április. 35–36. o.

³¹ Ua.

³² Ua.

³³ Mitrovics Gyula: Az esztétika fogalma és főbb problémái. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1939. 10–12. o.

³⁴ Ua.

³⁵ Uo. 4. o.

³⁶ Uo. 5. o.

³⁷ Ua.

³⁸ Uo. 6–7. o.

³⁹ A szépségről, az esztétika feladatáról és a művészeti alkotásról kifejtett nézetei a nagy klasszikus filozófusok eszmerendszerein alapulnak, akik jelentős mértékben hatottak a fiatal Mitrovics alakulóban lévő filozófiai gondolkodásmódjára. Uo. 8. o.

⁴⁰ Mitrovics: Az esztétika fogalma és főbb problémái, i.m. 9. o.

⁴¹ Az esztétikai formalizmus szerint az esztétikai megítélés tárgya az alak, a tárgy egészen közömbös – fő képviselője Herbart.

⁴² Mitrovics: Az esztétika fogalma és főbb problémái, i.m. 10. o.

⁴³ Schiller és a szépség fogalmai – immár sokadszor az életműben. Uo. 13–14. o.

⁴⁴ Mint sok más munkájában, Mitrovics itt is igyekezett nevelési rendszerének minden összetevőjét kedvenc fogalmára, a „*tiszta humanitásra*” visszavezetni.

⁴⁵ Mitrovics: Az esztétika fogalma és főbb problémái, i.m. 16. o.

⁴⁶ Uo. 16–17. o.

⁴⁷ Uo. 17. o.

⁴⁸ Uo. 19. o.

⁴⁹ Mitrovics Gyula: A műalkotás szemlélete. Rózsavölgyi és társa, Budapest, 1940. 53. o.

⁵⁰ Ua.

⁵¹ Ua.

⁵² Uo. 331. o.

⁵³ Vincze Tamás: Arcképvizlat Mitrovics Gyuláról. In: Brezsnyszky László (szerk.): A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata, i.m. 101. o.

⁵⁴ Mitrovics: A műalkotás szemlélete, i.m. 332. o.

⁵⁵ Kun Sándor: Mitrovics Gyula: A műalkotás szemlélete. Könyvismertetés = Protestáns Tanügyi Szemle, XV. évf. 1941. 261. o.

⁵⁶ Uo. 262. o.

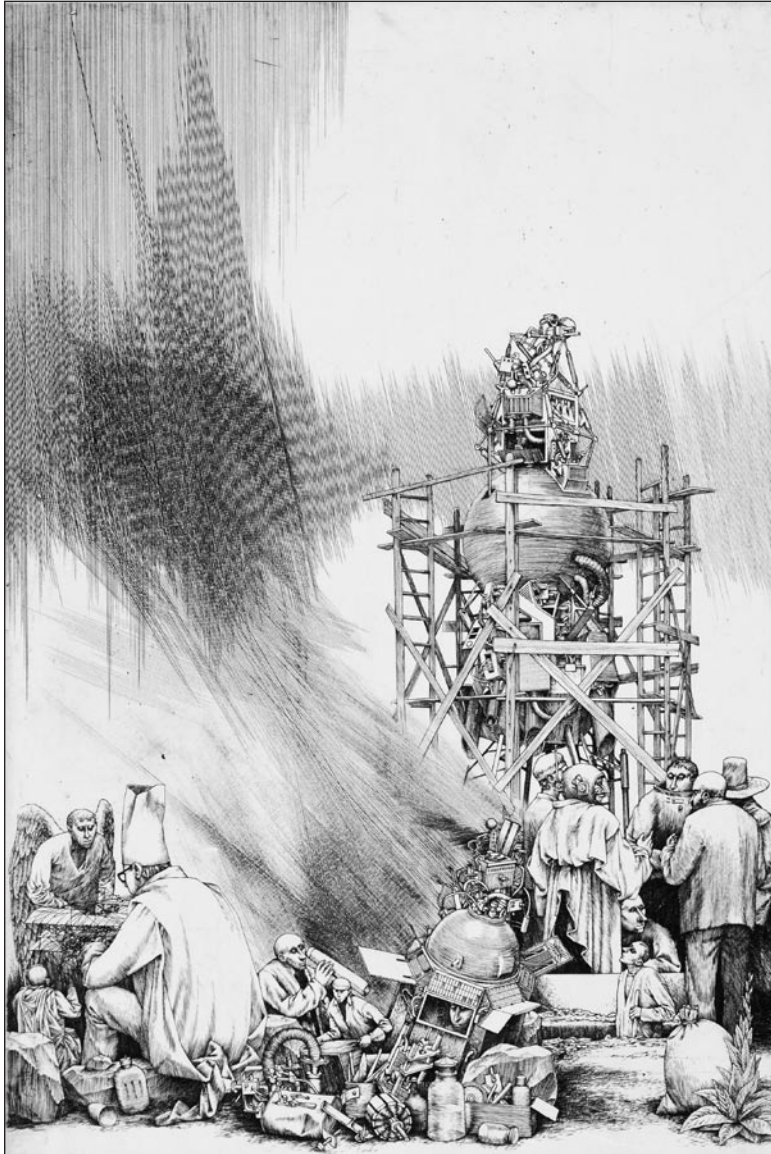
⁵⁷ Vincze Tamás: Mitrovics Gyula egyetemi és egyetemen kívüli szerepvállalása, közéleti funkciói. In: Brezsnyszky László (szerk.): A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata, i.m. 135. o.

⁵⁸ Zombor Zoltán: Mitrovics pedagógiai rendszere és a herbartianizmus = Protestáns Tanügyi Szemle, XI. évf. 1937. 107. o.

⁵⁹ Mitrovics-émlékkönyv tudományos működésének ötvenedik évfordulójára. Csáthy F. kiadása, Budapest, 1939.

⁶⁰ Zombor Zoltán: Mitrovics Gyula neveléstudományi rendszere. In: Mitrovics-émlékkönyv, i.m. 545. o.

Rékassy Csaba: Asztronauták

Bertha Zoltán

Sors és misszió

Tóth-Máthé Miklós történelmi drámáiról

A közelmúltban látott napvilágot Tóth-Máthé Miklós, a kiváló próza- és drámaíró történelmi színműveinek *Tűz és kereszt. Történelmi drámák* c. impozáns gyűjteménye (Uro-path Kiadó, Debrecen, 2010). Olyan darabokkal, amelyek már megjelenésükkor vagy előadá-sukkor is nagy visszhangot váltottak ki. Magukkal ragadó eleven historikus sorspéldá-zatok ezek, amelyek személyes és közösségi jelentésvonatkozásaik révén kétségtelen missziót töltenek be: a tisztító morális öneszmélkedést elősegítő küldetést. Ami a művek-ben megtestesülő hősök katartikus sorsán és elhivatottságán keresztül megnyilatkozik: a veretes drámai üzenet egyetemes emberi és nemzeti megtisztulásra hívó-szólító hatás-energiájává válik egyszersmind. Amilyen rendeltetéses sorsuk és elháríthatatlan misszi-ójuk volt a felidézett történelmi jellemeleknek: olyan szerepük és felrázó szellemi-művészi jelentőségük van most ezeknek az őket megélelítő és színre vivő drámai alkotásoknak. Amelyek olvasva is kitűnőek, „miként előadva is lebilincselők” (ahogyan a kötet ihletett előszavában Szakonyi Károly megállapítja).

A Debrecenben élő Tóth-Máthé Miklós munkássága az utóbbi évtizedekben teljesedett hatalmas arányú szellemi és műfaji övezeteket átölelő sokrétű életművé. A közel félszáz önálló kötetbe foglalt oeuvre kiterjed a régmúlt és a jelenkor hitpróbáló magyar sorsküz-delmeinek gazdag ábrázolására éppúgy, mint önéletrajzi élmények, családtagok (köztük az édesanya és a megdöbbenően korán eltávozott feleség) emlékének lírai és vallomá-sos megörökítésére, az eredeti hivatáshoz, a színészethez fűződő anekdoták humoros elbeszélésére vagy a mai idők és a visszas társadalmi jelenségek szatirikus kipellengé-rezésére. A középkortól, a reformáció századától a Rákóczi- és az 1848/49-es szabad-ságharcon át az 1956-os forradalom példaállító csodájáig és tovább: a megmaradásá-ért hadakozó magyarság ezeréves Kárpát-medencei létharcának megannyi vetülete és árnyalata bontakozik eléink ezekből a színdús élet- és helyzetképekből, krónikás epikai vagy drámai freskókból, ezekből a változatos és szerteágazó poétikai formákból és alak-zatokból. Nagyszabású történelmi regények, társadalmi-lélektani korszépek, analitikus vagy adomás novellák, karcolatnyi történet-elbeszélések, kromok, tárcák, humoreszkek és karikatúrák, groteszk, költői-látomásos vagy balladisztikus karakter- és zsánerrajzok felsorolhatatlan sokfélesége tükrözi ezt a világnyi horizontot. És hozzá a drámaformák – a sokszereplős tablókától a monodramatikus személyiségpéldázatokig ívelő – összetett szín-skálája. Az életre keltett példa-emberek messze fénylő tetteinek sűrített felmutatása így telítődik az esztétikai értékminőségek lebilincselő árnyalatosságával. Az etikai dimenzió a kiiktathatatlan dráma művészeti lényegsajátosságokkal: a konfliktusos vagy középpontos személyiségképletezés érzékletes, szemléletes, örökérvényű eszmei és gondolati távla-tokat demonstráló elementáris életszerűségével. A lélek kétirányú kötelmeit megvilágító

dikció öntanúsító erejével: hogy átérezhessük mindazt, ami az evilági és a transzcendens létvalóságához kapcsol minket; ami köt és emel. Köt a bennünk mélyen, gyökeresen lévő és emel a fölöttünk, a magasságban húzódó feltétlen értékekhez. Ahhoz, amiből az ember legyőzhetetlen méltósága ered: a humanitás és a divinitás elorozhatatlan mindenek fölöttiségéhez.

Az emberi identitás és a nemzeti hagyományközösség kölcsönös feltételezettsége úgyszólván evidencia a klasszikus és a modern klasszicizáló magyar történelmi paraboladráma jellegzetes vonulatában. A historizáló lélektani, gondolati vagy eszmedráma olyan különleges tünemény nemcsak a magyar, hanem a világirodalom egész összefüggésrendszerében is, amely a maga metaforikus, jelképes erkölcsfilozófiai jelentéstartalmaival az antik görög sorstragédiákhoz vagy a reneszánsz krónikás színjátéktípushoz éppoly szervesen kapcsolódik, mint a nemzeti klasszicizmus, az eszményítő realizmus sorsszimbolikus örökségéhez és az elemző-értelmező személyiségpszichológiai, egzisztenciális drámai létvizsgálat mélységfeltáró újszerűségeihez. Az emberszemléleti archaikum patináját és a feszültségteremtés modern nyugtalanságát egyszerre magán viselő színműfajta huszadik századi magyar remekei – Móricztól Németh Lászlón, Illyés Gyulán, Tamási Áronon át Sarkadi Imréig és Sütő Andrásig – olyan modelljét alakították ki a színpadi világlátásnak, amely csakugyan a nemzeti jelleg sajátos mintázatát markírozta, nyomatékosította. Mert az örökös sorsküzdőlemben megedzett lélek mindenkor a közösségi kiszolgáltatottságból kiszakító hit, remény, emberség eszményei szerint kívánja nemzete sorsát megoldani, vagy legalább könnyíteni és elviselhetővé tenni – a megmaradás és a felemelkedés éthosza jegyében; ethosz és ethnosz szétválaszthatatlanságának szellemében. S az ilyen hőroszok megelevenítése élesen világít rá a magyar sorshelyzet lényegére: a reménytelenségből is reményt kovácsoló önfeláldozás prófétai hősiességének örökös szükségességére, erőforrásként szolgáló szükségszerűségére. A szóból és a cselekvésből mentsvárakat, életmentő szellemi őrtornyokat és biztató kilátókat építő akarat heroizmusának nélkülözhetetlenségére. Ez az úgynevezett magyar nemzeti irodalmi paradigma alapvonása is: a folytonos és hiteles szembenézés a létrontó embertelenséggel, hitetlenséggel, magyartalansággal; az „Ember az embertelenségben, / Magyar az úzött magyarságban” adys diagnózisával, s az „adj emberséget az embernek. / Adj magyarságot a magyarnak” József Attilá-s fohászának igazságtörvényével. Felelősség és kötelesség a priori metafizikai parancsával, kategorikus imperatívuszával. És a vállalás: az önbecsülő emberség és a magyar önazonosság vállalásának megkérdőjelezhetetlen magasztosságával.

A létezés drámaisága a dráma mű mélyszerkezeti feszültségdimenzióiban alakul tehát újjá, s a konfliktustartalmak megszenvedett élethelyzetek kínzó vívódásait, törvényszerűségeit ábrázolják ki. Az önreflexív intellektuális átvetítések pedig az ideák és ideálok követhetőségét, az adottságokhoz viszonyított tényleges alternatíváját hangsúlyozzák – a reális és elvont tudatszféra hatásos egybejátékosításával. És Tóth-Máthé Miklós dinamikus erőteljes dráma műveiben mindez a klasszikus magyar irodalmiság évezredek fősodrához tartozó, nemesen érvényes szépliteratúrai tradíció talál méltó folytatásra. Az újabb magyar színműirodalom olyan mestereinek az életműve között, mint amilyen a Páskándi Gézáé, a Szakonyi Károlyé vagy a Kocsis Istváné.

*

Ha van valaki, aki a reformáció korának és kulturális, szellemi, spirituális erőfeszítéseinek kiemelkedő nagyságait, szellemóriáit úgy tudja feltámasztani, hogy azok művészi reinkarnációjával egyidejűleg az ódon korhangulat is maivá lényegülhessen: az régóta Tóth-Máthé Miklós. A korabeli létkérdések aktuális sorsproblémáinkká elevenednek, s a válaszok is megrendítő erővel vallanak feladataink, szándékaink, törekvéseink halaszt-hatatlan újraértelmezendőségére. Az örök reformáció – a „semper reformanda”-elv, a megtartó hithűség és az őseredeti isteni igazságokhoz való folytonos visszaigazodás, megtérés – jegyében, az életigazító keresztyén magatartás szűkös felekezeti kereteken túli, ökumenikus és egyetemes dimenzióiban, a lélektisztító igazságfelismerések szakrális perspektíváinak közegében. Mert csak ennek az általános minőségelvnek a felfokozott igényességére tekintve lehet valóban és autentikusan azt állítani, ahogyan lényeglátó pontossággal Czine Mihály meg is fogalmazta, miszerint „annyi bizonyos, a magyar művelődés, a magyar irodalom az utolsó négy évszázadban erősen protestáns, s ezen belül inkább református színezetű; sokszor még a katolikus alkotók műveiben is”; „eddig, négy évszázadon keresztül, a számarányánál is nagyobb szerepe volt a protestantizmusnak, benne a kálvinizmusnak, a magyar művelődésben; a protestáns szín dominált a nemzet-tudatban.” Ha tehát Tóth-Máthé Miklós filológiai hitelességet és lírai-poétikus átképzelt szervesen ötvöző történeti életregények, biografikus portrédrámák, panoramikus korelbeszélések sorozatában rajzolja újjá Károli Gáspár, Szenci Molnár Albert, Méliusz Juhász Péter, Ráday Pál és mások alakját, ha református prédikátorok, lelkész-teológusok, biblia- és zsoltárfordítók seregét varázsolja élővé: telitalálatosan illeszkedik a nemzetmegtartó „magyar vallás” szent örökségének követelményéhez. Nemcsak közvetítve, de teremtvé is a személyiség- és közösségátformáló hit és tudás lényegminőségét. A hit és tudás hőseinek jelképösszegző megvilágításával téve lehetővé, hogy valaha mégiscsak felépíthessük azt a „Templomot”, az életérdekű létteljesség és a spirituális nemzetegység kultikus-rituális színhelyét, a szétszóródás után is, amelynek hiányát oly szívettépőn Ady is keseregte. Sárospatak, Debrecen, a Tisza-vidék, Erdély és az Alföld tájain különösképpen otthonosan, a református családi hagyományok légkörében felnövekedve – s az ember- és egyháznymorító bolsevik-ateista diktatúra idején is hitet téve, kiállva a krisztusi igazságok mellett – vált e szellemiség kiemelkedő megtestesítőjévé az író, aki minden körülmények között, régebben és most is, minden rabságot vagy enyhületet hozó politikai rendszertől függetlenül hirdette művein keresztül azt, ami az embert igazán emberré teheti.

A színpadot a magyar drámairodalom modern klasszikusai mind egyfajta szószéknek: hitet, emberséget, nemzeti hovatartozás-tudatot és hűséget sugárzó szellemi központnak tekintették. Ez a szemlélet nemcsak a színjátszás kialakulásának gyökereire, kultusz és rítus, templom és előadás, misztérium és tanítás mély, ősi összefüggéseire mutat rá, hanem a színpadi szó mai lélekformáló, erkölcsnevelő felelősségét és kötelezettségét is tudatosítja. S ez az a hivatásteljesítő és hitvalló missziót vállaló szolgálat, amely tehát Tóth-Máthé Miklós drámafelfogását is meghatározza, s ennek atmoszférájában valósult meg több darabjának a templomi bemutatója, előadása is. A *Méliuszt* a debreceni nagyerdei református templomban – egyfajta „templomszínházi” vállalkozás keretében – játszották nagy sikerrel először 1996-ban, főként debreceni és nagyváradai színészek közreműkö-

désével. Méliusz Juhász Péter, a 16. századi magyar egyház- és kultúrtörténet e kimagasló alakja, a reformáció püspök-prédikátor, hitszónok, művelődésszervező, hitvitázó, író, énekköltő, bibliafordító, tudós, botanikus szellemóriása pergő élet- és helyzetképek sorozatában jelenül meg előttünk, s életútjának egész küzdelmes folyamata lenyűgöző bizonyossággal demonstrálja a humanista polihisztor működésének örökbecsű jelentőségét. Feltárulkozik az egyetemes és a magyar reformáció kényszerű viaskodása a restaurációs jellegű ellenreformáció erőivel, s a korabeli társadalmi, szociális viszonyokat humanizáló plebejus-demokratikus törekvések egész motívumrendszere is. Méliusz – a lelkesítő szavú debreceni lelkipásztor, majd püspök – radikálisan képviseli a szegény nép ügyét, amikor világossá teszi, hogy „a mi egyházunk a szegények egyháza, a mi vallásunk a szegények vallása is egyben!” A gazdagokat kérlelhetetlen bátorsággal ostorozva jelenti ki, hogy „nem a nagybördőjű, aranyait fiaztató gazdagok, de az Isten szolgálatába szegődtem”; s hogy „Wittenbergában tanultam, az érsek tömlőcében megerősödtem hitemben, de hogy igazán prédikátorrá lehessenek, ahhoz végig kellett jönnöm az országon és látnom azt a temérdek nyomorúságot is.” Állhatatosságát ékesen bizonyítja meg a katolikus, a lutheránus nézetekkel ütközve, illetve a Szentháromság-tan védelmezése során, az antitrinitáriánus mozgalmakkal, az unitárius felekezetalapító Dávid Ferencsel vívott szenvedélyes szócsaták, disputák közepette is. A sűrű és vészterhes levegőt árasztó történelmi viszonyok között teljesebb ki a karizmatikus főhős egész köz- és magánéleti pályafutása és profetikus elszántságának rengeteg eredménye. A magát „kiáltó szónak”, „Isten trombitájának” érző Méliusz Péter egész káprázatosan gazdag életműve annak a hitelesítő és hitvédő, közösségmegtartó és nemzetföltő magatartásnak és ihletettségeknek a kiteljesítése tehát, amelynek mindenkori forrása a belső tűz, a helyállásra és kitarásra buzdító magasztos isteni parancs. Méliusz magát és testi-szellemi energiáit nem kímélve, lázasan munkálkodott a kálvinizmus magyar vallásként való megszilárdításán, a református egyház fundamentumának biztosításán, s a különböző korabeli felfogásoknak meggyőződésesen nekiszegezett hitelvek tisztaságának a megőrzésén. Jellemének, természetének sziklaszilárdsága olykor merevségnek vagy indulatosságnak tűnhetett föl környezetében szemében, s ezek a karaktertulajdonságai jelentős szerepet játszottak életútjának alakulásában, barátságaiban és emberi-eszmei konfliktusaiban. A színpadi mű pedig ennek értelmében nemcsak az alapítást és az értékhagyományozást szintetizáló harcoss egyházi vezetőt, a teológiai disputa, az értekező vitairat mesterét, a szószéket üresen hagyni sohasem engedő lenyűgöző igehirdetőt formázza meg („a szószék sohasem maradhat üresen. Oda mindig fel kell állnia valakinek, hogy vigyázza az Anyaszentegyházat!”), hanem az életes eszménykövetést és a mozgalmas mindennapiságot egyeztetni törekvő hús-vér egyéniséget is.

A reformáció hatalmas művelődéstörténeti távlatú magyar bibliafordítását elvégző hősét, a gönci tudós-prédikátor Károli Gáspárt szintén egész életpályájára rávilágító aspektusból figyelhetjük meg az *Én, Károli Gáspár* című (s a debreceni Csokonai Színházban 2009-ben bemutatott, azóta pedig szerte az országban, a Kárpát-hazában sokfelé játszott) darabban, de másféle: mégpedig monodramatikus kontextusban. A monodráma alapszerkezetére épített színdarab rendkívül összetett belső világot, sokágú összefüggésrendszert teremt. A sorsvallomásos monoszituáció önmagában is erőteljes feszültségforrás, a személyiség és a külvilág ütközésének dinamikus lélektani tere. (Az önmagával szembeállított egyén hordozza a voltaképpeni drámaiság lényegét; „tulajdonképpen a monológ az

egyetlen közlésforma, amely egyezik a drámaiság szellemével” – állítja a drámakritikus és drámateoretikus K. Jakab Antal is.) Itt azonban további változatos dramaturgiai, színpadtechnikai eszközök mélyítik az önszembesítést, a számvetést, a kritikus önértelmezés folyamatát. Az időződő Károli Gáspár retrospekciója voltaképpen végigtekintés a nagy mű, a teljes Szentírás hiánytalan magyarra ültetésének elvégzésén, a töredelmes munka vállalásának, éjt nappallá tévő fáradságainak, majd boldogító befejezésének időszakain – a lelki önerősítést a magyarul még inkább velőig hatoló igeszakaszok prófétai sorspárhuzamosító citálásával celebrálva. A nagy tudású, sok nyelvet értő, a magyar nyelv stilsztájaként is remekíró Károlinak mindazonáltal meg kell harcolnia a kicsinyes gánccsokodókkal, akik még elég jó magyarnak sem tartják őt, a Habsburg-császári praktikákkal, saját kételyeivel, sőt felesége és gyermekei elvesztésén is túl kell tennie magát, hogy küldetését végbevihesse. Élet és mű sugárzó kölcsönössége vezet a szűkös lehetőségek között is csodát művelni képes szellem diadalához: s ez a fenomenális teljesítmény vetül elénk a veretes drámamónológ konfesszionálisan önfeltáró szertartásában. „Ki meri számára venni azt az állítást, hogy a magyar hátrább való bármely nemzetség nyelvénél?”; „akarnám, hogy a jól megsült kenyérhez legyen hasonlatos a magyar Biblia, melyből mindenki bátran törhet, aki ráéhezik”; „nekem a Biblia lefordítása nemcsak a hitemet, de a magyarságomat is erősíti” – hangzanak a reformáció alapcéljait híven közvetítő és érzékletesen egyénítő szerény, de öntudatos szentenciák, az áldozatos munkát szentesítő igaz gondolatok, az embert és az értékteremtő erőfeszítést mintegy jelképesen megkoronázó örökérvényű bölcsességek.

Károli törekvéseit Szenci Molnár Albert további fordításjavításokkal, bibliakiadásokkal, valamint káprázatos teológiai-tudományos munkásságával vitte azután elébb. Latin–magyar és magyar–latin szótára, magyar grammatikája, zsolttár- és Kálvin-fordításai és a többi: mind-mind „csupa tartóoszlop az akkor magyarságot jelentő kálvinista magyarság kultúrája alá” (Németh László idézve). Mert valóban, a fordításokkal, a szótárral, a nyelvtannal a magyar nyelv tudományos vizsgálatának lehetőségét indította el, felmutatva annak egyenrangúságát a nagy európai nyelvekkel; a szívbemarkoló költőiséggel lefordított zsolttárok reneszánsz magyar poézise pedig a zivataros századokon keresztül is elemmentárisan hat, mert e remekművek egy harcban születő kultúra legszebb virágai, egy nép összetartozásának, kohéziójának fő kötőelemei. És ezt a Szencit vetíti elénk *A zsolttáros és a zsoldos* című egyfelvonásos történelmi játék, amelynek ősbemutatójára az 1991-es Magyar Reformátusok II. Világtalálkozóján került sor a budapesti Kisstadionban (azután a Budaörsi Játékszín vette műsorára 2003-ban). Az örök vándor Szenci itt heidelbergi padlásszobájába zárva szenvedni át a vallásháború, a felekezeti türelmetlenségek okozta felfordulást és kiszolgáltatottságot – de hűséges német feleségének szeretetét és V. Frigyes és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem támogatását a maga támaszául érezve és tudva. Akkor is, amikor a katolikus zsoldoshadsereg feldúlja a várost, s a spanyol kapitány Frigyesre és Bethlenre valló árulást, árulkodást követel tőle. „Hitvitát akarsz a raboddal, miközben halomra gyilkoljátok hittestvéreimet? Nem gondolod, hogy az aljasságnak is van határa?” – szegezi szembe a vádló kérdést Szenci a kapitánynak, aki tisztában van az „eretnek” tudós kiválóságával. Aki tehát „szótárt, átjavított Bibliát, magyarul énekelhető zsolttárokat, kis katekizmust, magyar grammatikát és legutóbb még egy imádságos könyvecskét is” készített, s aki azzal védi Bethlent, hogy „a pápa, a német-római császár, a spanyol király, a lengyel király, megannyi hercegség tengernyi hada mind ellene, és ő

velük szemben csak Erdélyországnak veheti hátát”, s ő közben „minél több iskolát akar, bibliotékákat, szabad vallásgyakorlást”, „gyarapítván Erdély szellemi kincsesládát”. A szellem becsületes embere egész életét népe épülésére szolgálta, nem tagadhatja meg hitét és tisztességét. És ekkor a faggatózó, hitszegésre csábító, erőszakkal fenyegetőző – s a maga helyzetét önsajnálatva ecsetelő – zsoldosvezér meghökkentő váratlansággal visszariad a kilátásba helyezett gyilkolástól, s valódi emberséget tanúsítva menekülni, Hanauba futni hagyja Szencit és családját. A hatalmaskodó, háborúskodó világban az igaz hit még a túloldalra is átsugárzott, s emberré tett valakit, akinek az embertelenség lett volna a foglalkozása. A dráma meglepő fordulata így a hit és a szellem erejét példázza katartikus végkifejlettel.

Rabság, száműzetés, bujdosás, emigráció: fájdalmasan szomorú osztályrésze ez sok magyar írói, politikai, erkölcsi lángelmének. De megalkuvás nélküli nép-, nemzet- és hazaszeretetre tanítják őket mind az utókort, bárhol keríti is körbe őket a sanyarú magány és az emésztő számkivetettség. Rákóczi és Mikes ugyancsak megtapasztalta a kényszerű elszakadás keserű lelki következményeit, a szétszóródás kínját. A Kassán és Budaörsön (ugyancsak 2003-ban) játszott *Rodostó* című színdarab jelenetei plasztikusan ábrázolják ezt a rendíthetetlen moralitást; a hazulra fiktív leveleket küldözgető Mikes Kelemen és az értelmes szellemi és testi munkába temetkező fejedelem – a „bujdosók fejedelme” – hétköznapjait. Azt az igazságot, amelyre most Rákóczi önnön fiát, az őket titkon meglátogató Györgyöt is okítja. Azt a fiatal férfit, „akit naponta léhűtők nyüzsögtek körül a bécsi társaságokban”, s aki eleinte nehezen is fogja fel e tanítás lényegét, s még vádolja is apját, hogy az elhagyta családját, holott választhatott volna mást is – igaz, önmegtagadás árán. A fejedelem élő példája azonban mégsem marad hatástalan a fiára. „Számomra az a harc nem ért véget Majténynál, és a zászlót bármikor hajlandó lennék felemelni. Amióta szeretett szülőföldemet elhagytam, egyébire se gondolok, csak erre” – mondja a hajdani vezérlő fejedelem, visszarévedve a felkelés egész történetére, s ezzel akaratlanul is fellelkesítve Györgyöt, akit elragad a függetlenségi és szabadságeszme varázsa, és máris újabb szabadságharc elkezdéséről kezd ábrándozni. Merthogy őt is kérték már levélben az újrakezdésre. Ekkor az apa inti józan belátásra a fiát, de a szíve örül: „Mert te akkor is test vagy a testemből, vér a véremből...” Egymásra talál apa és fia, s az érzelmi megújulást feltölti ismét az erkölcsi törvény: „ha lélekben visszafoglalsz akár egy tenyérnyit is őseid szülőföldjéből, akkor már akad egy hely, ami csak a tiéd. Amit mindig magadban hordozhatsz, és amit már nem vehet el tőled senki.” A remény, hogy a szakadatlan igazságküzdelem sohasem csak illúzió.

A nemzeti, társadalmi igazságkeresés, igazságtevés heves szenvedélye és pátosza fűti a 16. századi alföldi, tiszántúli-hajdúsági honvédő, népfelkelő parasztvezér, „parasztpróféta”, a magát népének új Mózeseként elszánó Karácsony György, az (egyébként szatmári, szilágysági tájak – egészen pontosan: Nagybánya – szülötte) „behemót” nagy „fekete ember” forradalmas indulatait és cselekedeteit is. Isteni sugallatra gyűjt sereget (a falvak irtózatossá koldusszegénysége elől menekülő, „szökött, üldözött” jobbágyokból, zsellérekből), hogy „szent hadával” – keresztes hadjárattal mintegy – szorítsa vissza a hódító pogány törököt („hogy szerencsétlen népünket megszabadítsuk a pogánytól”). Bámulatos eltökéltsége („mi nem fegyverrel, de Isten erejével győzünk”) rendíthetetlen hőssé avatja, akinek komor tragédiáját azonban nemcsak a körülmények baljós összejátssza, hanem saját tekintet nélküli hitének romantikus jellegű felfokozottsága is okozza. Nemcsak a

felső társadalmi rétegek önzésének, családságának, haszonelvűségének, hanem saját jóhiszemű, naiv utópizmusának és illuzórikus várakozásainak is a foglya, majd áldozata lesz. Bonyolult, komplex, összetett drámai képsorok jelzik ezt az önpusztításba sodró megvesztegethetetlenséget *A fekete ember* lendületes dramaturgiájában (a debreceni Csokonai Színház játszotta a '80-as években), amely jelenetek alapüzenete mégis a mindenkori reálpolitikán túlmutató transzcendens perspektívák erkölcsi időtállóságát és jelenérdekű magasabbrendűségét, beszenyezhetetlen tisztaságát szuggerálja. A nagyság felemelő távlatát a mindenkori kisszerűséggel szemben. (A kudarc ugyanis „nem érv a transzcendenciában gyökerező igazság ellen”; nem szabad elfogadnunk „azt az istentelen maximát, hogy a történelem holmi végső ítélőszék” – mivelhogy az semmiképpen sem az abszolút fórum –, ahogyan Karl Jaspers, a nagy keresztény egzisztencialista filozófus fogalmazta ezt meg.) S ez a Dózsa György-típusú lázadó főhős pedig nem is riasztóan fanatikus – hiszen ígéző vakmerősége mellett mindennapos emberségességéről is rendre tanúbizonyságot tesz –, csak egyszerűen távolabbra lát, mint környezete. Evilági bukása törvényszerű, mert céljait, szándékait kikezdi, elárulják, s kétségbeesett csatározásai már nem menthetik meg a haláltól. Amikor becsapottságát, s már az úrsteni gondviseléstől való cserbenhagyottságát is felismeri (mert senki nem segíti, nem támogatja esélytelen törökverő kampányát, vérontó csatáit), a csaló és álszent, fősvény és könyörtelen, kalmárkodó és rabtartó urak ellen fordul, de hadi ereje újra és megint elégtelennek bizonyul a győzelemhez. Őt kegyetlenül leverik, de amit képvisel, az a szörnyű valóságos vereség ellenére legyőzhetetlen marad az olvasók és a nézők szívében.

És megindítóan forgatagos, sokadalmas, sűrű szövésű drámamenetbe – feszült dialógussorozat és eseményes mozgalmasság erőterébe – ágyazódik Kun László királyunk vívódó élettörténete is. Már a cím implikálja ezt a meghaladhatatlan kettősséget: *Tűz és kereszt*. A díjnyertes és 2000-ben Nagyváradon bemutatott darab IV. László forrongó személyiségét és az általa exponált ezeréves – a honfoglalástól, Szent Istvántól Adyig, Németh Lászlóig és tovább nyugtalanító – létparadoxonokat viszi színre. A hovatarozás, az önmegőrzés és az önértékelés kínzó dilemmái ezek: Kelet vagy Nyugat, pogányság vagy kereszténység, morál vagy hatalom, ösztönösség vagy önkorlátozás, szerelem vagy ájtatosság – tűz vagy kereszt. (László király két énje közül „az egyik már kereszténnyé lett, a másik még pogány. Az egyik a harangokat hallja, a másik a sámánok dobjait. Az egyik letérdepel az oltár előtt, a másik a táncot ropja a tűz körül. Hogy élhetne ez a kettő békekességben?”) És ezek a döntéskényszer alapdimenziói is, amelyekhez hozzájárulnak a további szenvedélyesen intellektuális önreflexív megoldáskeresések: hátha a választás mégsem vagylagos és kizárólagos; a hierarchikus „vagy”-okat nem lehetne-e mellérendeléses „és”-ekkel felcserélni? Kun László számára a betelepült kunok világa a pogány-keleties otthonosság, az ősi-természeti bensőség, a forró emocionalitás, az érzéki életörömök vérbő szabadság lehetőségét jelenti; a betöltött pozíció, a magyar királyság viszont inkább a keserű nyűgöket szaporítja és az életidegenséget sugallja: a királyi feleség (Nápolyi Izabella) lelki távolságával (ismeretlenségével és érinthetlenségével), a pápai feddések és fenyegetések erőszakosságával, az ármánykodó hazai nagybirtokos főurak lázongásaival. De mégis: ha csábító is a kunok kínálta életvitel, s taszító is a másik: a „tűzimádat” helyett mindennek ellenére a „kereszt” vállalása nyújtja a nagy ívű és biztosabb történelmi perspektívát. Az egyéniségét marcangoló származási, érzelmi, erkölcsi kettősség a felörlő belső vívódások, küzdelmek árán, az önlegyőzés révén végül tehát a

keresztény megigazulás irányában oldódik fel. A kunok között magyarnak, a magyarok közt kunnak tekintett László tudja, hogy milyen nehéz pogány mivoltunk levetkőzése, de még megkeresztelkedettként is igaz kereszténnyé tisztulni, „átvalósulni”, s azt is, hogy a megmaradás országos felelőssége mindenképpen kiköveteli a kunság megtérítését. Törekvéseibe azonban belepustul: a hajthatatlan és értetlen kunok között leli végzetszerű halálát. Tragédiája és kudarca lett a többféle igazságot felfogó látásmódja, vonzalmainak bonyolultsága, egyezkedő-egyeztető hajlama-hajlandósága, kíméletes viselkedésmódja, a durva és szemellenzős uralkodásra alkalmatlan tépelődő-önelemző képessége; vallo-mása szerint ő nem is áhítozott eleve a trónra sem („én sosem akartam igazán király lenni. Csak belekényszerültem ebbe, mint egy szűk ruhába, amit nem az én testemre szabtak. Ez ellen lázadtam mindig. Megpróbáltam úgy élni, ahogy a szívem kívánta, és nem úgy, ahogy azt mások várták el tőlem. Az anyám, az egyház, az országbárok, le egészen a kunyhójában tengődő jobbágyig, mind nekik tetsző királyt akartak, ki ezért, ki azért, és nem feleltem meg egyiküknek sem”), másfelől „új Koppány” sem kívánt lenni. Megrázó haldoklása a történet végén katartikusá emelkedik – ahogyan a pap és a sámán a saját szokásai szerint egyaránt, bár különbözőképpen elsiratja.

A legfrissebb mű pedig Bakócz Tamást, a mindmáig egyetlen magyar származású pápa-jelöltet hozza elénk. (Róla, mint Árpád-házi királyainktól Dávid Ferencig, Apáczaiig, Rákócziig, Csokonaiig oly sokakról, egyébként Páskándi Géza írt már színdarabot.) A darab „a tatai országgyűlés után, a Dózsa-féle parasztfelkelés hajnalán, s a brutálisan levert események utáni, de még az 1526-os tragikus mohácsi vész előtti, nagyjából kétesztendőnyi időt foglalja össze” (ahogy méltatásában Vitéz Ferenc összegzi (*Néző – Pont*, 2011. 38. szám). Bakócz alakja pedig olyan eszmék hordozója, amelyek az egységes keresztény magyar nemzetvédelem alapvető szellemi pilléreit képezik. Páratlan tehetsége és képességei folytán az egyszerű kerékgyártó mester fia, a szatmári parasztsarjadék olyan magasra emelkedik, hogy majdnem pápává választják: de így is kiemelkedő rangra, királyi tanácsadó befolyásra tesz szert a magyar országirányító közéletben. Első számú főpapi méltóságként, pápai legátusként, esztergomi érsekként kereszties hadjáratot, szent háborút hirdet a pogány törökök ellen, és egy másik paraszttivadékot – mert uralmi pozíciója mellett is fogékony, nyitott marad az effajta értékek észrevételére –, a szintén hallatlan tehetségű Dózsa Györgyöt nevezi ki fővezérré. A nemesség, a főurak torzsalkodása, közönyössége, széthúzása miatt kudarcba, majd parasztlázadásba torkolló események olyannyira megrendítik Bakóczot, hogy részint a lelkiismeretlen nagyurakat, részint pedig önmagát korholja, vádolja a fullasztó zűrzavarért és a hatalmas paraszti vérvettségért. A Dózsa-felkelést leverő és kegyetlenül megtorló bosszút is sérelmezi, a királyságra törő Zápolya szemére hányva, hogy „milyen nagy szükség lett volna az összefogásra, és nem a magyarnak a magyart ölni!” Önmarcangoló lelkifurdalással kéri számon önmagától is, hogy miért hallgatott „bűnös hallgatással”, nem üzenve a győztes uraságoknak, hogy legyenek emberségesebbek a legyőzöttekkel szemben. Bakócz jóhiszeműségét, bizalmát a „szent ügy” sikeres véghezvitelében tehát folyton keresztetik a feloldhatatlan érdekütközések és belvillongások, a nagy célokat és igyekezetet mint valami „homokvár” szétrugdosó ostobaság, a nemzeti összetartás hiánya, az önző rivalizálás, irigység és kicsinyesség, a szociális érzéketlenség, a társadalmi feszültségek egész szövvénye – ami azután a mohácsi vész és országvesztés melegágya is lesz. Bakócz ugyan még bíz a jó esélyekben, de ugyanakkor már a pusztulás előszelét is megérzi. Becsvágya

1 tudomány és társadalom

nem homályosítja el felelősséget viselő intelligenciáját és műveltségét. A „becsvágy nehéz keresztjét” kellett hordoznia, vallja, mivelhogy a magasságok elérése teher is: az elmagányosodás, az érzelmi kihülés veszélyével jár. De Bakócz derekasan küzd ezek ellen: összeesketi az árván maradt menyasszonyt a csatában elesett vőlegénye lelkével („halhatatlan” líraiságú jelenet ez, ahogyan Márkus Gábor jellemzi (*Reformátusok Lapja*, 2010. 29. szám), vagy előveszi gyerekkorában faragott bumfordi kis fakeresztjét, hűséget demonstrálva a tiszta, ártatlan, gyermeki eszmények és hitek mellett. Az igazabb és autentikusabb erények oldalára állva a hatalmi vágyaktól eltorzult hiúságok ellenében. A nagyrahitottság (a darab címe is: *A nagyrahitott*) megőrzött eredendő humanizmusa ez, s a dráma legköltőibb, leglíraibb pillanataiban nyilatkozik meg. Amely jelenetek szervesen és színesen szervesülnek a szilárd scenikai struktúrához, az életút egészét az időskorig átívelő kronologikus dramaturgiai szerkezethez. Úgy, hogy közben minden részletbe belesűrűsödik az egész korabeli magyar világ keresztmetszete – összes lényeges erkölcsi, politikai és létkérdésével, társadalmi-nemzeti viszonyrendszerével. Az idő- és térkoordinátákat így belülről kitágító drámamenet valóban bravúrosan összegzi egy elképesztően bonyolult és összetett korvalóság rejtett és kiélesedő erővonalait, s feltárja az inherens történelmi törvényszerűségek sokrétű igazságmozzanatokkal telített, szövedékes hálózatát. Hatalom és emberség, kötelesség és felelősség, remény és sorsromlás rejtélyes lényegösszefüggéseinek egész jelképes víziójává sejtelmesedik ez a drámai összhatás, amelyben az életközélből megjelenített szereplők nem vesztik el az őket meghatározó történelmi egyéniségekké minősítő tulajdonságaikat; ahogyan például felvillannak a ma is csodált esztergomi Bakócz-kápolna létesítésének lelkületi és művészeti körülményei.

*

Tóth-Máthé Miklós történelmi drámái valamifajta sorsmélység-felismerő utazás eszméletető energiáiban részeltetik befogadóikat. Olyan korok és személyiségek tárulkoznak föl, amelyek körül minden vonatkozásban megképződik a sorsos jelentések aurája; „a személyes hit kérdése immár a nemzet sorskérdései közé emelkedik” (Vitéz Ferenc). S ebből az aurából sugárzik a példa és tanítás: a példa az emberlélek-tisztító helytállásra és az örökbecsű tanítás a kikezdhethetlen jóakaratra.

Kosárkó László

A városrendezési, városfejlesztési irányzatok, korszakok mint a „történetiség rendjeinek” kifejeződései a 20. századi Miskolcon

Bevezetés: egy fogalom születése

Egy társadalom időhöz való viszonya, az időtapasztalat kérdése az utóbbi három évtizedben vált a történelmi érdeklődés kiemelt tárgyává. A problémához az egyik legtöbb vitát kiváltó, s a történelmi gyakorlatot új utakra vivő elméleti hozzájárulás François Hartog francia ókortörténész és historiográfus *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat* című könyve volt. A történetiség rendjei (*régimes d' historicité*) kifejezésnek Hartog a fenti munkájában kétféle jelentést, értelmezést is ad – egyrészt a történetiség rendjei elsősorban azt jelenti, hogy egy társadalom hogyan kezeli a múltját, és mit mond róla, tágabban pedig arra is szolgál, „*hogyan jelölje az emberi közösség öntudatának módozatait*”.¹

A francia tudományos életben Hartog mellett az utóbbi évtizedekben többek között Paul Ricoeur, Krysztóf Pomian² munkássága nyomán került az időtapasztalat a figyelem középpontjába, s vált a történészek számára kutatókérdéssé. Az időhöz való viszony kérdése azonban a német filozófiai és társadalomtudományi gondolkodásban természetesen régóta jelen van. Sőt szűkebb témánk szempontjából mindenképpen megemlítendő, hogy Reinhart Koselleck révén 1979-ben megszületett a kérdésnek mára már klasszikussá vált alapműve,³ amely Hartog *történetiség rendjei* fogalmának is elsődleges inspirálója volt. Hartog ugyanis Koselleck nyomán a tulajdonképpeni történelmi időt teszi vizsgálat tárgyává, amely értelmezése szerint jelenti a megélt emberi tapasztalatok (a múlt) és jövőre vonatkozó elképzelések egymáshoz való viszonyát, egymástól való távolságát, vagyis – a fogalom megvilágításához a Koselleck által használt metatörténelmi kategóriákat alkalmazva – a történelmi idő a tapasztalati tér és az elvárás horizont között kialakuló távolság vagy feszültség által jön létre.

A *történetiség rendjei* fogalom Hartognál először az 1980-as években jelenik meg. Elsőként a neves antropológus, Marshall Sahlins csendes-óceáni kutatásai kapcsán használta, mintegy a csendes-óceáni szigetek történelmének sajátosságait jelölve vele.⁴ Ugyanakkor az 1989-es berlini események és az azután következő évek (a Fal leomlása, a vasfüggöny megszűnése, Németország és Berlin két részének egyesítése) az időt, vagyis a tulajdonképpeni történelmi időt újra problematikussá, s egyben a történelmi reflexiók tárgyává is tette. Az egyesített Németország régi-új fővárosának az 1990-es évekbeli újjáépítése, s a nyugati és keleti városrész urbanisztikai egyesítése, illetve a városszerkezeti rekonstrukció kapcsán egy sor, a történelmi időhöz kapcsolódó probléma vetődött fel. Például hogyan lehet viszonyulni a városi múlthoz, sőt a város különböző múltjaihoz? (Berlin a vilmosi Németország, a weimari köztársaság, a Harmadik Birodalom és az NDK fővárosa egyben).⁵ S ebből fakadóan milyen jelene s jövője lehet? Nyilvánvaló, hogy

Berlin, a maga többféle időrétegével szimbólumértékű város,⁶ mintegy magába sűríti a 20. századi európai, s mindenekelőtt a kelet-közép-európai városok problémáit. E komplex kérdésnek, vagyis a történetiség modern rendjének, illetve az időhöz való kortárs viszonyoknak a városszerkezetben érzékelhető változásai vizsgálatára kisebb léptékben egy magyarországi középváros, Miskolc is alkalmas példát kínálhat, diszkontinuitásokat tartalmazó történetéből fakadóan.

A Nagy-Miskolc felé: a városrendezés urbánus hagyománya

A 20. század elején Miskolc sikeres küzdelme a vármegyei ellenőrzés megszüntetéséért és a törvényhatósági joggal felruházott városi címért a kortárs közvélemény formálói, vagyis a városvezetés, a helyi lapok szerkesztői, illetve olvasói szerint lényegében egy több évszázados törekvésnek eredménye volt. Ezen megközelítés szerint, mivel a város korábban is földbirtokosaitól való elszakadásra, a városra vonatkozó feudális jogaik megváltására és mindenekelőtt a szabad királyi városi cím elnyerésére törekedett, az 1907-ben elnyert, a jogi szempontból a városhierarchia csúcsát, egyben a Borsod vármegye fennhatósága alól való kikerülést jelentő törvényhatósági jogú városi cím a múltban kitűzött célok beteljesülésének tekinthető. A városlakók többségének számára a múlt tapasztalati terét Miskolcnak a szabad királyi városi rangért folytatott harca jelentette. (A polgári állam keretei között a rendies szemlélet egyfajta továbbélését jelenti, hogy a törvényhatósági joggal felruházott városi címet a szabad király városi rang egyfajta utódjának tekintették.⁷) Ugyanakkor a 19–20. század fordulóján a város számára a jövő (elvárási) horizontján, mintegy a város jogi átalakulásával párhuzamosan, a haladás újabb dimenziójaként, a város fizikai tereinek a rendezése is megjelenik. A városi döntéshozók és a helyi politika iránt érdeklődők számára az 1894–1902 között elkészült városrendezési tervek reprezentálták Miskolc egyfajta elképzelt jövőjét. Azaz: a századfordulón a múlt egy (jogi) közösség autonómiáért vívott, s egyben a jelenben beteljesedő küzdelmeként jelenik meg, a városi jövő pedig a várostér rendezéseként értelmeződik.

Az 1894 óta formálódó miskolci városrendezési tervek, elképzelések a 19. század második felében létrejött párizsi és bécsi mintákat követő, a városrendezés úgynevezett urbánus hagyományához kötődnek,⁸ vagyis – Szegedhez és Budapesthez hasonlóan – a közlekedés, a reprezentáció, a szociális és a higiéniai elvárásokat, továbbá a kor városesztétikai alapelveit követve sugaras-körutas rendszerű városszerkezet megvalósítását célozzák.⁹ Ugyanakkor a századforduló Miskolcának problémái sokkal jelentősebbek voltak annál, hogy a nemzetközi és hazai minták követését, mint a városrendezés kizárólagos okát lehetne megjelölni. A várost érintő akkori dilemmák ugyanis részben természetföldrajzi, részben demográfiai eredetűek. Miskolc a Bükk hegység nyúlványai között a Szinva és a Pece patakok ágai által szabdaltszűk völgyben helyezkedik/helyezkedett el, és a patakok árvizei által sokszor fenyegetett¹⁰ szűk területen a 19. század második felében végbement jelentős népességnövekedése és területi gyarapodása komoly város-szabályozási kérdéseket vetett fel. Miskolc belső lakott területe mintegy fél évszázad alatt a másfélszeresére nőtt,¹¹ miközben az 1870-es évekhez viszonyítva 1910-re a népessége majdnem két és félszeresére duzzadt.¹² Ilyen körülmények között a városrendezés legfontosabb művelete elsődlegesen a patakok medrének szabályozása, az utcák rendezése és új utak kijelölése volt.¹³

Az első városrendezési tervet a polgármesterhez benyújtó Adler Károly és Lippay Béla mérnökök is azzal számoltak, hogy „természetes, hogy ez eljárás szerint a városnak egész területén a szabályozás talán csak egy évszázad alatt lesz végrehajtva, de esetleg kedvező körülmények siettetik azt.”¹⁴ A mérnökök által szabott nagyobb időbeli távlatok mégsem segítettek az első városrendezési kísérlet sikerét, mert többek között a város rendezetlen ivóvíz- és csatornahálózata, az ingatlantulajdonok kisajátításának problémái és a város pénzhiánya oda vezetett, hogy 1902-ben a város közgyűlése városrendezési tervet nem, csak néhány fontosabb utcára kiterjedő végrehajtási rendeletet fogadott el. Így tehát az eltervezett jövő abban a formában, ahogy Adler Károly és Lippay Béla, továbbá a rendezési tervet szakvéleményező Lechner Lajos megálmodta, nem valósulhatott meg, s így nem is nyíltak új urbanisztikai horizontok a város számára. Ugyanakkor Miskolc belvárosa, a Széchenyi utca és környéke, a 19. század második felétől az első világháborúig többféle, emeletes, eklektikus stílusú (neoklasszicista, neobarokk, romantikus) bérpalotával, bérházzal és üzlettel gazdagodott, amelyek kiegészítették a néhány fontosabb és jelentősebb barokk és klasszicista épületet. Ezzel megeremítették a 19. század második fele előtt soha nem létezett építészetiileg gazdag városi, polgári múlt illúzióját és hagyományát. Az eklektikus építészeti alkotásokkal a korszak mintegy a város „történeti identitását” felnagytíva, kiegészítve, a városi kiváltságlevéllel is megerősített gazdag „múltat” adott a településnek.

Az első világháborút lezáró trianoni béke után az 1920-as, '30-as években a városrendezési, városfejlesztési tervek, vagyis a város jövőjére vonatkozó elképzelések jelentősen módosultak. A háború után – részben Kassa elvesztése miatt – megerősödik a város regionális vezető szerepe, illetve a „városok versenyében” – Szegedhez és Debrecenhez hasonlóan – ipari és kereskedelmi központ kialakítását tűzte ki célul.¹⁵ Az 1921-es miskolci városrendezési tervpályázat azonban, amelyet Warga László budapesti műegyetemi tanár nyert meg, s aki például korszerű zöldövezeti gyűrűt is tervezett a város köré, lényegében érdemi folytatás nélkül maradt. A helytörténeti kutatás még nem tisztázta azt a kérdést, hogy az eredeti eszmei tervpályázatot miért nem követte részletes rendezési terv. Ugyanakkor az 1922–1935 közötti polgármester, Hodobay Sándor idején a polgármesteri hivatal ösztönzésére megjelentek a sajtóban a város jövőjére vonatkozó komplex tervek, elképzelések, amelyet Nagy-Miskolc koncepcióknak neveztek. Ezek célul tűzték ki, hogy a jövőbeni Miskolcot az észak-magyarországi régió ipari-kereskedelmi, közlekedési, továbbá oktatási központjává tegyék. A tervek szerint „Nagy-Miskolc” azáltal, hogy a környező településeket (mindenekelőtt Diósgyőrt) magához csatolja, mind kiterjedésében, mind népességében jelentős növekedésen megy át, sőt a többi magyarországi nagyváros lélekszámát referenciának tekintve, a lakosság száma elérheti az áhított százezer főt.

A szocialista Miskolc: az iparváros perspektívája

A két háború között tervezett Nagy-Miskolc, legalábbis közigazgatási területét és népességszámát tekintve, 1945–1950 között valósult meg. Előbb Diósgyőrt és Hejőcsabát, majd pedig Martintelepet, Perecest, Tapolcát, Lillafüredet, Ó- és Újmassát csatolták hozzá. A város területe (kül- és belterület együtt) több mint négyszeresére növekedett (9.000 kh-ról 39.300 kh-ra).¹⁶ Az így létrejött Nagy-Miskolc településszerkezete bizonyos szempontból mégis előzmények nélkülinek tekinthető, hiszen a városvezetés és mérnöki hivatal

1 tudomány és társadalom

számára ilyen nagy kiterjedésű városról urbanisztikai tapasztalatok nem álltak rendelkezésre. Nagy-Miskolc tehát, múltbeli tapasztalatok vonatkozásában, a két háború közötti Miskolccal nagyfokú diszkontinuitást mutat. Lényegében erre hívta fel a figyelmet Virágh Pál, a város főmérnöke, amikor arról írt, hogy 1950-ig Miskolc mai területén tíz önálló település élte életét, úgy, hogy egymástól méretben, lélekszámban, foglalkozási struktúrában, legfőképpen a jellegükben különböztek egymástól.¹⁷ „A város hirtelen szemben találta magát olyan problémákkal, melyek más városokban az organikus fejlődés következtében nem jelentkeztek.”¹⁸ Ez a helyzet pedig a „szakemberekben állandósítja a városrendezés igényét”, a város lakó polgárokban pedig „folyamatosan meglévő hiányérzetet szül”.¹⁹ Reinhart Koselleck megfogalmazása szerint: „Minél vékonyabb a tapasztalat, annál kiterjedtebb az elvárás.”²⁰ Ugyanakkor a múlthoz való viszony más szempontból, a szűkebben vett Miskolc belvárosának perspektívájából is problematikus. Az 1950-es években kibontakozó városfejlesztési elképzelések alapvetően nagyméretű iparvárossal számoltak, amely ugyan épít a korábbi diósgyőri nehézipari tapasztalatokra, de Miskolc belvárosát mintegy „időbeli zárványt” tekintti, a meghaladni kívánt múltnak e szelével nem érez kontinuitást, és az előző időszak városrendezési törekvéseit sem ismeri el.²¹ A megnyíló, s egyre fontosabb jövő dimenzióját jelzik az elkészített városfejlesztési tervek, az 1948-as Weiner Tibor-féle, az 1954-es városkompozíciós terv, amely nyomán az 1970-es évek végéig több általános és részletes rendezési terv, s azok módosítása megszületett. Ezek több alapvonása megegyezett. Az egyik az, hogy a korábban is említett iparváros koncepcióból indultak ki, amely szerint a város területén öt ipartelep (Diósgyőri Vasgár-központi ipartelep, Gömöri pályaudvar környéke, Sajón túli terület, északkeleti iparterület, déli iparterület) különítettek el.²² A másik alapvonása, hogy a városi népesség nagyarányú felduzzasztásával számolnak. 1951-ben a budapesti Városépítési Tervező Intézet (VÁTI) 250–300 ezer, később pedig 350 ezres város tervét készítette el.²³ 1952–62 között Miskolc és a hozzácsatolt városrészek, településrészek közötti szabad területeket építették be hagyományos technológiával épült lakótelepekkel (pl. Selyemrét, Győri kapu, Kilián egy része), a hatvanas években pedig megindul a házigyári lakótelepek nagyarányú építése Diósgyőrben, az Avason, továbbá – a belváros egy részének a radikális szanálása nyomán – a Vörösmarty lakótelep felépítésével.²⁴ Mindezen törekvések természetesen a haladás „szocialista” dimenziójába illeszkedtek, amely az adott időszakban együtt járt a városzövet egy részének a jövő nevében való lerombolásával és átépítésével.

A prezentizmus kora: a város mint kulturális örökség

A korábbi városfejlesztési koncepciók 1979-es felülvizsgálata szerint Miskolc demográfiailag instabil városnak volt tekinthető, mivel a lakosság gyorsan cserélődött. (Sok embert „szívott fel”, de egyben a kvalifikált munkaerőt el is veszítette.) Többnyire az alacsonyabb képzettségű népesség körében figyelhető meg a vándorlásból származó pozitív mérleg. Ezt egyébként a felülvizsgálat készítői kizárólag a mennyiségi szempontokat követő lakásépítésnek és a „merev gazdaság” (a nehézipar dominanciája) következményének tartották.²⁵ Az 1980-as évek tehát a haladás iránti bizalom megrendülésével (amely a városfejlesztésben nagyrészt iparosításként, népességnövekedésként és a városi terek kiterjesztéseként jelent meg) a szocialista (város) jövő koncepciója vált kérdésessé. De a

fenti jelenségek egyúttal a társadalom jövőjéről alkotott korábbi elképzelések válságát is jelzik, tehát a '80-as évektől már a jövő kríziséről is lehet beszélni.²⁶

A szocialista rendszer haladásfogalmának kiüresedése és az alapvetően a nyugati világban érvényesülő, de nálunk is több évtizede jelen lévő fogyasztói társadalom együtt járt/jár a sokszor horizont nélküli *jelen* kategóriájának kiterjesztésével és az aktualizálható *múlt* felértékelésével – Hartog megfogalmazásában a *prezentizmus* megjelenésével.²⁷ A prezentista szemlélet egyik megjelenési formája a város kulturális örökségének közép-pontba állítása, amelyben a haladásba és növekedésbe vetett hit helyett a megmentés, a megőrzés társadalmi gyakorlatai nyerne teret. Miskolcon mindez az 1980-as évektől megfigyelhető, például a város főépítésze, Kelemen László által meghatározott „rehabilitációs szemléletű” városépítészeti megoldások elterjedésében. Ez mindenekelőtt a belváros rehabilitációját, vagyis a Széchenyi utca sétálóutcává alakítását, és a környező épületek szisztematikus felújítását (a korszakban kizárólag a Tulipán-tömb felújítása történt meg) jelentette. Emellett a tervező vállalatoknál olyan építészeti (Miskolci Műhely) jelentek meg,²⁸ akik a munkájuk során a város hagyományos építészeti struktúráját és a helyi társadalom érdekeit is figyelembe veszik.²⁹ Még a rendszerváltás előtt megkezdődött a Miskolci Nemzeti Színház és a Miskolci Galéria (Petró-ház, Rákóczi-ház) rekonstrukciójának előkészítése, de a felújítások csak az 1990-es évek második felében valósultak meg.³⁰ A '90-es és a 2000-es évek folyamán renoválták Miskolc belvárosának nagy részét, elsősorban a Széchenyi utcát. Megfigyelhető továbbá Miskolc régi, a második világháborút megelőző városrendezési terveinek építészeti és helytörténeti általi felfedezése és publikálása.³¹ Túlnyomórészt az 1990-es évektől bontakozik ki Dobrossy István megyei levéltár-igazgató városépítészeti és épülettörténeti örökségét feldolgozó munkássága is. A fenti jelenségek az időtapasztalatoknak a városi szinten való átalakulását jelzik. A múlthoz, főleg a háború előtti korszakhoz fűződő viszony felértékelődik Miskolc jelene számára. Ez nemcsak a belváros rekonstrukciójában, az építészeti emlékek, városszerkezeti sajátosságok megőrzendő örökségként való kezelésében jelenik meg, hanem a városi terek kulturális célú hasznosításában, a fesztiválok és más programok formájában, és a marketing célú várostörténeti kiadványok készítésében. Miskolc „új”, jelenkori identitásának megalkotásában tehát kiemelt szerepe van a „történeti” belvárosnak. Ugyanakkor a lakótelepek kapcsán a 2001-es városfejlesztési koncepció is csak defenzív stratégiát fogalmaz meg, amely szerint fontos a társadalmi szegregáció megállítása és a lakótelepek rehabilitációjának a beindítása,³² de a társadalmi gyakorlat szintjén ez még most sem történt meg egyöntetűen. A város számára külön probléma a Diósgyőr-Vasgyár „hosszúra nyúlt agóniája”, amelynek eredménye egy nagyrészt nem hasznosított „rozsdaovezet” Diósgyőr jelentős részén, s amely a szocializmusból itt maradt „időbeli zárványt” képez, noha a város számára potenciális fejlesztendő ipari örökség lehetne.³³ Miskolcon az 1980-as évektől figyelhető meg a népesség csökkenése. A múlt mint a városi identitást megalapozó tapasztalat azonban az utóbbi évtizedek során egyre fontosabb szerephez jutott. A jelen, de főleg a jövő kérdése az, hogy Miskolcon a múlt mely elemei játszanak domináns szerepet örökségként, s a város mely részeinek fejlesztésére irányul vagy nem irányul figyelem.

Jegyzetek

- ¹ François Hartog: A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat. Budapest, 2006. 20. o.
- ² Erről lásd részletesen: Hartog, i.m. 11–13. o.
- ³ Reinhart Koselleck: Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája. Budapest, 2003.
- ⁴ Hartog, i.m. 19. o.
- ⁵ Hartog megfogalmazásában az 1990-es évek Berlinjéről: „Ott, a helyszínen sétálgató történész számára még felismerhetőek voltak a különböző időrendek törmelékei, nyomai, jelei – ahogy a különböző építészeti „oszloprendeknek” is megvannak a saját jegyeik. (i.m. 21. o.)
- ⁶ Uo.
- ⁷ A jogi kategória pontos jelentőségéről lásd: 1870. évi XLII. tc. a köztörvényhatóságok rendezéséről.
- ⁸ Meggyes Tamás: A XX. század urbanisztikájának története. Budapest, 1994. 4–6. o.
- ⁹ Az 1894-es városrendezési terveket két helyi mérnök, Adler Károly és Lippay Béla készítette. Az 1897-es szakvélemény Lechner Lajos nevéhez fűződik, aki többek között Szeged ugyancsak sugaras-körutas rendszerű városrendezését irányította, és a budapesti Andrassy út tervezője volt.
- ¹⁰ A korszak legnagyobb ilyen katasztrófája 1878. augusztus 30-án következett be, amikor felhőszakadás következtében a Pece és a Szinva néhány óra alatt 4-5 métert áradt. Az árvíznek 277 halálos áldozata volt, 2182 ház károsodott és csak 1484 maradt lakható. Erről részletesen lásd: Stipta István: Járványok, természeti katasztrófák. In: Veres László (szerk.): Miskolc története 1848-tól 1918-ig. Miskolc története IV/1. kötet, Miskolc, 2003. 109. és 111. o.
- ¹¹ 1867-ben a város belső lakott területe 674 lakott kh volt, 1912-ben viszont 1029 kh. Vö.: Dobrossy István: Városfejlesztés, városépítéset. In: Veres László (szerk.): Miskolc története 1848-tól 1918-ig, i.m. 196. o.
- ¹² A város népessége 1870-ben még csak 21.535 lakos volt, 1890-ben már 32.288, vagyis húsz év alatt a népesség körülbelül másfélszeresére növekedett. 1900-ban 43.096-an laktak Miskolcon, 1910-re pedig a népesség 51.459 főre nőtt. Vö.: Iglói Gyula: Miskolc 19. századi városrendezési tervei és építési szabályzatai. Miskolc, 1992. 101. o.
- ¹³ Iglói Gyula (szerk.): 100 éves a miskolci városrendezés. Miskolc, 1994.
- ¹⁴ Uo. 11. o.
- ¹⁵ Kornya István: A tervezett város. Miskolc városfejlesztési tervei 1894 és 1999 között = Új Holnap, 2004. 1. szám, 45. o.
- ¹⁶ Dobrossy István: Miskolc írásban és képekben. 9. Miskolc, 2002. 279. o.
- ¹⁷ Uo. 227. o.
- ¹⁸ Ua.
- ¹⁹ Ua.
- ²⁰ Idézi Hartog, i.m. 28. o.
- ²¹ Egy 1959-ben megjelent urbanisztikai szakkönyv szerzői szerint: „A felszabadulás előtt sem Miskolcnak, sem egyes városrészeinek átfogó városrendezési terve nem volt. A gazdag kereskedők városának, az ország Budapest után legnagyobb ipari centrumának erre sohasem tellett.” (Weiner-Valentiny-Visontai: Sztálinváros. Miskolc, Tatabánya. Idézi Iglói Gyula: Városépítés és építéset Miskolcon 1894–1919 között. In: MC Miskolc a milicentenárium évében I. Miskolc, 1997. 244. o.
- ²² Dobrossy István: Miskolc írásban és képekben, i.m. 280–281. o.
- ²³ Uo. 278–279. o.
- ²⁴ Dobrossy István: Miskolc Mindszent településrész története. Miskolc, 2010. 36–86. o. A szerző a Gordon városrész átalakulását és a Vörösmarty lakótelep létrejöttét, történetét hagyományos helytörténeti perspektívában dolgozza fel.
- ²⁵ Kornya, i.m. 47–48. o.
- ²⁶ Hartog, i.m. 26. o.

²⁷ Hartog elegáns megfogalmazásában a prezentizmus: „tömör, mindenütt jelen lévő jelent kialakítva, amelynek nincs más távlata, mint önmaga, és amely nap nap után rakja össze azt a múltat és jövőt, amire szüksége van.” (i.m. 179. o.)

²⁸ Kornya, i.m. 49. o.

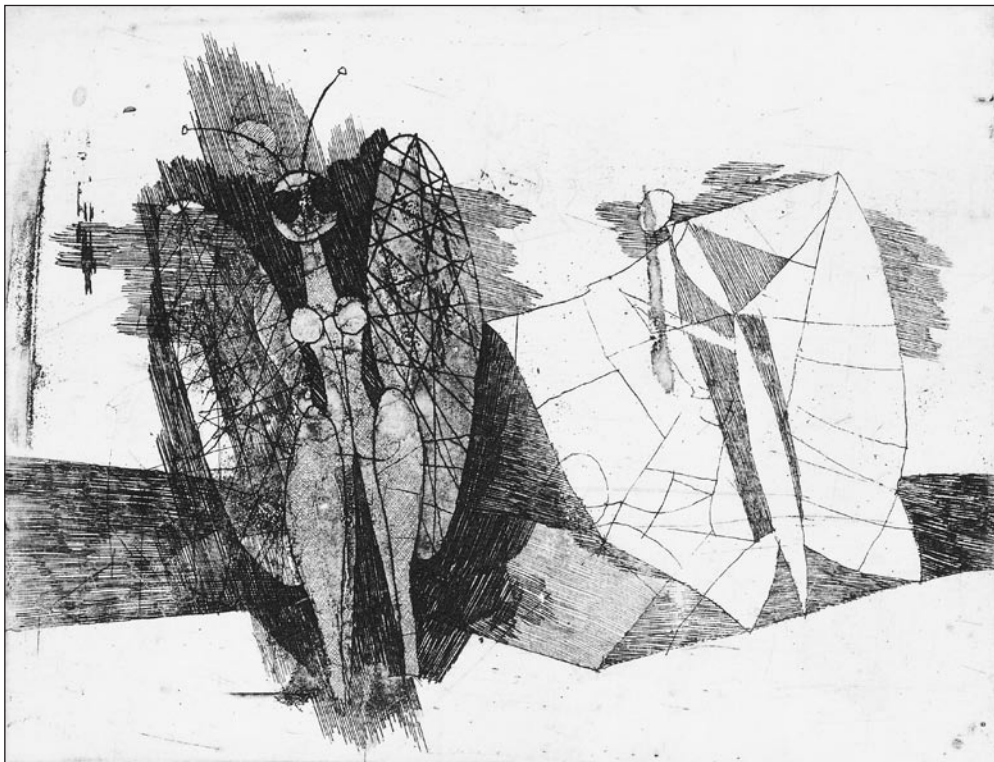
²⁹ Dobrossy István: Miskolc írásban és képekben, i.m. 295. o.

³⁰ Uo. 187–192. o.

³¹ A legteljesebb forrásgyűjteményt Iglói Gyula állította össze. Lásd Iglói Gyula: Miskolc 19. századi városrendezési tervei és építési szabályzatai, i.m.; Iglói Gyula (szerk.): 100 éves a miskolci városrendezés, i.m.; valamint Olajos Csaba: Miskolc második szabályozási terve? Az 1921-es tervpályázat I. díjas terve. In: Dobrossy István (szerk.): Levéltári Évkönyv, XII–XIII. Miskolc, 2005.

³² Kornya, i.m. 50. o.

³³ Diósgyőr-Vasgyár rendezetlenségének kérdése egy 2011 tavaszán tartott fórumnak témája volt, amelyről a Borsod Online is beszámolt. A kerekasztal-beszélgetésen a város főépítésze, Rostás László meglehetősen szkeptikusan nyilatkozott a Vasgyár jelenlegi helyzetéről: „A vasgyár holdbéli táj, megoldhatatlannak tűnő problémák sorozata.” Erről részletesen lásd: www.boon.hu/miskolc/vasgyari-forum-megoldhatatlannak-tuno-problema/news-20110427-08181859

Lenkey Zoltán: Nász

Hajdú Ildikó

A Miskolci Grafikai Biennálék fél évszázada, 1961–2011

A Miskolci Galéria idén nyáron ünnepelte az Országos Grafikai (Biennále) Triennále alapításának ötvenedik évfordulóját. A jubileumi kiállítás gazdag, néha a sokszorosító eljárás technikájának határait is feszegető, ugyanakkor a grafika műfaját több oldalról megközelítő kiállítási egységek során át mutatta be jelenét és múltját. A Triennále legfontosabb célkitűzését, a kortárs grafikát, annak tendenciáit, stílus- és szellemi törekvéseit foglalta össze a Galéria által kiírt pályázatra beadott munkák sora a Rákóczi-házban. Mellette önálló kiállítási egységként megtekinthető volt a grafika határmezsgyéjén mozgó *Mimetikus szerkezetek* anyaga, amely a grafika teljesen új irányzatába nyújtott bepillantást: a videóművészettel való kapcsolatát vizsgálta. A múlt két szeletét elevenítette meg a Feledy-házban a *Képpé tenni*, illetve a Petró-házban *A Miskolci Grafikai Biennále nagydíjasai* című kiállítás. Az előbbi Petneki Áron 17–19. századi grafikai gyűjteményéből

Hincz Gyula: *Beszélgetők*

válogatva, szöveg és kép dialektusa révén, a nyomtatott irodalom mellett egyre inkább önállósuló sokszorosított művészet fejlődését követte nyomon. Az utóbbi az elmúlt 24 biennálé nagydíjasainak munkáiból két-két alkotást kiemelve vezette végig a látogatókat ötven év grafikájának és kiállításainak történetén.

A múlt mindennapokkal együtt változott a technikák alkalmazása, a stílus és a tartalom, a nyomokban bővült a sokszorosított grafika fogalma és természetes módon a témaválasztás is, amely ihletet adott a művészeknek. A metamorfózis folyamatában folytonos vitákat generáló kiállítás mégis az állandóságot hirdeti. Változatlan maradt alapvető célkitűzéseiben és periodikusságában. E jubileumi alkalomból megrendezett, a nagydíjasok munkáin át a hazai grafika történetét felelevenítő kiállítás kapcsán érdemes megidézni azokat az eseményeket, amelyeknek köszönhetően a triennálé egyik kísérő-kiállításán a Petró-házban, Szalay Lajos szellemi öröksége közelében, azon művészek munkái sorakoztak, akik a Miskolci Országos Grafikai Biennálék nagydíjasai.

A Miskolci Galéria ma már nemcsak a kortárs sokszorosított grafika múzeuma, hanem elismert szakértője, kritikusa is, és a Grafikai Biennálé szervezője. Gyökerei az '50-es évekig nyúlnak vissza, a Miskolcon dolgozó művészek laza baráti kapcsolataiból szerveződő Kollektív műhelyig. Szellemisége, illetve az Alkotóház grafikai munkák készítéséhez segítséget nyújtó technikai eszközei ösztönözték, hogy a sokszorosító eljárás technikájával önmagát megkülönböztető képzőművészeti ág önállóan lépjen színre. Az a művészcsoport, amely a Biennálé megszületését kezdeményezte, a sokszorosított grafikának nemcsak azt a jelentőségét ismerte fel, hogy gyors terjesztési lehetőségei miatt nagy tömegekhez képes eljutni, miközben egyre népszerűbbé is válik, hanem azt is, hogy kifejezési formáival a kor emberéhez közvetlenül és gyorsan eljuttatja az érzelmi, gondolati üzeneteket. A biennálék megrendezésével a sokszorosító grafika fejlődésének elősegítésére és az így készült munkáknak minél ismertebbé tételére törekedtek.

A miskolci biennálé célkitűzéseit a luganói, carrarai, krakkói biennálék előképe alapján fogalmazták meg, amelyek szintén nem a fővárosban, hanem egy-egy nagyobb vidéki városban jöttek létre. A kiállítás támogatottságához és sikeres elindításához hozzájárult az is, hogy a gyorsan fejlődő Miskolc ezekben az évtizedekben az ország második legnagyobb városaként kezdett kiépülni. Ehhez méltó képzőművészeti rendezvényekre is szükség volt, amelyek „fejlődésének jelentős mérföldjelzője”-ként növelték a város hírét.

A város 1955 óta adott helyet a Miskolci Országos Képzőművészeti Kiállításnak, amely egyedülálló és sikeres kezdeményezésként működött hosszú időn át. Jelentőségét növelte, hogy az első országos vidéki kiállításaként jött létre. Azonban minden, évente megrendezett tárlatnál idővel megfigyelhető a szemléletváltás. A kiállításon rendszeresen szereplő helyi művészekben a '60-as évek elejére érett meg az a gondolat, hogy a koncepciót továbbgondolva új irányt jelöljenek ki. „Elhatározásunknál abból a megfontolásból indultunk ki, hogy a magyar képzőművészetben a sokszorosító grafikai eljárások (fametszés, kőrajz, rézkarc) részint nem rendelkeznek olyan gazdag hagyományokkal, mint a festészet, másrészt, hogy e sokárnyalátú, gazdag kifejezési lehetőségű műfaj számára eddig nem volt nagyobb szabású, rendszeresen megrendezett országos kiállítás. Célunk tehát az, hogy a magyar grafika fejlődését a kiállítások rendszeres megrendezésével serkentsük, s annak eredményeit lemérhetővé tegyük.” – írta Vati József 1960-ban Rozványi Márta osztályvezetőnek.

Egy éves előkészítési munka után 1961. október 22-én nyílt meg az I. Országos Grafikai Biennálé a Magyar Képzőművészek Szövetsége és a Múcsarnok közös szervezésében,

a Herman Ottó Múzeum Képtára, a városi, valamint a megyei tanács támogatásával. Életre hívásában miskolci képzőművészek vállaltak szerepet, mások mellett Csabai Kálmán, Feledy Gyula, Vati József és Seres János. Ebben az időszakban mindannyian aktív és elismert szereplői voltak a város képzőművészeti életének, a kiállításokon való részvételükkel és a művésztelepi kollektív ház működtetésével. 1961-ben tehát a helyi művészek és a művészet iránt elkötelezett szakemberek helyeztek el olyan alapokat, amelyek Miskolcot és a magyar grafika történetében meghatározó szerepet vállaló Miskolci Galériát a mai napig fémjelzik. A város és művészeti intézménye ötven évvel ezelőtt állandó helyszínre és szereplője lett a hazai kortárs sokszorosított grafika időről időre változó irányzatait és nézeteit bemutató biennáléknak.

Supka Magdolna az 1969-es V. Miskolci Országos Grafikai Biennále köszöntőjében írta, hogy „a képzőművészet ágai közül éppen a grafikát örökbe fogadnia egy vidéki városnak: kockázatosnak tűnhetett...” A helyi sajtó is gyakran csodálkozva írt a merész kezdeményezésről, mintegy kételkedve annak lehetőségében és sikerében. Mégis a rendezvény jelentőségét igazolta, hogy 900 művészt kértek fel, és közel 300, két évnél nem régebben készült alkotás mutatta be a korszak grafikáját már az első alkalommal is. Mesterek és tanítványaik együtt léptek fel, bizonyítva a szervezők célkitűzését, amely szerint „lehetőséges sokszorosító eljárással teljes értékű, megalkuvás nélküli művészi alkotást nyújtani, túl a könyv-illusztráción.” – ahogy Koczogh Ákos fogalmazott még az 1965-ös II. Biennále katalógusának előszavában.

Kezdeményezésük nyomán immár ötven éve töretlen a magyar grafika e fontos önismereti fóruma, és az elhatározásuk megalapozottságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az ekkor lefektetett tervezetnek több pontja ma is szinte változatlan formában él. Meghatározták a kétévenkénti rendezés elvét, valamint azt, hogy két évnél nem régebbi, kizárólag sokszorosító grafikai eljárásokkal készült és korábban be nem mutatott alkotások kerüljenek kiállításra. Éppen ez az aktualitás teremtette meg annak lehetőségét, hogy a bemutatott anyag tükrözze a mindennapokra reflektáló művészek látásmódját és technikai törekvéseit.

Ahogy a külföldi szemlék esetében, Miskolcon is számos díjalapító értékelt a kiállított munkákat. Az alkotások bemutatása, illetve azok díjazása a mai magyar grafika fejlődését segítették elő. A díjak odaítélésekor a művészek munkásságának önmagukhoz és a grafika fejlődéséhez mért viszonyát mérlegelték. Hagyománnyá vált, hogy a nagydíjat a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács (később Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata) adományozta a legjobbnak ítélt munka alkotójának, mint ahogy az is, hogy a II. Miskolci Országos Grafikai Biennálétól kezdve a nagydíjas művészek a következő évben külön teremben biztosítottak lehetőséget munkássága bemutatására.

A ilyen kamara-kiállítások sora a művészek munkáinak átfogó megismertetését szolgálta. Egyszerre volt számadás és bemutatkozás. Egyszerre szólt a képzőművészet iránt érdeklődőknek és a kiállításokon szereplő művészeknek, mert a nagydíjas alkotások láncolata egyfajta vezérfonallá vált a későbbi nagydíjasok kiválasztásához.

A jubileumi alkalom lehetőséget teremtett arra, hogy az Országos Grafikai Biennále eddigi 24 nagydíjasának munkái révén számadást készítsünk, és bepillantsunk a sokszorosított grafika hazai történetébe, amely nemcsak az adott korra, történelmi eseményekre és mindennapokra reflektáló művészetet elevenítette fel, hanem a sokszorosító eljárásnak a technikai fejlődéssel együtt járó folyamatos átalakulását, az új módszerek fokozatos

térhódítását is. A képek arra is alkalmasak voltak, hogy elgondolkozzunk, hol tart ma a grafika, és az évtizedek során fokozatosan egymástól egyre jobban különböző munkákat értelmezve észrevegyük, milyen technikai, társadalmi és szellemi változások járultak hozzá az átalakuláshoz.

A Biennále életre hívásakor a grafika még kereste saját helyét. Önmagát gyakran a könyvillusztrációval állította szembe, hiszen a grafika a könyvnyomtatás feltalálása óta szorosan összefonódott a könyvvel. És bár a 19. század második felében a fényképészeti eljárások megjelenésével kilépett a művészi reprodukció és illusztráció szerepéből, mégis hosszú időn át tovább élt az illusztratív művészet gondolata. Mindezt erősítette, hogy az 1920-as években, a könyvkiadás fellendülését követően, a fametszet az önkifejezés helyett ismét, mint a tartalmat vizuálisan kifejező művészet jelent meg. A világháborút követően azonban megújult a fametszet és a linóleummetszet is, és a korszak eseményeire reflektáló, szellemiségével együtt haladó művészi önkifejezési formává vált, a mélynyomás általánosan kedvelt technikáival együtt.

A '60-as évek dinamizmusát – amely létrehozta és megalapozta a Biennalék sorát – a finom részletek kidolgozására törekvő, illusztratív kifejezésmód jellemezte. A kemény politikai ideológiák által determinált időszakban gyakran csak a rejtett fogalmazás biztosított lehetőséget a művészeknek az őket foglalkoztató problémák elmondására. Technikájukban a hagyományos sokszorosító grafikai eljárásokat alkalmazták, és másfél évtizeden át a rézkarc volt a klasszikus eszköz, amellyel a művészek nagy részletgazdagsággal kifejezték önmagukat és reflektáltak a világra. Rézkarcaival nyert díjat a festőként is elismert Hincz Gyula (1961); a számos festészeti és grafikai eljárással dolgozó Kondor Béla (1963); az ötvenes-hatvanas évek fordulóján induló, főként grafikával foglalkozó új nemzedék vezéregyéniségévé váló Feledy Gyula (1965); a grafikával, akvarellel, majd később kerámiával dolgozó Csohány Kálmán (1967), illetve a '60-as években még a pop artból merítő Pásztor Gábor (1969).

A stílusok és irányzatok sokféleségét munkáiban ötvöző Hincz Gyula (1904–1986) a régi generáció nagy mestere volt. *Beszélgetők* című munkáján a finom árnyékolással, a fény és árnyék játékával, a manierisztikusan nyújtott formákkal rajzolt alakok áttetsző, kissé elmosódó lágy stílusa elevenedik meg. Kondor Béla (1931–1972) drámai ábrázolással, mondanivalójának igen egyéni, szimbolikus képi megformálásával vívta ki a zsűri elismerését. Saját korának társadalma, szellemisége öltött testet gyakran alkalmazott vallási ikonográfiájában, bár a későbbi évtizedekben úgy tekintettek rá, mint iskolát teremtő mesterre. Művészete határkövévé vált a magyar művészet történetében, egyéni stílusát és látásmódját mégis kevesen tudták csak követni. Feledy Gyula (1928–2010) munkáit a harmónia és diszharmonia, a szépség keresése jellemzi. Szemlélete, a grafika nyelvezetének, technikai változatosságának megújítása a tájékozódni akarás sokfélesége, a nyitott szemlélet járult hozzá *Énekek éneke* sorozatával megkapott nagydíjához. A hazai grafika és a biennále történetének egyaránt meghatározó alakjává vált. Fontos szerepet játszott a grafikai műhely felpezsdítésében és az Alkotóház életében, valamint a Miskolcon is dolgozó művészek ösztönzésével a grafika országos elismertetésében. Nevéhez fűződik a technika és tartalom diskurzusának a művészi alkotás folyamatába való bevonása: a megjelenítésre kerülő témához a kifejezést a legjobban segítő grafikai eljárás kiválasztásának gondolata is, amely szintén hatott a képzőművészekre. Csohány Kálmán (1925–1980) – akit Feledy Gyula mesterekhez, iskolákhoz alig köthető művészként

jellemzett – a Biennále kezdete óta díjak sorával méltatták. A népköltészet és szülőföldje inspirálta lényegre törő vonalakkal megrajzolt, drámai hatású képeit, amelyekről így írt ars poétikájában: „... az embereket szeretném megragadni. Életüket, érzelmi világukat szeretném a magam eszközeivel ábrázolni. [...] Szűkebb hazám embereit ismerem jól, de úgy érzem, hogy az ő örömük, vagy bánatuk papírral, vagy rézlemezeire való vetésével egyetemes emberi magatartást közelítek meg”. 1965 óta díjak sorát nyerte el „a jelentés mind teljesebb megragadására” koncentráló Pásztor Gábor (1933–) is, aki 1969-ben, majd – a Biennále történetében először – 20 évvel később, második alkalommal is nagydíjas lett. Az 1933-ban született művész stílusában, technikájában folyamatosan megújulva lép elénk. Stílusára, szemléletére hatást gyakorolt az '50-es években Nyugat-Európában jelentkező, a fogyasztói társadalmat bíráló pop art, de a szürrealizmus is. A nagydíjas, rézkarc *Kompozíció* sorozatát az 1971-es kamara-kiállításra cinkkarc, litográfia, szita és vaskarc technikákban továbbgondolva is bemutatta. Ezekben a munkáin még az absztrakt formák és tiszta színek dominálnak. 1989-ben azonban már teljesen új oldalát ismerhetjük meg. Az emberi sorskérdésekre választ kereső szemlélet és az önreflexió hatja át munkáit. Szürrealisztikus *Önarcképe*, mint egy víztükörben elfolyó, a litográfia technikájával részletgazdagon megfogalmazott önvizsgálat jelenik meg. Már fiatalon megmutató tehetsége a '60-as évek óta szinte állandó szereplőjévé tette a Biennáléknak: az első Kondor Béla emlékérmét és a 2001-ben alapított Életmű-díjat is elsőként kapta meg.

A Biennále történetében a '70-es éveket mint az útkeresés, a kérdések és válaszok, kételkedés és igazolás, hagyomány és újítás időszakát lehet jellemezni. A kritikusok egy része gyakran a sokszorosított grafika létjogosultságát is megkérdőjelezte, és azt állították, hogy a rutin, a technicizmus és az idegen példák utánzása uralkodott el grafikusaink között. Ebben az időszakban a grafika újabb változás felé tartott: a technikai fejlődéssel fokozatosan a szita- és ofszetnyomás, a szerigráfia és a fotós eljárások határozták meg a művészi kifejezőmód új irányait, miközben egyre kevesebb figyelem irányult például a könyvillusztrációk felé. A művészek kísérleteztek a cink- és vaskarc, az alumínium-, műanyag- és gipszmetszet, a szitanyomás és lassan az ofszet technikájával is. Elterjedt a technikai eljárások kombinálása.

Mindezek ellenére a klasszikus technikák alkalmazásával készült munkákat díjazták. A sokszorosító eljárások között a rézkarc a '80-as évek elejéig uralta a kiállításokat. Gyakran annyi munka készült ezzel a technikával, mint a magasnyomás szintén nagyon elterjedt két technikáját, a fametszetet és linómetszetet együttvéve. Ebben az évtizedben a nagy részletgazdagsággal dolgozó Würtz Ádám (1971); a grafikai technikákat magas szinten művelő, kísérletező Lenkey Zoltán (1973) és a klasszikus eljárásokkal korának valóságát ironikusan, néha groteszken, játékosan bemutató Rékassy Csaba (1975) – akik mind a magyar grafika '60-as évekbeli nagy nemzedékének tagjai voltak – rézkarccal készült munkáikkal kerültek a nagydíjasok sorába. Egyedül Somogyi Győző (1977) nyert a szitanyomás technikájával, és a következő év nagydíjasa, Banga Ferenc (1979) jelentkezett linómetszetekkel. Mindannyian már a korábbi években díjak sorát nyerik, míg végül munkájuk kiteljesedéseként a nagydíjat is megkapják.

A Csohány Kálmánhoz hasonlóan szintén a népművészetből táplálkozó szürrealisztikus Würtz Ádám (1927–1994) linómetszeteken és rézkarcon elevenítette meg képeit. Egész munkásságát átszötte a könyvillusztráció és az irodalmi művek parafázisa, mint

a *Shakespeare-sorozatán* is, amely aprólékosan kidolgozott, néhol síkszerű, néhol fényárnyék kontrasztokkal térbelivé formálódó alakok, szöveg és színek absztrakt kapcsolatából szövődik. Lenkey Zoltán (1936–1983) formavilágát Kondor Béla sajátos stílusa hatja át: szimbólumokkal átszőtt, figuratív világ jelenik meg ikonográfiájában. A társadalomra, önmagára és az irodalomra reflektáló mondanivalóját felerősíti nemcsak a rézkarc technikájának tökéletes kezelése, hanem a képeit egyedivé tevő reliefszerű nyomtatási mód is, amelyet folt- és vonalmaratással ér el. Rékassy Csaba (1937–1989) grafikai munkáit elsősorban a rézmetszet virtuozitásával lehet jellemezni, bár a korábbi években népmeséből táplálkozó alkotásait a fametszés technikájával készítette, nagydíjas képei mégis rézkarcok voltak. Kamara-kiállításán, a biennále következő évében azonban ismét rézmetszeteken mutatta be Ovidius *Metamorphosis* című művének újraértelmezéseként született sorozatát. Művészetét áthatotta a görög-római mitológia és formavilág, amelyeket korának kultúrája, szellemisége töltött meg tartalommal és váltak ezáltal gyakran groteszkké vagy épp játékossá, ahogy *Daedalus* és *Icarus* című képén is megfogalmazódik.

A '70-es évek technikai újításai, útkeresései először a második világháború utáni plakátnyomatásban megjelenő szerigráfiának vagy szitanyomatásnak adtak utat. Az évtized végén meginduló, majd a '80-as években tetőző sikert előrevetíti Somogyi Győző (1942–) 1977-es nagydíja, bár e technikát akkor még kevesen alkalmazzák. Ilyen munkákkal nyert nagydíjat 1981-ben Swierkiewicz Róbert, majd 2001-ben Kótai Tamás és 2006-ban Madácsy István.

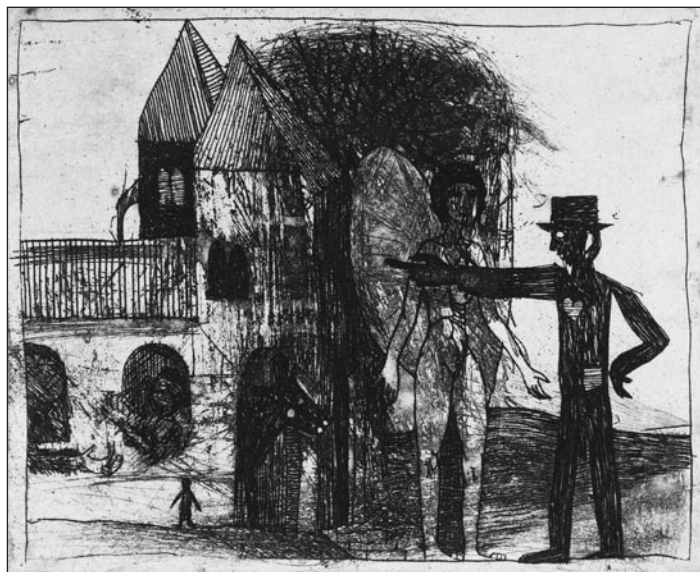
Ahogy a grafika az '50-es évektől kezdődően fokozatosan erősödött, majd önálló, autonóm műfajjá vált és intézményesült, az önmagáról való gondolkodás, a technikai újításokkal való kísérletezés, a gondolati árnyaltság is egyre nagyobb hangsúlyt kapott, miközben a klasszikus fametszet szinte teljesen eltűnt. Bár a linóleummetszet is egyre kevésbé volt kedvelt, Banga Ferenc (1947–) ezt a technológiát alkalmazta a biennalékon beadott legtöbb munkájánál. Banga a jellegzetes expresszív vonalvezetésű stílusát mindvégig megőrző művészek közé tartozik. A történelmet vagy épp a mindennapokat megidéző, újraértelmező szellemiséget amorf, emberi, állati és növényi motívumok egymásba olvadó, térnélküli konstrukciókban fogalmazza meg, ahogy *A nagy játék* linómetszet sorozatában is megmutatkozik.

A '80-as években a technikai útkeresés tovább folytatódik. Többek szerint a műfaj meghasonlott önmagával. Ez az évtized a foltmaratás, xerotypia, borzolás technikáival való kísérletezést, a mezzotinta, hidegtű, akvatinta ismételt felfedezését és széleskörű kiterjedését mutatja, miközben a szerigrafia mellett újabb grafikai eljárásként megerősödik a szintén máig egyre nagyobb mértékben használt ofszetnyomás. A Swierkiewicz Róbert (1981), Szemethy Imre (1983), Almásy Aladár (1985), Püspöky István (1987) és Pásztor Gábor (1989) nevével fémjelzett évtizedet ugyanakkor szellemiségében a befelé fordulás, a szubjektívizálódás jelzőivel lehet leginkább leírni: „*Elsötétedik körülöttem az evilág minden szépsége, és csúnyasága. Levetkőzöm a mű előtt, csak én vagyok és a mű, behulllok teljesen a mű tisztaságába*” – írja Almásy. Swierkiewicz Róbert (1942–) már a '60-as években indult grafikus nemzedék tagja, aki a szinte minden stílust és eszközt tökéletesen ismerő művészek közé tartozik. *Csillag néz* című sorozata az absztrakt expresszionizmus stílusjegyeit viseli magán. A Banga Ferencsel együtt, a magyar novellairódalom parafrázisait könyvekben bemutató Szemethy Imre (1945–) művészetét ebben az

időszakban szintén szürrealisztikus, gyakran abszurd, részletgazdag kidolgozás jellemzi. A festőként és szobrászként is dolgozó Almásy Aladár (1946–) munkái miszticizmusba hajló, egyedi szín- és képi világot tárnak a néző elé. Ikonográfiája filozófiai, szimbolikus formanyelv bonyolult halmazából épül fel. A Biennále következő évében évfolyamtársa, a miskolci születésű Püspöky István (1950–) kapta a nagydíjat. Almásyval ellentétben művészetére nagy hatást gyakorolt Kondor Béla és a '60-as évek nagy nemzedékének munkássága. Rézkarcain nemcsak a technika adta gazdag kidolgozást alkalmazza, hanem a színek és foltok játékával sajátos módon ötvözi a finoman, szinte szöveggént „beszélő” és a csak színekben megszólaló felületeket.

Megfigyelhető, hogy míg a '70-es évek művészete leginkább a technikai átalakulásokról, új eljárások megerősödéséről szól, addig a Swierkiewicz munkáival induló '80-as években másfajta változás megy végbe a sokszorosító grafikában. A korábban kevésbé hangsúlyos szerepet játszó színek önálló életre kelnek és a vonal „társaivá” válnak, sőt a finom kidolgozást fokozatosan felváltja a foltokkal, színekkel „beszélő” művészi nyelv. A fekete-fehér helyett a színek dominanciája jellemző. Ez az évtized ugyanakkor előkészíti a terepet a '90-es években jelentkező új eljárásoknak, amely a vonal és szín egymáshoz való viszonyát is átforgatja. Ezzel párhuzamosan a művészi magatartás is változik: a letűnt aranykor feletti sajnálkozáson túllépve, a művészetre önmagára figyelő időszak következett, amely az előző évtized új technikáit már gyakoroltan alkalmazta. A szerigráfiát nem sokkal követi az ofszetnyomatás térhódítása, amelyek egyre nagyobb mértékben szorítják háttérbe a klasszikus sokszorosító eljárásokat. Elterjedésüket segítette a számítástechnika mindennapok részévé válása, amely a művészek előtt az elektrografika formájában szintén új lehetőségek sorát nyitotta meg.

Kondor Béla: Templom

Ez az időszak a politikai fordulatok miatt is változásokat hozott. Megújult a Biennálét szervező intézmény és vele a kiállítás-politika is. A Gaál József (1991) fiatal művész nagydíjával induló évtized olyan alkotókat hozott Miskolcra, mint König Frigyes, Eszik Aladár, Borgó vagy Koronczai Endre, és olyan művészek kaptak nagydíjat Gaál után, mint Szabados Árpád (1993), Lévay Jenő (1996) és Somorjai Kiss Tibor (1998). Gaál József (1960–) ikonográfiájában, az antropomorf lények vibráló, hullámzó, elemi erővel ható mágikus alakjai jelennek meg. Képein az alakok expresszív megfogalmazása misztikus világot idéz meg. Szabados Árpád (1944–) *Hármaskép* litográfia-sorozatán az absztrakt formák és színek összetett hálójából rajzolódik ki a színes kompozíció, a new wave és koncept művészet áramlatainak hatása alatt. A szürrealisztikus elemekkel is dolgozó Szabados után Lévay Jenő (1954–) a technikai újításokkal való kísérletezés, a fényképezés és a fénymásológép nyújtotta lehetőségek határait feszegette művészetében, és azoknak az akcióművészettel történő ötvözésével alakította ki rá jellemző stílusát, amely megjelenik *Páternosztér* című canon bubble munkájában is. Az áttetsző, színes rétegek egymásra illesztéséből a világos és sötét foltok, az árnyékolás tónusaiból az ismétlődés által felépülő Somorjai Kiss Tibor (1959–) képei pedig a klasszikus sokszorosító eljárás eszközét, a követ új médiummá avatták.

S végül a 21. század kezdete. Hol tart ma a grafika? A műfaj technika határaitól szóló diskurzusok folyamatosan jelen vannak, a már elfogadott kifejezési metódusok mellett a biennálén újabb és újabb eljárások jelennek meg. A művészek rendelkezésére álló eszköztár, a kortárs művészeti irányzatok és áramlatok, vagy épp azok új gondolati síkon történő újraéledése a korábbi művészeti felfogástól látványosan eltérő utakat jelöl ki. Baranyai András (2000) ofszetjeli mellett ismét visszatér a szitanyomat Kótai Tamás (2002) *Csiki lapok* című, majd Madácsy István (2006) *Revelatio* sorozatával, s mellettük két új technikai eljárás is feltűnik. Első alkalommal díjazták kiemelten a számítógéppel szubjektív víziókká alakított fotó típusát Nagy Gábor György (2004) elektrográfiáin, majd Rácmolnár Sándor (2008) képein. Kótai Tamás (1959–) a népművészet, a távoli, egzotikus kultúrák művészeti formavilágát idézi meg. Stílusa újszerűvé válik azáltal, hogy ismét az önmagában álló vonal mesél, és letisztult, síkszerű képein ősi jelek, archaikus szimbólumok jelennek meg. Madácsy István (1965–) Eszik Alajos tanítványa, hosszú ideje állandó szereplője a Biennáléknak, és a nagydíj előtt már többször elismerték munkásságát. Majdnem monokróm szitanyomatai szimbolikus világról beszélnek. Az előző évtized festmények színgazdagságát megidéző időszaka után Somorjai munkáival kezdetét vette a színek lecsendesedése. Ismét új szerepben jelennek meg a munkákon, sőt gyakran a képek üzenetének erősödésével el is tűnnek. Ezt az irányt képviselik az utolsó nagydíjasok munkái.

A 21. század egyik legnagyobb áttörését ugyanakkor a technikai átalakulások sorában az elektrografika önálló művészeti ágként való elfogadása jelenti. Az 1990-es években megjelenő, saját útját és helyét kereső eljárás új látásmódot, szemléletet hoz a művészetbe, amelyet 2002-ben a XXI. Nemzeti és Nemzetközi Grafikai Biennále már a sokszorosító grafika szuverén művészeti ágaként ismer el. Színesíti, gazdagítja, és egyúttal megújítja a műfajt. Nagy Gábor György (1966–) már azon fiatal grafikus nemzedék tagja, akik magabiztosan alkalmazzák az elektrográfiát, és hozzák létre nagyméretű, fotóalapú munkáikat. A *Várva* sorozat monokróm színvilága, reduktív formakezelése sajátos, sejtelmes jelleget ad képeinek. Rácmolnár Sándor (1960–), az előző biennále nagydíjasa, szintén

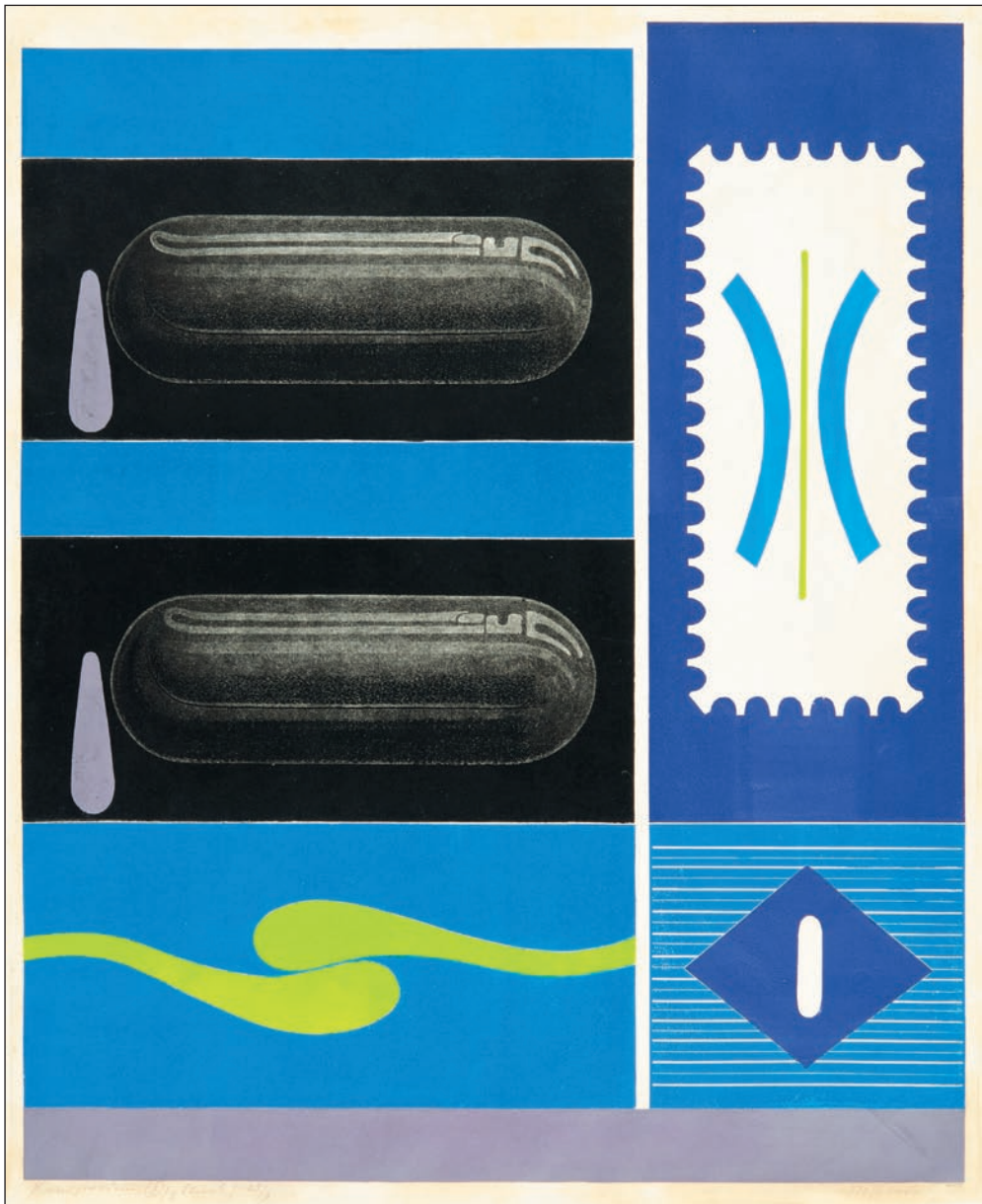

új szintet visz a képzőművészetbe. A pop art, fogyasztói kultúrájára reflektáló irányzatához közel álló művész fekete-fehér, a harcot, szembenállást gyakran témájaként választó művész *Hailey* és *Scola* című képeivel a síkban, térbeli kiterjedés nélküli, szimbolikus világot rajzol elénk, és célja nem más, mint hogy a néző maga konstruáljon narrációt a képekhez.

A nagydíjasok munkái arról tanúskodnak, hogy a Biennále állandó megújuláson ment át. Képes volt a technika változásaihoz nemcsak alkalmazkodni, hanem általa újraértelmezni önmagát, minden alkalommal megerősíteni saját létjogosultságát és a képzőművészetben betöltött ma is releváns szerepét. Bár a '90-es években berobbanó technológiai újítás, a számítógép a képzőművészetben is az elmúlt évtizedek művészeti szemléletét tükröző magabiztos eszközzé vált, ma minden olyan hagyományos sokszorosító eljárásnak változatlanul létjogosultsága van, amelyek magas színvonalon, fontos emberi dolgairól szólnak. Ezt igazolják a XXV. Országos Grafikai (immár) Triennále nagydíjasa, Szíj Kamilia (1957–) klasszikus technikákkal, hidegtűvel és ceruzával készült leheletfinom munkái, és tovább viszik a grafika önmagáról és más művészetektől megkülönböztető diskurzusát a színek redukálásával a tartalom, a művész szubjektumán átszűrődő gondolatok erősödésének irányába. Végigtekintve a nagydíjasok seregszemléjén izgalmas kép rajzolódik az illusztrációból a tartalmat vizuálisan kifejező művészet szerepéből kilépő grafika fél évszázad alatt megtett útjáról, amely csak sejteti a jövőben rejlő lehetőséget.

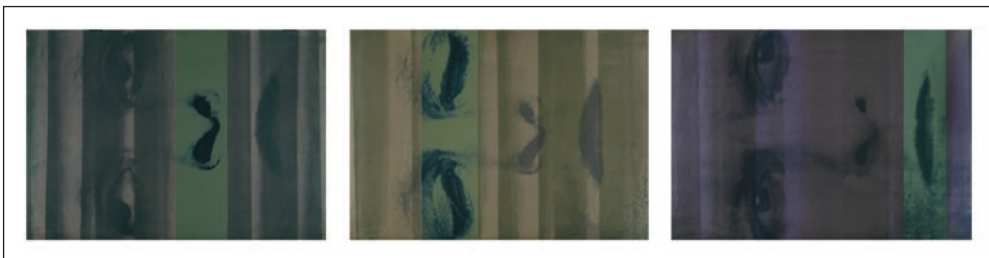
Csohány Kálmán: *Hulló angyal*

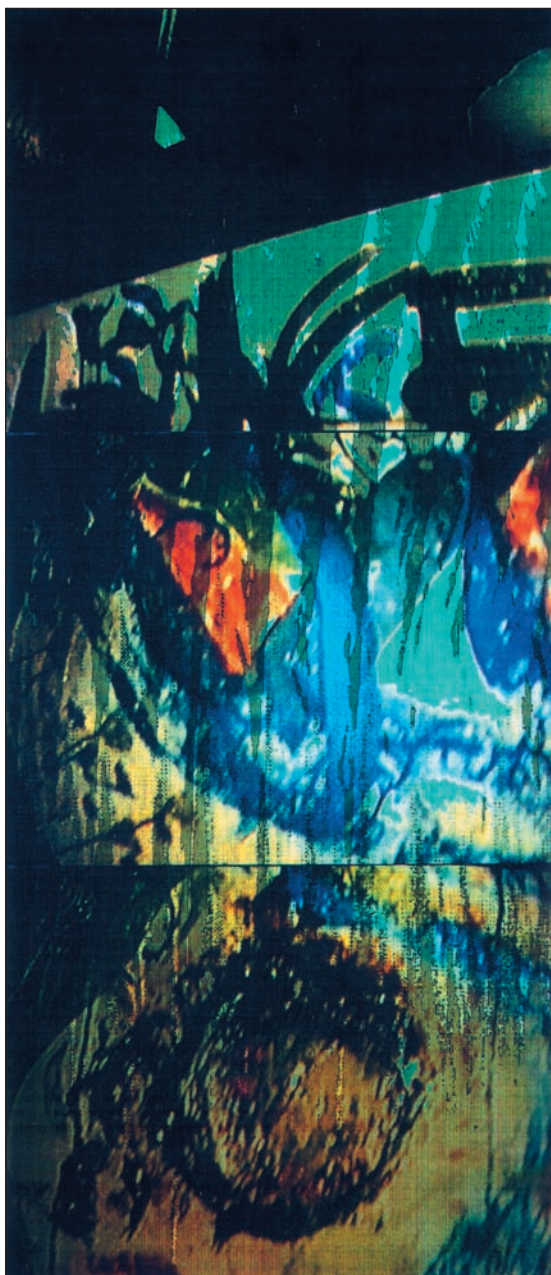
Pásztor Gábor: Kompozíció 2/A

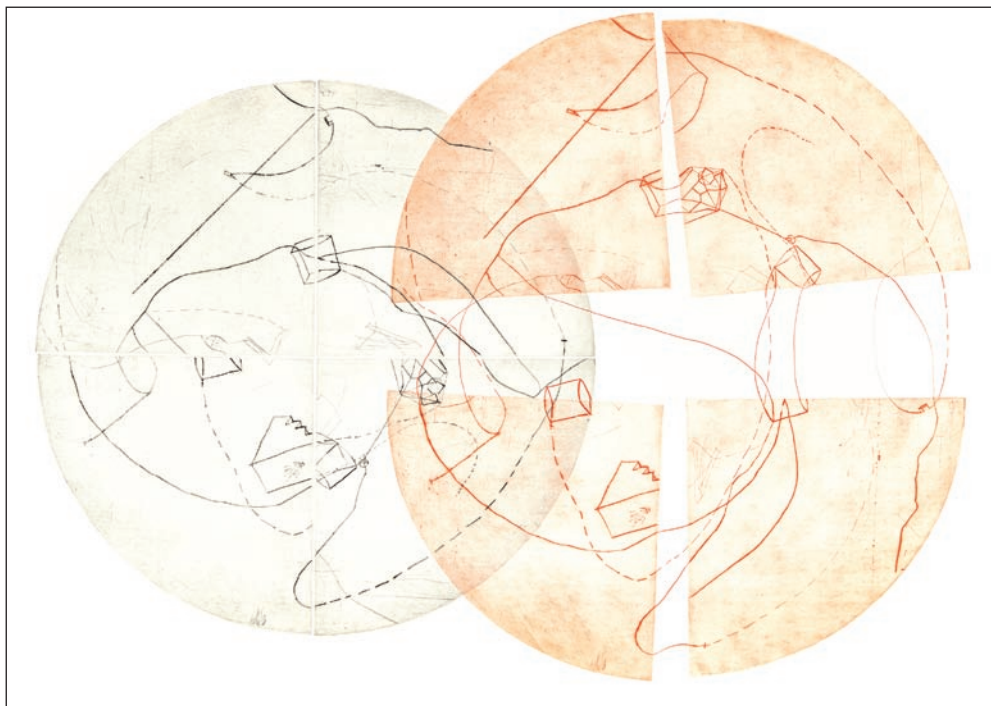
Szabados Árpád: Hármaskép I-III.

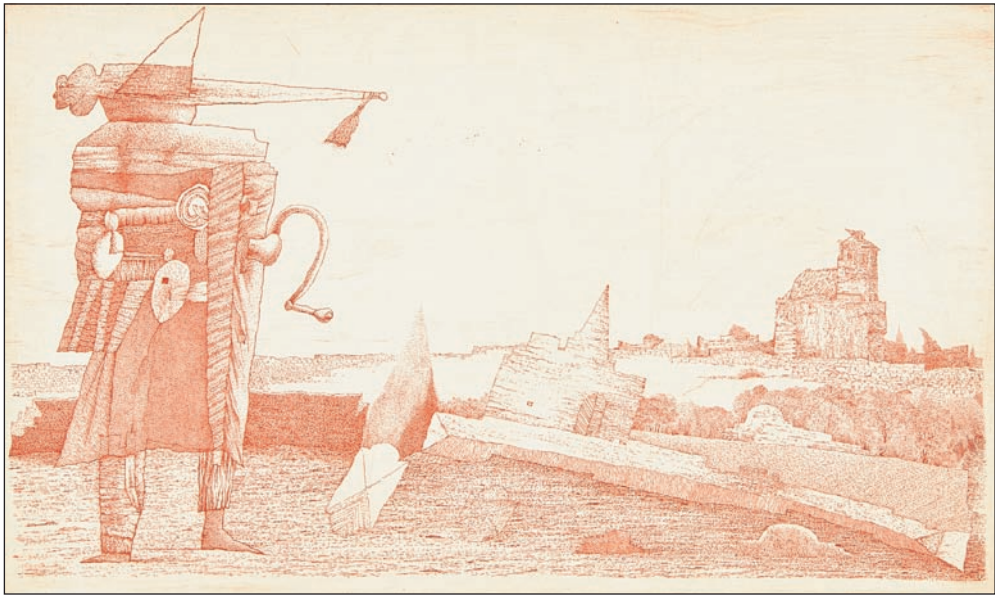
Madácsy István: Revelatio XII-XIV.

Lévay Jenő: Páternosztér I.

Szij Kamilla: Cím nélkül

Szemethy Imre: *Eturia (Terra Patafisica)*

Sárospatak – művészet – oktatás

Rácz István levele, 1975.

I. Bevezető

„Ha Patakon maradhattam volna, akkor nem futok be «karriert», a nevem nem díszít jó harminc kötet könyvet, nem vagyok «európai hírű» (ott egye meg a fene az egész hírességet!) csak névtelen várkapitány. De ha azt a programot, amivel Patakra költöztem, megvalósíthattam volna, azért ma is odaadnám az egész európai hírességet.”¹ Az Európa-szerte ismert és elismert fotóművész, műfordító Rácz István (1908–1998) sorai pályájának, amely az idézett levélrészlet keletkezése után még évtizedeken át folytatódhatott, önnön értékelése, amelyből azonnal érezzük Sárospatak iránti szeretetét, elkötelezettségét.

A kalandos sorsú művész a pataki érettségi után a budapesti egyetemen szerzett tanári oklevelet, de mivel fiatalon a kommunista mozgalomhoz csatlakozott, a harmincas években börtönre, majd fegyházbüntetésre ítélték. Ez elől előbb Csehszlovákiába, majd 1939 elején Finnországba emigrált. Szinte a kezdet kezdetétől botcsinálta fotósként fényképezéssel kereste kenyerét. Művészi érzéke, megfigyelőképessége és hatalmas háttérműveltsége segítségével azonban évek hosszú sora alatt iskolát teremtett: Finnországban ma is a művészettörténeti és műtárgyfotózás megeremlítőjeként tisztelik.

Élete során többször is megisméltődtek olyan helyzetek, amelyek következtében mindannyiszor mindenét hátrahagyva mennie kellett és másutt újrakezdeni mindazt, amit addig már felépített. Finnországban szemtanúként élte át a szovjet–finn háború kitörését, az események hatására korábbi nézeteivel szembefordulva a második világháborúban önkéntesként harcolt a finnek oldalán. Alakulatával bejárta a Karjalai-földszorosot és a kelet-karjalai hadműveleti területeket. A hadszíntéren is mindvégig fotózott, képeit a hírügynökségek, napilapok vették meg, de egy jelentős anyag éppen Patakra hazahozva és elrejtve vészelte át a vészterhes évtizedeket. 1943-ben tért haza finn feleségével, több kitérő után a pataki vár „ura”, a népfőiskola, illetve a Szabadművelődési Akadémia, a Művészetthon és a Múzeum vezetője-szervezője lett, 1945 és 1950 között. Egyik napról a másikra politikai okokból menesztették, a háttérben korábbi, Rajk Lászlóhoz fűződő ismeretsége állt. Fenti önvallomásából jól érezhető, hogy ez a finnországi tapasztalatait is hasznosító munkakör volt számára az igazán inspiráló; kényszerű távozása egész életére kitörölhetetlen nyomot hagyott benne.

Több viszontagságos év után, felesége megrendült egészségére hivatkozva 1956 karácsonyán kivándorló útlevéllal utaztak vissza Finnországba, ahol fotóművészi pályája egyenesen ívelt fölfelé. 1961 végén egy szovjet–finn jegyzékváltás miatt, félve attól, hogy Finnország esetleg kiadja a szovjeteknek katonai múltja miatt, néhány nap leforgása alatt

Svájcba költöztek, ahol Európa leghíresebb múzeumainak anyagait kutatva folytatta művészeti albumainak összeállítását, megjelentetését. Finnországba 1968-ban tértek csak haza.²

Lassanként neve itthon is ismertté vált: *Kalevala* fordítását, amelyet maga-fotózta, régészeti ásatásokból előkerült mives tárgyak képeivel illusztrált, az Európa Könyvkiadó 1980-ban jelentette meg. *A finnugor népek művészete* című kötetének magyar változata 1978-ban a Corvinánál látott napvilágot.

Rácz Istvánt baráti szálak fűzték többek között a Harsányi és Újszászy családhoz, Lázár Istvánhoz. A velük folytatott magánlevelezés azonban egy szinten túl nem is magánlevelek gyűjteménye, hanem közérdekű forrás, dokumentum. Aggódva, szívéen viselve a város és a régió sorsát, Rácz István, amíg romló látása engedte, folyamatosan tájékozódott arról, mi történik szeretett városában. De nem csupán információt cserélt barátaival, hanem javaslatokat is tett, ahogyan ezt most közzétett levele ékesen bizonyítja. Az 1970-es évek végén kereste a lehetőségét, miként telepíthetné Sárospatakra az addigra Finnországban és a nemzetközi zenei életben is ismert Szilvay Géza hegedű- és Szilvay Csaba csellóművészt.³

Sárospatak művészeti centrummá fejlesztéséről írott levele prófécia, gondoljunk csak a Crescendo Nyári Akadémiára, a Zempléni Fesztiválra, a szabadtéri színpadra, a város mai művészeti intézményeire és rendezvényeire.

II. A levél

„Kedves (Újszászy) Kálmán!⁴

Kedves (Rácz) Gyurka!

Kedves (Lázár) István!

Ezt a levelet, mint a megszólításból is látjátok, három példányban hármótoknak írom. Tudom, amit javaslok, aligha fog megvalósulni – de azt is tudom: a javaslatom amúgy reális, célszerű, hasznos lenne. A hármas címzésből előre sejthetitek: Patakról van szó. Patak örvendetesen fejlődött – de még mindig nagyon messze van attól, hogy valójában azzá váljon, ami lehetne: Európa-hírű, sokoldalú kulturális-művészeti központtá.

Bevezetőben azt is elmondom: miért gomolyognak bennem ezek a gondolatok. Alapja két tapasztalat: az egyik azok az évek, amikor mint várkapitány működtem Patakon. Akkor láttam: milyen roppantul hasznos volt, hogy a Vár művészotthonában egyidejűleg láthatunk vendégül írókat, muzsikusokat, festőket, szobrászokat. Író – művészek – muzsikusok: egyébként egymástól függetlenül dolgoznak, nem ismerik egymás problémáit, nem kaphatnak egymástól ösztönzést – Patakon akkor testközelben éltek egymás mellett s ez igen érdekes, inspiráló volt... amihez hozzájárult a történelmileg-művészileg inspiráló környezet is: a Vár.

Ha az az én pataki működésem ideje nem csupán pár kurta évig tart, hanem – olyan légkörben, amit mondjuk Kodály, Illyés, Veres Péter, Keresztury, Miháltz, Fónyi nevével jellemezhetnék – folytathatom, jobb lehetőségek, nagyobb anyagi támogatás, stb. mellett, talán sikerült volna valami egészen rendkívülit teremteni Magyarország számára.

A másik tapasztalatom az a kurta esztendő, amit a tarhosi zenei iskolában töltöttem. Ott láttam (s ez ma is élénken bennem él!), hogy milyen sokat jelent a művészi, adott eset-

ben: zenei képzés számára az olyan környezet, amely kizárja a zavaró hétköznapi momentumokat (zaj, forgalom, a selejtkultúra hatásai, a családi zűrök, stb.) és lehetővé teszi a növendékeknek, hogy remekszép környezetben teljes egyéniségükkel a feladatnak: a zenei képzésnek szentelhessek magukat. A művészi oktatásnak nem előfeltétele, hanem épp hátránya a város, nagyváros ezernyi behatása. Gulyás György koncepciója remek volt! Az egyetlen hátránya Tarhosnak: az elzártsága a művészet mégiscsak rokon ágazatai elől. Ezt én főként éreztem, hiszen Tarhoson többek között művészettörténetet is tanítottam – de semmiféle képtár, semmiféle művészileg-történelmileg jelentősebb épület, stb. nem volt a közelben. Jobb híján könyvek, albumok képanyagát kellett felhasználnom – de azoknak az élményszerű hatása roppant gyenge.⁵

Nos, térjünk hát a tárgyra. Patak – iskolaváros. Én ezt szívesen fogalmaznám másképp: a Bodrog-parti Athén legyen valóban a múzsák hajléka – de ne feledjük, a múzsák kilencen voltak. Hát, ha nem is mind a kilencnek, de minden esetre többnek adjunk hajlékot Patakon. Azaz remek lenne a következő program:

Zeneiskola – legalábbis konzervatóriumi fokon. De még okosabbnak tartanám, ha pl. a Zeneművészeti Főiskola telepítené ki valamelyik tagozatát Patakra. Szívem szerint a kórusképző – kamarazene ágazatokat látnám szívesen Patakon, azaz olyan fajtáját a muzsikálásnak, ami nem igényel nagy hangversenytermet, sokféle hangszert, stb. A középkori templom remek akusztikájával igen alkalmas „hangversenyterem” lenne... s általában ezeket az intézményeket szívesen telepíteném a Várnegyedbe. Gondolnék pl. a Várszélyi féle házra... persze innen messziről már nem tudom felmérni: mekkora annak a telke, kertje s a szomszéd épületekből mit lehetne még mellé venni. Ha lehet, a Kádár Kata utcai frontsort nem zavarnám meg – az új épületeken a meglévő házak mögé, a kerteknek a Bábagödörrel párhuzamos szegélyére képzelném. S ha egészen a sarokig – az a régi kat. iskolaépület szép és műemléknek nyilvánított ház – az egész házsor, vagy negyed már igazán elegendő területet adhatna ahhoz, hogy ott, a kertek végében, mondjuk, kétemeletes épületsort húzva megteremtsük a szükséges internátusi, stb. épületeket. Ennek még az az előnye is meglehetne, hogy – ha jól emlékszem: a szabadtéri színpadot Gyurka a Bábagödörbe tervezte – az is a közelben lenne, azaz a szabadtéri színpadon rögtön készen lenne a szabadtéri hangversenyek helye is. (De ha azt pl. a Várfal és a Bodrog közé eső lejtőre tervezitek: az is jó!)

De miért ne kerüljön Patakra a Színművészeti Főiskola egyik fiókintézete is? Tavaly a Főiskola vizsgaelőadásán Bornemissza „Magyar Elektráját” láttam. Mennyire Patakra való darab! Nos, ezeknek az iskolának programját, szervezetét nem ismerem. De hiszem azt: a modern élet egyre újabb feladatokat állít a „színeszet” elé: filmművészet, TV-stúdiók, dokumentáris filmek. stb. Ha nem pontosan „színeszket”, hanem pl. filmszínészeket, rendezőket telepítenénk Patakra? Az is remek lenne!

Aztán a képzőművészetek. Vagy egy képzőművészeti-iparművészeti technikumot – esetleg könyvművészeti-nyomdaipari, grafikai ágazatot! Ennek a gondolatnak technikai lehetőségeiről Takács Tamás tudna valószínűleg sokat mondani – aki ismeri, szereti Patakot is és tudna e tervről „pataki fejjel” gondolkozni.

A képzőművészeti főiskolák, azt hiszem, most is szerveznek „nyári festőtelepeket” – Szentendrén, stb. Vannak műteremházak, festőiskolák. Nos, Patak igen változatos környezetével, múltjával, jelenével, tájával, sokkal inspirálóbb környezet lehetne, mint pl. Szentendre!

És még egyszer szeretném hangsúlyozni azt: nem csak az egyiket, vagy a másikat, hanem lehetőleg hármát-négyet telepítsünk egy helyre. Akkor a kölcsönhatás intenzív, a növendékek használhatják egymás könyvtárát, színművészek együtt dolgozhatnak (színpadtervezés) a képzőművészekkel, a filmesekkel, rajzfilmesekkel, stb. de ugyanekkor a muzikusokkal is és vice versa! A különböző művésztanárok egymás közelében élve olyan légkört teremthetnek, ami páratlanul inspiráló!

És mint ahogy Tarhos is, de annak idején a pataki Művészotthon és Népegyetem is, nemcsak önmagának él és alkot, hanem élő kontaktusban van a város (és a több száz diák) közösségével: egy ilyen „kulturális komplexum” sugárzása kihatna nemcsak Patakra, hanem az egész országra, sőt nyári nemzetközi kórusversenyek, zenei fesztiválok, kisfilmes bemutatók, képzőművészeti hetek, kiállítások, révén Patak európai hírre tehetne szert. Erre nem Pataknak van szüksége – de Magyarországnak! Hiszen hogy külföldi példákat vegyek: a salzburgi ünnepi játékok, az orvietoi, donauschingeni, stb. zenei bemutatók, a montreux-i kisfilmfesztiválok, stb. mind vidéken zajlanak le. Itt Suomiban egyre nagyobb közkeveltségnek örvendenek a nyári szabadtéri képzőművészeti tárlatok. Ahol a szobrok valóban a szabadban állnak, a festmények pedig nagy üveggalitka atelier-kben láthatók – de ezek mind lakóteleptől messze, egy-egy festői tóparton állnak. Ilyen komplex rendezvény, mikor a Várkertben szoborkiállítás, a Vár udvarán kis kamaraegyüttesek hangversenye, megfelelő helyen színelőadás, mozi vetítés, stb. lenne – úgy vonzaná a népet, hogy nocsak! Külföldieket is – dollár valutával! (De főképp gondoljunk mégis saját népünk kultúrájára!)

Jaj, majd elfelejtetem: kerámiaművészet! No, ezt nem fejtegetem. Tudom, odahaza nyaranta sok helyen rendeznek zenei ünnepeket – pl. Kismartonban. De egyfelől: azt oda Pestről viszik le – nem Kismarton csinálja. Másrészt: lezajlik a hangverseny – és utána mehet mindenki haza. Harmadszor: ott csak egy hangversenyt kapnak – Patakon mellé ott van a Vár, a Vármúzeum, a Nagykönyvtár, stb. stb.

De mint mondám: elsősorban nem Patak – hangversenyváros, hanem Patak – iskolaváros az elgondolásom lényege. Azaz egy sor újabb – de művészeti jellegű s nem technikai – iskolafajtát kellene Patakra telepíteni. Az egyiknek elhelyezését már megírtam: a Várnegyedben. Ott is lehetne, esetleg a Vár és a kat. plébánia közti részen, még új épületeket is emelni. A másik telekkomplexum lenne: a küldöttségi szállás és a ref. templom közötti kertek s telkek sora. Tehát közel az Alma Materhez – de mégis úgy, hogy ezek az új iskolaépületek, internátusok stb. ne zavarják sem az iskolakomplexumot, sem a régi pataki utcaképet.

No de ezek már olyan részletkérdések, amikre felesleges kitérni. Hiszen ... no nincsenek nagyon vérmes reményeim. De ha Patak vitorláját mostanában kedvező szelek dagasztják – hát legyenek merészek! Akarjatok, csináljatok valami nagyszabásút is. Az „infrastruktúra”: a vízvezeték, az aszfaltjárda, stb. már megvan.

És mit magyarázom? Ha Patak valóban országos jelentőségű kultúrközponttá lenne – akkor az visszahatna a pataki turisztikára is. Hiszen valaha Háromhutában, vagy hol volt már a pataki diákoknak valami kis vityillószerű turistaházuk. Nos, az idegent is, aki Patakra vetődik, azt is tovább lehetne vinni, be az erdőbe, a várromokhoz, ki a Bodrogrközbe. Horgászversenyek, stb. – de ez már az „üzleti” rész, nem az én asztalom.

Hát íme: egy pataki diák ábrándjai... Ha más sorsa nem lesz: Kálmán majd elteszi a „többi” közé...

Suomiban majd három héten át remek szép „nyár” volt – de tegnapelőtt megint jött a hideg szél, az eső... Mégis: mindnyájatoknak szép tavaszi időket, még szebb nyarat kíván:
Pista

Helsinki, 1975. május 24.”

(A dokumentumot bevezette és közzéteszi: Egey Emese.)

Jegyzetek

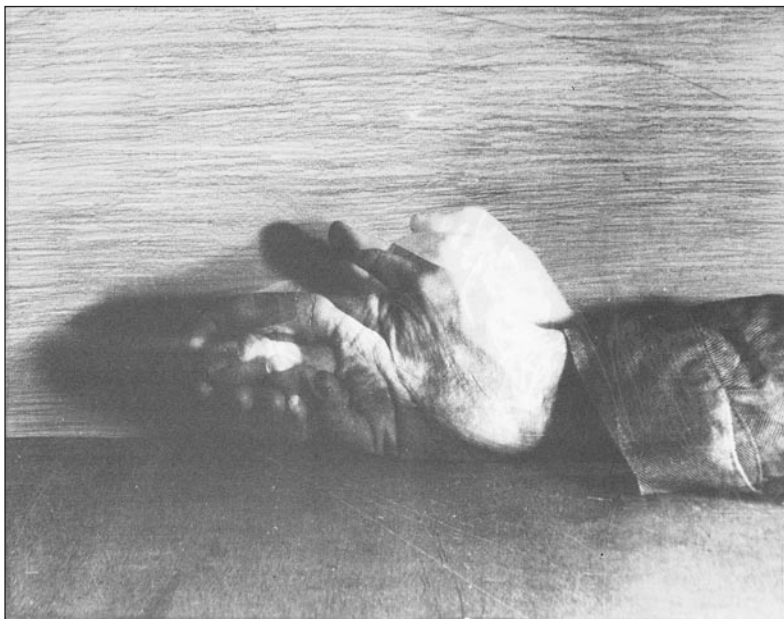
¹ Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei (a továbbiakban: SRKTGY), Analekta No. 4363. Helsinki, 1975. február 2.

² Az életútról részletesen lásd szépirodalmi igényű önéletírását: Rácz István: A Semmi partján. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991.

³ SRKTGY Analekta No. 4360. Helsinki, [é.n.], május 6.

⁴ SRKTGY Analekta No. 4364.

⁵ Az intézményről részletesen lásd: Csende Béla: Békés-Tarhos. Az első magyar állami énekiskola élettörténete (1946–1954). Békés Városi Tanács VB, 1976.

Baranyay András: Kéz

Bolvári-Takács Gábor

Művészeink és íróink Magyar Öröksége

Immár második kötetben láttak napvilágot az 1995-ben civil kezdeményezésként alapított Magyar Örökség Díj kitüntetettjeinek laudációi. Az első rész, az 1995–2000-ben odaítélt elismerésekről, még 2001-ben jelent meg; most a 2001–2005 közötti méltatások gyűjteményét is elolvashatjuk.

Egy kitüntetést mindenekelőtt a kitüntetettek minősítenek. Nem mintha az adományozó személye másodlagos lenne, de a mégoly tekintélyes juttatással járó elismerés értékét is lerontja, ha a díjazottak teljesítménye a közmegítélés szerint másodrendű. A kitüntetés aktus tehát mindig kettős legitimáció: miközben értékeli a díjazottat, megerősíti az adományozót is. Nem véletlen, hogy a történetileg legjelentősebb hazai kitüntetések létrehozásánál mindig alapvető szempont volt az elismerés induló erkölcsi értékének megerősítése. Hadd utaljunk e tekintetben az 1930-ban alapított Corvin-láncre és -koszorúra, illetve az 1948-ban létrehozott Kossuth-díjra. Bár eltérő politikai kurzusok alatt keletkeztek, közös jellemzőjük, hogy az első díjazottak mindkét esetben az akkori kulturális, művészeti, tudományos közélet legkiválóbb képviselői. A Corvin-lánc első tíz kitüntetettje Berzeviczy Albert, Dohnányi Ernő, Herczeg Ferenc, Hubay Jenő, Klebelsberg Kunó, Korányi Sándor, Ravasz László, Teleki Pál, Wlassics Gyula és Zala György volt. A Kossuth-díj arany fokozatát pedig – bár ezt a „termelő munka” elismerésére szánták – az elsők között Bajor Gizi, Csók István, Déry Tibor, Egry József, Fejér Lipót, Ferenczy Noémi, Füst Milán, Illyés Gyula, Kodály Zoltán, Somlay Artúr, Szent-Györgyi Albert is megkapták.

A kiindulópont keresése azonban nemcsak az akkori kortársakra vonatkozott. Az adományozók mindkét esetben törekedtek a gyökerekhez való viszony meghatározására, ezért posztumusz elismerésekre is gondoltak. A Corvin-lánc kapcsán e célt szolgálta az ugyanakkor felállított Nemzeti Emlécsarnok, amelynek keretében a szegedi Fogadalmi templom terének árkádjai alatt száz nagy magyarnak állítottak emléket, Anonymustól Prohászka Ottokárig. A Kossuth-díj arany fokozatából 1948-ban szintén odaítéltek posztumusz díjakat Bartók Béla, Derkovits Gyula és József Attila részére.

Mindezen bevezetőt azért tartottuk szükségesnek, hogy rávilágítsunk a Magyar Örökség Díj hasonló ismérveire. Az alapítás körülményei 1995 őszére nyúlnak vissza. Farkas Balázs, a Magyarországért Alapítvány alapítója javaslatot tett az akkor Sunyovszky Szilvia által vezetett kuratóriumnak Magyar Örökség Díj megalapítására. Az indítvány célja a magyarság kiválóságainak és értékeinek széles közvéleménnyel való megismertetése volt. A díj koncepcióját Fekete György és Makovecz Imre dolgozták ki. Az előkészületek után az MTI 1995. december 5-én tette közzé a díjra vonatkozó közleményt, és az első díjkiosztás a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében még e hónap végén megtörtént.

A díjat odaítélő, a kuratórium által felkért bíráló bizottság összetétele az első tíz évben

lényegében változatlan maradt, függetlenül attól, hogy a kitüntetés gondozását 2003-ban a Magyar Örökség és Európa Egyesület vette át. A testület élén elnökként Hámori József állt, őt alelnökként és szóvivőként Fekete György segítette. A bizottság további, közel harminc tagja között olyan ismert személyiségeket találunk, mint Benkő Samu, Jókai Anna, Pungor Ernő, Roska Tamás, Szakály Sándor vagy Zelnik József.

Az odaítélés feltételeit a Magyar Örökség Díj statútuma pontosan meghatározta. Eszerint a díj olyan konkrét teljesítmények elismerésére adományozható, amelyek a nemzeti azonoságtudat kialakulása szempontjából meghatározóak. A díjjal csak oklevél jár, pénzjutalom nem, de az elismerést bejegyzik a *Magyarok Aranykönyvébe*. Az adományozásra bármely állampolgár javaslatot tehet, közülük a bíráló bizottság titkos szavazással rangsorolja a díjazandó teljesítményeket. Ezt követően a bizottság szakembereket kér fel a laudációk megírására, amelyek az átadáson nyilvánosan elhangzanak. Az ünnepélyes aktusra évente négyszer kerül sor, s alkalmanként legfeljebb hét díjat adnak át. A statútum szerint a bíráló bizottság 2015. december 31-én befejezi tevékenységét.

Az első hét díjazott 1995-ben László Gyula, Nemeskürty István, Neumann János, Papp László, Tőkés László, továbbá az *István, a király* c. rockopera és a *Valahol Európában* c. film voltak. Aligha kétséges, hogy a névsorból világos értékrend tükröződik. Áttekintve az 1995 decembere és 2005 decembere között odaítélt összesen 284 díjat és díjazottat, a személyek körében az *arányok a művészek és irodalmárok dominanciáját tükrözik*. Az előbbi kategóriában 83, az utóbbiban 42 díjat ítéltek oda, többek között Bessenyei Ferenc, Csoóri Sándor, Durkó Zsolt, Fekete Gyula, Gyurkovics Tibor, Illés György, Kallós Zoltán, Melis György, Sinkovits Imre, Sütő András, Tolnay Klári, Turczel Lajos részére. Tudósokat – mint Borsa Gedeon, Dávid Katalin, Jakó Zsigmond, Pap Gábor, Teller Ede, Vekérdi László és mások – 78 esetben ismertek el. Állami vagy egyházi közéleti személyiség, politikus – pl. Duray Miklós, Pozsgay Imre, Tempfli József – 35 alkalommal kapott díjat. Sportolói életművet – Balczó András, Egerszegi Krisztina, Magyar Zoltán és mások – 16 esetben értékelték. A felsorolt kategóriákban, mint láttuk, már az első kiosztástól kezdve sor került posztumusz elismerésre, s e törekvés a későbbiek során rendszeressé vált. A díj első öt évében a bizottság 1945 utáni teljesítményeket ismert el, ám a második ötéves ciklusban a jelölés kezdő időpontját a 20. század elejéig, olykor a kiegyezésig terjesztették ki. Ennek következtében e „szellemi pantheon” összetétele a korábnál átfogóbban tükrözi az elismerésre érdemes életműveket vagy egyedi teljesítményeket, hiszen olyan személyek is a díjazottak közé kerülhettek, mint Antall József, Baross Gábor, Bartók Béla, Barcsay Jenő, Békésy György, Dohnányi Ernő, Fülöp Viktor, Hajós Alfréd, Kandó Kálmán, Kodály Zoltán, Latinovits Zoltán, Mikó Imre, Pilinszky János, Szentágothai János, Weöres Sándor, Wigner Jenő, Zsivótzky Gyula.

A többi díjazott intézmény volt, köztük iskolák (pl. Eötvös Collégium, Lakitelki Népfőiskola, Nagyenyedi Bethlen Kollégium, Sárospataki Református Kollégium, Semmelweis Egyetem Testnevelés és Sporttudományi Kara); művészeti együttesek (pl. Honvéd Együttes, Kolozsvári és Nagyváradi Színház, Magyar Állami Operaház); egyházi intézmények (pl. Pannonhalmi Bencés Főapátság, Szent Rókus Kórház, Tihanyi Bencés Apátság); közgyűjtemények és tudományos intézetek (pl. Erdélyi Múzeum Egyesület, Fővárosi Állat- és Növénykert, Magyar Nemzeti Múzeum); társadalmi szervezetek (pl. Magyar Nyelv- tudományi Társaság, Magyar Olimpiai Bizottság); sajtóorgánumok (pl. Duna Televízió, *Magyar Nemzet*, Magyar Rádió, *Tiszatáj*). Néhány esetben sportolói közösségek (pl. az

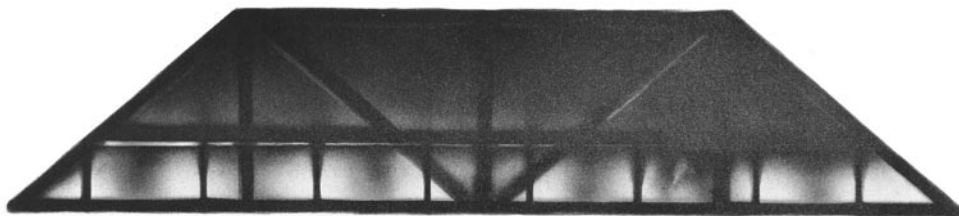

Aranycsapat, a kajak-kenu sportág vagy az 1956-os vízilabda bajnokcsapat); embercsoportok (pl. a holokauszt és a kommunizmus áldozatai vagy az árvízvédekezők); egyedi művészeti produkciók (pl. a *Másfélmillió lépés Magyarországon* c. sorozat vagy a *Tízezer nap* c. film), illetve történelmi-társadalmi jelenségek (pl. a Szent Korona, az emberközpontú Wekerle-telep vagy a csángó magyarok küzdelme a fennmaradásért) is felkerültek a listára.

A két kötet felépítése hasonló. A bevezető gondolatok után a díjazottak névsora olvasható, a díjkiosztások időrendjében. Ezután következnek az egyes kitüntetések méltatásai, amelyeket a jelöltek legfontosabb adatait tartalmazó életrajzok egészítenek ki. A kötetek használhatóságát a díjazottak és a laudátorok névmutatója segíti.

A Magyar Örökség Díj ma már beépült a hazai és remélhetőleg az egész Kárpát-medencei köztudatba. Ezt az állampolgároktól érkező több ezer javaslat is bizonyítja. Az 1995-ben fogant civil kezdeményezés értékállóságát igazolta az idő. A most ismertetett *Laudációk könyve 1995–2000* és *2001–2005* nemcsak pontosan dokumentálja a díj történetét, hanem szinte lexikonszerűen hasznos áttekintő olvasmány nemzeti értékeink számbavételéhez. Reméljük, hamarosan kézbe vehetjük a sorozat 2006–2010 között odaítélt díjakról szóló következő kötetét is.

(*Magyar Örökség. Laudációk könyve 1995–2000. Szerkesztette: Farkas Mária. Magyarországért Alapítvány, Budapest, 2001; Magyar Örökség. Laudációk könyve II. 2001–2005. Szerkesztette: Poprády Géza. Magyar Örökség és Európa Egyesület, Budapest, 2009.*)

Somorjai Kiss Tibor: Az elrohanó

Áfra János

szertartás előtt

nyugtalanul álltunk az előtérben,
taszító együttlét ékelődött közénk,
érzed ezt a hideget?, kérdeztem
a templom homályánál remegve,
mire összekoccant egybeérő részünk
és megérezte szavakról lepattanó
illatom, ott volt velünk a nincsből,
abban a nagyon hidegben, lépésekkel
közelebb jártunk a megnyugtató
elszakadáshoz, és végre jelenbe ért
a távol, mikor magunkra nyitottuk
utoljára a szentély ajtaját, akkor
először léptünk ki közösen a rohanás
felszálazó birodalmából, össze-
kulcsolt kezünkben megalvadtak
az erek, hisz körvonalazódott,
hogymeg fogom elengedni végleg
az idegenre lilult ujjperceket

Mezősi Miklós

Este van, este volt

Ködbe málló
kékes-tompa sejtelem
lustán ásítja szét
magán a pesti éjt
lomha kézzel
szőrös kéjjel
jösz-e már
a kerge szélben
búval libbenj
hogya egyszer megkíván
siránkozás és tőke-döntés közt lohol
sebből vetve lusta hóbertot kohol
szikrázik vagy csak lassan rostokol
itt meg ott egy panaszóda
szomorkodik nyakra-szóra
terembura erre-arra
heje-huja álmaiba
kavarog a tavasz-óda
nyomába hull a lusta köd
szeles tavasz piros este
horpatag szomjas talány
itt az este eljött végre
nehogy fölfald ég szerelme
nekem akkor szívem veszne
jó étvággal kóstol ő és fölزابál

így vagy úgy most végre itt a bál
az úr vendégén cifra körszakáll
szalad mutatja ez ki volt és az ki ott
a fény vakít mi tudjuk mit hozott

már az éjjel gyorsan gurul
irdatlan-mód szana-széjjel
néha lomha lebbenés
így festett hát ez az est
pompás volt ez – lomha, rest

Szalay László Pál

Tour de önérzet

Gyermeki vágy a hatalom árnyékában

Régen volt, amikor a kis falucska mellékútjain a szél porfelhőket kergetett, az eső árkokat szántott és az emberek többnyire biciklivel jártak. Anyám munkába indulva és onnan érkezve málhás szatyraival kilométernyi járdát koptatott törmelékesre a buszmegálló és az otthonunk között. Ő csak egy volt a hosszú sorban, aki szinte gyermekként ingázásba kezdett és nyugdíjazásáig meg sem állt, miközben csak a metronóm két végpontja változott, a történet nem. Reggeli futásait a falu legendáriuma az élők emlékezetében sokáig őrizte. Heroikus küzdelme az idővel jól példázza, hogyan szivárgott be a kapitalizmus már a rendszerváltás előtt a bankszektorba, és miként váltak a percek lassan minden élők zsarnokaivá. Könnyű lépteivel az idő és tér gátjait átszelve az ajtózárás előtti pillanatban általában a busz fedélzetén termett. Előfordult azonban, hogy mégsem sikeredett a késve indulásból előnyt kovácsolnia. Ilyenkor gurult ki a garázból a hófehér Skoda, vagy ha apámnak más dolga akadt a zöldszínű, női kerékpár változott különjáratá. Mennyire más érzéseket táplálhatott a két kerék iránt édesanyám, ezeken a kényszer szülte alkalmakon, mint a gyermeke, aki alig tudta kivárni, hogy végre egy felnőttré nyergelhesse át. Apám játékosan úgy jellemezte anyámat, mint akiről a leghűségesebb dolgozó szobrát kellene megfaragni. Édesanyám tiltakozását költői módon Várkonyi Anikó soraival tudom a legpontosabban visszaidézni: „Sétáló hegy, / Elkopok én is, / Mint minden a világ / napjai alatt. De te ott, / önmagad börtöne mélyén! / Raboskodsz holtig / rab dolgok fölött porkoláb?”

Mindez talán igaz sem volt, csupán az emlékeim laza szövetének hézagpótló toldásai, ásító időutasok, akik két állomás között kapaszkodót keresnek. Babrálok a gyermekkor édes és vasárnapjainak elvesztett illúziójával. A templom padjában ülök, anyám zsebéből előkerülő Tutti-frutti cukorka színes csomagolásával keltek háttérzajt apám prédikációjához. A Holt-Szamos kinőtt hancúrplacca idestova két évtizede várja, hogy ott folytassuk a kalandot, ahol a leláncolt csónak lakatja varázslatosan engedett az idegen kéz befolyásának. A víz ingoványos képét sodorja a partra emlékezetem áradása, és azt a bizonyosságot, hogy a hullámok megszelídítésében a fogcsikorgató tél és Jézus járt az élen, nem pedig én. Az életben azóta sem lettem bátrabb, sem bölcsebb. Gyakran érem tetten magamban édesapám Paciját, édesanyám Lacikáját, a gyermeket, aki a szemgolyó mögötti hasadék lakója.

Még ma is, ha a négy kerék sodró lendületébe kapaszkodom, azt az ismerős hangot várom a lehúzott ablaknál, ami egyet jelentett a kötöttségek alóli felszabadulással. A gumik kavicsgyba harapó fogai, a folyamatos súrlódás, a kapcsolat az úttal; a kilométerek, kapuk, kutyák, házak, gyalogosok elmaradása mind a mágiához tartoztak. Amikor része voltam ennek a tájnak, két keréken hagytam el a nagy szemű házat, és róttam sajátos,

kacsaringós útjaimat. Először a dicsőséges Szovjetunióból érkező gyermekkerékpár volt a társam a csavargásban, amit néhány hónapos használata alatt négyezer cseréltünk be újra. A típushibáknak persze soha nem lett vége, ami a sokadik próbálkozás után a vételár visszaszolgáltatását jelentette. Micsoda sebet ejtettem a világbirodalom gazdaságán, hogy négy biciklijét is mozgásképtelenné tettem. Apu elmondta, hogy azért kell minden csavart a kerékpáron ellenkező irányba meghúzni, mert a szovjet mérnökök ezt a cselet eszelték ki az ellenség megtévesztésére. A terv tökéletesen bevált, mert a legvidámabb barakkban élő harcostársaikat is gondolkodóba ejtették. Ekkor tudatosult bennem az a tény, hogy a világ sorsa a csavarmeneteken múlik. Azóta reggelenként a hidegvíz mellett az éberség érdekében felidézem, hogy nem lehet büntetlenül az ellenkező irányba, az élet helyett a halálba meneteltetni az emberek millióit.

Egy büszke apa

Bármennyire is kedves társam volt a canga, és gyermekkorom nagy kalandjaira hívott, sajátos felfedezésére a vidéknek, nem saját történet az, amibe belekezek. Ugyan én is feltűnést keltettem a faluban a velem egy magasságú kerékpárral, de nem azért, mert úton útfélen az aszfalttal váltottam volna cuppanós csókot. Édesapám hozta elő a témát, hogy a falu közt a padon kint ülő öregek – mert akkoriba ugye ez dívott – rólam beszélgetnek. Félve közelíttem apámhoz a hallban, hogy az egyik görgős kerekű fotelet elfoglaljam. Óvatosan tettem le a fenekem, hogy a tökéletlen kerek ki ne szaladjanak alólam. Egyébként sem éreztem biztosnak a talajt a lábam alatt, amikor apámmal beszéltem. Milyen hír is járhat a faluban? Rettegve a bandában elkövetett csintévések kitudódásától, csak lopva pillantottam apám szerető kék szemébe, hogy láthassam nagy e a baj. A röpke helyzetfelmérés után, lesütöttem a szemem. Az apró, bordó és vajszinú csempékből kirakott, domborzati viszonyokat is tükröző padló vizsgálatával próbáltam elütni a számadásom perceit. Majd az ajtó, a menekülés esélye kötötte le a figyelmem, és bolyongó tekintetem a kijárat melletti sarok salétromos ívén talált nyugalmat. A fedetlen terasz rossz vízszintezése okozta, hogy az esőcseppek a gravitációt meghazudtolva egy másik fizikai törvénynek, a hajszálcsovesség elvének engedelmessé nem a feketé földbe, hanem a mi nappalink fehér falába vándoroltak. Az érthetetlen dolgok aznap vonzották egymást, mert nem hogy a víz útján nem érttem a vakolatban, de apám jókedvét sem. Később fényderült a turpisságra, ami összezavarta a világ rendjét, büszke volt rám az apám.

Mint korábban említettem, a biciklizés kedvenc időtöltésemmé vált és előbb vagy utóbb el kellett jönnie annak az időnek, hogy nem lehetett megtagadni tőlem a felnőtt kerékpárt. A szovjet gyermekbiciklihez fűzött reményeim elillantak. Nem akartak az őseim azzal is elkedvetleníteni, hogy ettől a jótékony és hasznos időtöltéstől megfosztanak, ezért szabad utat kaptam a zöld Csepelhez. Így hát, bár még nem ért le a lábam az ülésről a földre, hogy biztonsággal elinduljak és megálljak, de birtokba vehettem a családi drótszamarat. Merészségem a poros mellékútról, ahol kevés veszély leselkedett a magamfajta állva hajtóra, aki csak időnként foglalta el a kényelmes nyeret, a forgalmas főútra úzött. Itt nem csak a helyi Trabantok, Zsigulik, Dáciák, Zastavák pőfékeltek, hanem a közeli határ felé tartó nemzetközi forgalom szintén sűrítette a rendszertelen időközönként felbukkanó járműveket. Bizony a kanyargós út melletti árokparton sokat téptük a fűvet és fújtuk a pity-pangot, miközben arra vártunk, hogy a valóságban is láthassuk azokat a nyugati, több-

nyire német csodákat, amelyek csak az autós magazinok fekete-fehér képein kerültek érinthető közelségbe. Egy – egy áramvonalas meseautó feltűnését azzal a felkiáltással üdvözöltük: „Elfogadnám!”

Ezt a forgalmas utat róva, az esztelen száguldozás mellett, ami ugye alapkövetelmény a gyermekeknek, még egy szórakoztató dolgot találtam ki. Nem csak a biciklit szerettem volna a csúcsra hajtani, hanem a rám vonatkozó szabályokat is helyesen akartam alkalmazni. A KRESZ-t ugyan még nem tanultam, de sokat ültem apu mellett az autóban. A megszabott rend iránt táplált fokozott érdeklődésem kielégítésére, az egyik karácsonyra mágnestárcsás közlekedési játékot kaptam. Nekem nem kellett maszek pályát építeni a szabályok begyakorlásához. A falu útjai be voltak táblázva, és a steril, unalmas környezet helyett az igazi, veszélyes üzem részese lehettem a házunkból kilépve. Ezek között a viszonyok között igazi bűvészmutatványnak tűnhetett a falu bölcseinek egy pöttömnyi fiúcska attrakciója, aki egyáltalán nem ideális társa a felnőtt kerékpárnak. A vészjósló jelek ellenére csodák csodája minden nap épen hazajut, és nem tesz kitérőt a közeli baleseti sebészetre. Visszagondolva ezekre a történelmi időkre, egyáltalán nem tűnik nagy kunsztnak mindaz, amit öntudatlanul tettem. Elinduláskor felemeltem a fejem és nem a küllők közé néztem; szilárdan tartottam a fekete gumikúpokkal lezárt, hátrafelé hajló krómozott kormányt és egyenletes tempót diktáltam; irányváltásnál a fejemet oldalvást csapva visszapillantottam és jelzésként feszesen kinyújtott karom mutatta jó utam. A falun belül mindig, szigorúan betartottam a megengedett sebességet. Egyszerű elvnek tűnik a lassan klasszikussá váló idézet, ami alapján Forrest Gump megtanult pingpongozni: „Soha ne vedd le a szemed a labdáról!” Az utakon is jól alkalmazható bölcsesség ez: Soha ne vedd le a szemed a forgalomról. Kövesd a történéseket és készülj fel az eshetőségekre. Milyen kevés is elég lehet ahhoz, hogy az apák büszkéek legyenek fiaikra. Sokáig kellett várnom, hogy újra így legyen. Ma pedig már hiába óhajtanám.

Kölcsön kapott történet

A veríték elkerülte a homlokomat, de apám az arcom pírjából megsejthette, hogy nem épp erre a beszélgetésre számítottam. Lassan megnyugodtam, már jólesett az üldögélés a fotelben, apám pedig, mint oly gyakran, történetmesélős kedvében volt. Így adta tovább a dohányzóasztal felett a felelősséget, hogy íme, egy élő mese, most már te vagy a gazdája. Szerettem Józsi bácsit, drága ember volt. Sok szállal kötődött a családkhoz és a kritikus pillanatokban számíthattunk rá. Ő állapította meg Kántor kutyánk szopornyicáját és a diagnózis után azt javasolta, hogy amíg csak tehetjük, maradjunk az életéért küzdő jószág mellett. Ennyit tehetünk, de ez elengedhetetlen. Ebből tudtam meg, hogy egy érzékeny ember, akit nem keményített meg a praxisa során látott temérdek fájdalom. Józsi bácsi vizsgálta meg a kötőhártyámat, amikor autóküszöb tisztítás közben kátrányoldó spray került a szemembe. A német nyelvben a kezdeti lépéseket édesapám megbízásából velem tettem meg, mert idegenként nagyobb számon kérő erőt tulajdonított neki a család. Találkoztunk akkor is, amikor már csak a régi fészkéhez visszaszálló madárként, látogatóba érkezünk a településre. A kocsis hátsó ülésén jelentéktelen pacává olvadva hallgathattam a felnőtteket, hogyan osztják meg egymással a titkokat egy csodálatos zeneiséggel rendelkező, de számomra teljesen érthetetlen nyelven. A faluba érkezése kezdetétől állandó vendége volt édesapámnak a doktor úr. Az új feleségével és annak pereputtyával kialakult kusza viszonyok kerültek terítékre a lelki beszélgetések alkalmával.

Gyermekként felfoghatatlan volt a számomra, hogy egy megözvegyült, nyugdíjas orvos miért kezd bele egy olyan játszmába, amire mások egy egész életet szánnak. Az érthetetlen és szokatlan dolgok pszichológiája a kis közösségekben az eltelt évszázadok alatt mit sem változott. Minden tevékenységhez, eszközhöz és még az élőlényekhez is a hasznosságuk vagy hasztalanságuk alapján viszonyulnak az emberek. A divatból kiment, avítt kacatok a padlásra kerülnek. Hamiskás mosollyal, elnézően tekintenek a néprajzosra, aki a parázsvasalótól, rézmozsártól, mángorlótól és csorba korsótól úgy megittasul, hogy kézen fogva kell lesegíteni a padlásfeljáróból. Számukra a futás a sietőség egy olyan formája, amit végszükség esetére tartogatnak. Nem kezdenek el szaladgálni csak úgy. Még az hiányozna, hogy időnek előtte kifárasszák magunkat. A mozgás öröme gyermeki elfoglaltságnak tartják. A „lábhajhászati-tovalöködönc” jó szolgálatot tesz a boltba, varrodába, postára igyekvőknek, megszalad az a mezőre, almásba, barackosba sietőkkel is, segít a teli kannákat napnyugta előtt a tejcsarnokba juttatni. A kerékpár az előzőekben körvonalazott céloktól eltérő megülése, fölöttébb gondolkodóba ejtheti a népeket, főként akkor, ha az illető, aki erre vetemedik, köztisztelőben álló személy, s már majdnem élemedett korú.

Szenvedélyek margójára

Józsi bácsi minden tekintetben méltóságot sugárzó, komoly férfi benyomását keltette. Magas, szikár alkat volt, elnyúló, kopasz fejjel. Hangja a trubadúrokat idézte és szemei ovális üvegpáron keresztül vettek mintát a világból. Akinek ez nem volt elég, azt bemutatkozásakor végleg meggyőzte az a két apró betűcske, ami a neve előtt húzódott meg kellő szerénységgel. Az egyik szenvedélyéről, a női nemről érintőlegesen szóltam, második házassága kapcsán. Ezt ugyan senki nem róhatta fel neki, hiszen ha valaki a szakmájáért lelkesedik, az mindenképp dicséretes. A doktor úr tudniillik nőgyógyász volt, s ki ne hallott volna olyanról, hogy valaki a munkahelyéről haza visz munkát és otthon is szöszmötöl. Lehet irigyelni az elkötelezett, rajongó emberek sikereit, de Sámson, Izrael bíróját bámulatos ereje, éles elméje és dús haja sem mentett meg a másik nem láthatatlan köteleitől.

A másik szenvedélye már nem volt ennyire sem védhető. Későbbi sorsát ez pecsételte meg, bár az előző elfoglaltsága sem volt veszélytelen. Már jó huszonöt évvel ezelőtt lelkes környezetvédő volt, már ami a közlekedést illette. A rendszerváltás előtt a párttitkároknak, tsz-elnököknek és mindenképpen az orvosoknak ment annyira jól, hogy Zsiguliba, Volgába, Ladába ruházzanak be, a bátrabbak akár használt Opel-t vagy Audit is álmodhattak a garázsukba. Édesanyám unokatestvére minket is megautóztatott a hivatali Volgával, amikor megmutatta a TSZ földjeinek csatornázását. A doktor urat viszont soha nem lehetett látni, hogy ott feszített volna egy irigylésre méltó jármű volánja mögött. Ebből ne vonjuk le elhamarkodva azt a téves következtetést, hogy egy otthonülő típus lett volna. Minden nap kimozdult, ami úgy gondolom, esemény számba ment a faluban. A garázsából kitolta a feketére mázolt vázú, keskeny abroncsú, lefelé tekeredő kormányú, ódon benyomást keltő biciklijét. A zsákutca szájához gurult, és ráfordulva a főútra hozzákezdett a napi kilométer penzumának az elfogyasztásához. A falu határát jelző tábla nem gyakorolt rá mély benyomást. Sőt, akkor kezdte elemében érezni magát, amikor a vasúti átkelő halálkanyarját elhagyta, és ráfordulhatott a másfél kilométeres egyenesre. Józsi bá, ha ismeri a telepörtálás varázslatát, a településeken való átkelést kihagyja és azon-

nal az autóutak kevésbé népes határszakaszát vette volna birtokba. Mivel egyszerre nem lehetett ura az embergyógyítás és a térkapu üzemeltetés mesterségének, így ki volt téve a vizslató tekinteteknek, a kellemetlenül csiklandozó nép nyelvének és a határtalan versenyszellemmel megáldott, az unalom ellen tekerő kölyköknek. Elmondása szerint örült volna a társaságnak, ha valakit sporttársként üdvözölhet. A fiatalok, akik csak pár percig – vagy mondjuk inkább a vádlijuk erejéig - versengetek vele a faluközt, nem tettek egyebet, mint megzavarták az önmaga számára diktált tempót.

Setét fellegek

Setét Lajos erős ember volt. Fehér bőrét a földeken kint töltött idő tette cserzetté. Magas, szép szál ifjú lehetett, amikor a felesége beleszeretett. Nagyságát azóta sem veszítette el, csak méltóságát szaporította kissé. Az üde, hátsódvarokon érlelt falusi levegőtől és a kocsmával szemközt lakó, Ilon néni házi borától piroslott az arca. Sötétkék, buggyos nadrágjához általában kockás inget öltött, fejébe kalapot nyomott. A vasárnapok megtörték a hétköznapok színes öltözködési szokását, amikor élére vasalt fekete nadrág és fehér ing dukált. Az ünnepi viselet nem annyira az egek Urának, inkább a megválasztott tisztiségének szólt. Már a második gondnoki mandátumát töltötte a gyülekezet élén, ebben a többnyire asszonyok által támogatott poszton.

Amikor valaki felé közeledett, mulatságosnak hatott keljfeljancsi kinézetével, ahogy a buggyos nadrágja kiszélesítette a derekát, a kalapja pedig megnyújtotta amúgy is hosszú alakját. Az emberek elfogadták, a faluban megsüvegelték, neki meg tetszett a körülött kialakult felhajtás. Annyira beleélte magát a tisztségébe, hogy egyenesen porondmesternek képzelte magát. A hívek neki mondták el panaszait, elképzelésüket a hitéletről, mert közülük való volt. Ő fizette ki a lelkész havi járandóságát, kulcsa volt a templomhoz, a perselyekhez és bejárása a parókiára.

A gyülekezet a negyed-évszázadonként esedékes nagyberuházást, a templom renoválását végeztette. Ekkor esett meg vele, felesége unszolására, hogy a lelkész háta mögött lepaktált a vállalkozóval. A munka finisében jártak az állványokon dolgozó munkások. Az alpinista technikának köszönhetően a klasszicista torony már a régi fényében pompázott. A kékszürke alpból gyönyörűen kiemelkedtek az aranyszínű számok: 1871. Az átutazó és honos madarak is vetettek egy pillantást a felfrissült irányjelzőre, és elismerően csapdostak szárnyaikkal. Tiszta képlet, ez a tereptárgy segíti majd a tájékozódásunkat a keleti fronton - mondogatták. Csak lent a földön nem volt ilyen tiszta az ábra. Kusza gondolatok, ármányok születtek meg a torony és a templom külső megszépülése kapcsán. Édesapám kérdésére, hogy mikor fejezik be a felújítást, a munkavezető még egy hetes időtartamot jelölt meg. Aznap verőfényes tavaszi délelőtt volt. Ennek öröme úgy döntöttünk, hogy egy kirándulás keretében meglátogatjuk a nagyszülőket. Mire hazaérkeztünk, a munkások minden felszerelésükkel együtt eltűntek és befejezettnek tekintették a renoválást. Nem várták meg a minőségellenőrt, hogy a szemle után tisztességgel és jó lelkiismerettel vegyék át a megérdemelt munkabért. Mihelyst kitettük a lábunkat a parókia udvaráról, a gondnok már szurkolta lefelé a többszázezer forintot, hogy elkerüljék még a tisztesség látszatát is. Az első esős évszak le is rántotta a leplet a nagy sietség okáról. A templom azóta is áll, és Reményik Sándor természeti magasságokat megidéző soraival élve a setét fellegek ellenére „*útjelző [kő] az Úr Isten felé.*”

A verseny

A hosszan kanyargó főutcáról sokáig azt hittem, hogy van rajta elég hely mindenkinek. Nagy felvonulásokra, fúvószenekarra, mazsorettekre nem emlékszem, de a gyászmenetek mélyen az emlékezetembe vésődtek. Háztól temettek és a fekete kígyó, aki áldozatát már magában cipelte, komótosan haladt a végső nyughely felé. A sor elején apám, a széltől lobogó palástja szinte engem is beborított, ahogy igyekeztem lépést tartani vele. Jött velünk az élen a diktáló, aki a zsoltár vagy dicséret szövegét előre bemondta az elmúlással szembenéző gyülekezetnek. Az érces hang a fájdalomtól elnehezült levegő tetjére kapaszkodott, hogy megszólalhasson: „*Te benned bíztunk eleitől fogva...*” A tömeg egyszerre bődült fel, úgy hogy az útmentén álló akácok gyászos nyöszörgését elnyomta. A melankólia, az élet feletti töprengés percei nagy felismeréseket érleltek már és végleges elhatározásokat segítettek megszületni. Mi az, amit nem akarok elmulasztani, mit kell még megtennem, hogy teljes legyen az életem? A lelki próbák idején a testi próbák menedéke eltereli a gondolatokat a fájdalmas, feldolgozhatatlannak hitt veszteségekről. Talán egy ilyen gyászmenet alatt dőlt el Setét Lajosban, hogy kihívja egy versenyre Józsi bát. Biztos, hogy nem hirtelen felindulás vezette rá, hogy kesztyűt dobjon a doktor úr arcába. Hányszor húzhatott el mellette a fekete rövidnadrágos, fehér atlétatrikós férfi, aki fejet hajt az áramlások előtt és igyekszik összezsírozni a fém, a szövet és a lég eltérő elemeit. Elhatározása délutánján Setét Lajos ránézett a biciklijére. De nem úgy ám, ahogy eddig. A győzelem letéteményesét látta benne. Lehajolt, hogy a gumikba a rend kedvéért néhányat pumpáljon. Miközben a szelepet vizsgálta és a láncon végigfuttatta a tekintetét, gyanú ébredt benne, hogy talán szakértőhöz kellene fordulnia. Át is tolt a kerékpárt a szomszédba, hogy a mindenes barátja, Jenő meghúzza, beolajozza, amit csak kell. Kicsit gyanakodva, de elvállalta másnapi határidővel, hogy a legjobb formába hozza a járművet. Töprengett is rajta egy ideig, hogy nem hallhatott-e valamit Lajos a fiától, hogy a közeljövőben a biciklikre is forgalmi kell.

Setét Lajos elszánt és magabiztos volt. Gyermekkora óta biciklin járt. Minden csínját ismerte a tekerésnek. Neki nem okozott fejtörést a defekt, a lelökött lánc, a hirtelen kontrázás, a határ egyenetlen, buckás útjai. Ami pedig a köves utat illeti, elég kiszámíthatónak tartotta. Két sarokkal odébb a doktor úr régen nem érezte azt a bizsergést, amit ébredéskor az agya küldött szét a testébe. A borotválkozásakor az új eseménytől megittasulva habosította az orcáját. Elragadta a képzelete, hogy ez a nap nem a csúcs, hanem csak a kezdet. Valami más következik, mint eddig. A legizgatottabb Setét fia Lali volt, aki aggódott apja akciója miatt és félt annak kimenetelétől. A Trabi csomagtartójába bekészítette a láda sört, a fogadás tétjét, és alaposan megvizsgálta az elsősegélydoboz tartalmát. Már hajnalban végigjárta a pályát, és ha módjában állt volna, a verseny idejére lezártja az utat. Mi több, betiltatja a versenyt, hogy elkerülje annak minden következményét. Már késő volt. A Nap reggeli sugarai az út mellett vigyázva álló óriások levelein keresztül a pályát pásztázták. Mesebeli megvilágításba került a halálkanyart követő egyenes. A fák tapsolva fogadták a versenyzőket, minden levelük mozgásban volt a felfokozott izgalomtól. A vasúti sínek és a főút metszésében a náddal és algával borított tavacska partjára kiültek békák, hogy a rajtról le ne maradjanak.

A start és a cél vonalakat Lali már a hajnali szemlénél fehérkrétával húzta meg. Az indítás és a küzdelem motorizált kísérete a célíg szintén az ő reszortja volt. Setét Lajos és Józsi bácsi kezét adtak egymásnak az indulás előtt, és szabályos viadalra tettek esküt. A

pedálok érezték, rajtuk a világ szeme, nem maradhatnak el a gazdájuk diktálta tempótól. A gumik pöffeszkedtek a szilárd aszfalt és a hajtók vázra feszülő teste között. A fogaske-rekek és a láncszemek rései dühödten kapaszkodtak egymásba, felkészülve az utolsó rohamra. Lali remegő keze elsuhant a két versenyző előtt. Elkezdődött. A kezdettel szinte egy időben, talán csak néhány másodperc különbséggel a két férfi viaskodása eldőlt. A doktor úr pillanatok alatt felvette a 40 km/órás versenytempóját és a célegyenesig hátra se nézett. Setét Lajos, aki szerint a biciklizés pofon egyszerű, most ennek az igazságnak a becsapódását saját égő arcán érezhette, miközben Józsi bá egyre távolodó alakjáról képtelen volt levenni a tekintetét. Amíg a lemaradó fél az eredménytelensége okán törte a fejét, a versenytárs érzésvilágába ez a reggel a fiatalságot és egy régi Tour de France emlékét csempészte.

A becsülettel teljesített táv végén újra egymás szemébe nézett a két férfi, most már kerékpár nélkül és megszorították egymás kezét. Józsi bá javaslata a láda sör közös elfogyasztására a szégyenteljes leégés miatt nem tűnt kivitelezhetőnek. Lali a biztonság kedvéért megmérte apja vérnyomását, nehogy a guta üsse meg. Aztán mindenki visszatért a saját világába, és nem beszélt többet a történekről. Setét Lajos a hátralévő életében már nem változtatott szokásán és bicikliről fogadta a köszöntéseket a falu közt járva. Józsi bá pedig egyedül nézett szembe az utak kihívásával. Mindezek ellenére a doktor úr szentül hitt benne, hogy a Casablanca című filmben elhangzó zárszó egyszer beteljesülhet rajtuk. „Lehet, hogy ez egy csodálatos barátság kezdete.” Nem rajta múlt, hogy nem így lett.

Rácmolnár Sándor: Hailey

Zsávolya Zoltán

„Westelnémasága”

Pusztán azért is bőven némaság, mert a pályákon, szerte, semerre sincs a „reklám helye” már: üzletnek ruhafodrán nincsen ez a pántlika, cégnevként legalább. Bár oly mindegy. A lefedettség alól, kék csillagképi égpajzstól szökni ugyan ki tud? Ovális, és elborít mindent a fej felett. Ülni hát nyugodtan!, a rusztikumon. Ipari szemét tetőzésére telepedve; elmélyült mélyponton, ön-völgymohán.

Patak csillámcserepézete: szaggatott törmelék a gyér növényzetek fanszörzetében. Közhely, hogy megsebez bennük az ég. Naná! Az ég mindenütt, mindenben megsebez, épp annyira, akár az összes perc: késpengék, zsilettek, nyisszant, érdes kövek körömnvi éle vágdos. S visz is magával, ami azt itt illeti. A „Soha, Soha Meg Nem Áll” fájonc s kutakodó Nő-Stierlitze vagyok.

Leszek. Úgy „vagyok”, hogy csak leszek majdan; életre lódit a menekülés – miközben megfekszem a partot, önmagam partját. Eónok múlnak, századok lombrobbanása, világ-háborúk lehullt, letaposott avarzörgése; pár posztmodern „örök”, suhogó vitája. Nem ámít el semmi! Mindegyre sárga nap szív ki, ha nem kerülsz fölé, Fiú! (Kit megszülok ugyanis.)

Nem beszélünk. Az a minimum: nem. Régen nyomják hiszen, hogy több a némaság, bőven!, mint bármi szó. Tetőző verstanok hegyéleken villognak; vadludak tollán el innen, Észak felé párahúvösség testpáncélját cipelgetőn, természetfilmek álmát. Hő optikájuk minket nem bánt, nem is fókuszál. (Távol a részletek mint silbak állnak, Darwin serviens, reklámközökben rút a tévedés.)

Vénült foncsor, pattogzó felületű üvegmező a tévedés, ki a Fiú. Már-már rutinból, legalábbis megszokottan. Hiába! Hiányozna ő, ha nem vezetne teste. Míg ezt tudom, magamba nyúlok mélyen, és...
...vibráló légvetítés momentumai veszejtenek a Nagymamámba bele. Később él nálamnál, hát én még később tudok? – Vak hónapok fejtik meg helyzetem (ismét kilenc); szembogaramon a part színei.

Arról, hogy mit csinálnak

„Súrlófény” – ni, avítt-emelkedett! Aki ilyet leír, az Zsúrlófű Leány stilsztikákat tanuló kancacsikók között. Nyereg vetül rendesen egyikre-másikra közülük; egyszerre egyre (óvatos a duhaj). Tenger alá merülne másként, akár Lakonikus Jani nyomorú álmában. Rátépnék leheletfinom „aranyistrángjára”, e csipkeéikítmény inkább nyúl’, nem szakad. Reménye így, szexverejtéke alatt: fennmarad...

„Isten se mossa le önről a gyanúpletykát!” – hallja. – „Attól, pacinagy, én még bőven lehetek zsokéja. Sőt, annál inkább.” No, persze, bőven vigasztalhatatlan is vagyok még metronómom falon lengedező árnyékában, *nagyded* játékaink közben. Mígnem a Természet Emez Szobája, amelyben vagyunk (mindegyre Valamely Hegy-Lábitó), hús széllel fagylyalva ki-kijegecesíti mozgástornánk átmeneteit.”

Az emlékezés, mégis, mit sem ér rájuk. „*Nyx memorial*, érteni?! Kiterítik önt, teteme, az édes beteríti a hagyományt, hahogy szerencséje van. De maga az emlékezet tényleg érdektelen; álfrivol inventár legfeljebb. Zsúfolt, esetleges, gonoszul mindig megújuló albérletre hasonlít: jól megépítették, így örökké üzemel benne minden légyott, ami valaha lezajlott. Pattangat a bútor. Egy hanucha ott: hacuka.”

Balázs Zoltán

pórázon vezet a hang

1

Pórázon vezet a hang,
a vége torokban akad.
Lefetyeg az égbolt levesében –
fecseg ilyen régiesen a szó –
sosem új hanem mindig régi,
úszva ebben a lebegőben, és közben
gyalogvást forgolódik a test és benne a sejt,
az orrhegytől a lábujjhegyig.

Messze mondó mesével fecseg,
és kifog a kiadott hang a torokban.
Akad a szó és végződik minden
levegővételnél. A test odakint, a szó
meg az uvulán, függ.
Hang, lehelet ellenszegül.
A gondolat nem ép csak
parkolót keres egy ideg-
impulzus, de egy ideig el marad.

2

és végül mind ami tartalom,
a kívültre rekesztett vákuum,
előhalász a csepp ajkak mögül
egy újabb elragadó kis
csetlő mondatot:

Barátaim: Ne feledjétek,
aki szájba veszi a levegőt,
azzal beszél, és később
ugyanazt hallgatja.

tájvers

1

föld út, iszap és keserű nádak
tegnapig égő nyári bokrok,
mára megközelíthető tarlók,
patak, jobbról hídfutás,
fölötte madarak és látott
madarak nem hallott hangjai,
szitakötők hálós zörgetése,
napok kifogott napjai,
pocsolyában elnyugvó sötétek.

2

tág mező
szabad
horizontja
szabad vonalak

leülhetne itt a Kárpát-medence innen nézve nincsenek hegyek

tág mező	nyomott hegyek
szabad	nem szabad
horizontja	kizárólagosan
szabad vonalak	megkövülve

nyomott hegyek
nem szabad
kizárólagosan
megkövülve

lenni csak vízszintesen állva jó vertikálisnak lenni.

Barcsai László

a távolság

könnyes szemekkel növekszik
gyermekcsont fájdalmában
éjjel változáskor finoman elsőnek
észbe szökkenve jelentkezik.

ereszkedik majd hamar a lábba
váltva csókot, ölelést kezdetétől elered
kényelmes cipőben az úton.

kevésfényű fülkében figyelve, mozogva, ülve teszi az utolsó
szakaszokat szokott útvonalakon jutva el végéig.

csökken is.

szorongva tétován,
pontatlanul mindvégig;
kihányt anyatej szagban,
mint minap érződött egyébként.

Illatod

legalább, bátortalanul ugyan,
de velem tartott.
Hogy lemossa, nekirugaszkodott
a napok óta tétova eső, ám
friss ruhával fedtem tapadáspontjait.
Így is, itt meg ott áthatoltak a cseppek;
nem volt vészes, mire fölvittem magamhoz.

Ekképp menekült légi kísérőm meg.
Rövid története: érlelődött bőrödön,
simogatódott enyémre,
lettem másodlagos hordozója,
egy filmet néztünk, velem aludt,
gyanítottam, eltűnik reggelre.

Pál Sándor

Üzenetrögzítő

Nézem a képedet és a nyelvünkön gondolkodom. Hogy nem működik, vagy sosem úgy, ahogy akarjuk. Nem tudom, hogy a testbeszéd nyelv-e (csak hogy a nyelveink testbeszéde a legpontosabb).

Megint kávét iszom, hogy kitöltsem az időt. (Hideg vagyok, mint a radiátor az üres albérletben.) Azt hiszem semmi nem illeszkedik ebben, még a hajamba sem gubancolódik bele a kezed, ha beletúrsz. Soha nem beszélgettünk pontosan, a lépcsőházban egyáltalán nem működött a nyelv, csak annyira, hogy *mennem kell*. Te pedig mondtad, hogy akkor menj, és megcsókoltad a szemem.

Gábori Kovács József

Syntax error

Még belegondolni is.
Sejteni, hallani, látni,
fokozatok egymásbajátságával
bíbelődni, csak mert van

két szabad percem,
vagy gyűrűbe csenni a második
percem, hideget sokadszor csurgatni
csigolyán, míg kiszökik belőled:
persze, igazán,
míg a halál el nem vál,
aztán ingerkedni tovább, felcicamázni
a lét zavarát, egyezeregyszer falat
festeni, húzni dunyhát, agyamat, rágni magamban az
instant sorokat,

majd öledbe múlva inni a nesz lét,
mit a szád pereme félve terít szét,
s karóba húzni a perc-katonákat,
míg élő montázsunk végre kifárad,

s fekvé keresztben a matracon, ágyon,
szófán, asztalon, áfonya-száron,
szalmahalomban, *réti*-fatönkön

csenni magunknak percnyi porondot,
s lenni időnként újra bolondok;

míg a programot újra betöltöm.

Szakítás

Az atomok soha nem válnak el csendben.
A tenyér alatt reccsenő bőr,
a kockaköveken kopogó vércseppek,
a menekülő és üldöző sarkak csattogása (az egyik
letört és csak klaffog), míg
valamelyik utol nem éri bármelyiket.
Eztán a szóváltás, a trágár szavak bőrzéje,
melynek végén az apák kilétének bizonyossága
elvékonyodik, mint a kiadó által
szerkesztett verseskötet.
Addigra azonban már elcsoszognak a bámészok;
a Fedél Nélkül lapjai füstölnek csak
egy kapualjban, de a tűz
nem akar feléledni (bár szítanák
a telefonokba suttogók), hiszen
elhamvadt, mint a tavalyi boglya
egy gyors szikra alatt.

Farkas Gábor

Hétköznapi szerepek

Hány szerepe lehet egy embernek a saját életében – vagy másokéban? Mennyiben határozza meg ezeket a szerepeket a közösség és az egyén kapcsolata, az identitáskeresés válságai? Az újabb és újabb szerepeket hogyan befolyásolják a materiális (itt: a valóságban létező, megtörtént) és a spirituális folyamatok? Ezekre a kérdésekre lelhetünk választ (avagy lelhetjük meg a megválaszolatlanság nyugtalanságát) Oláh András új kötetében.

Ha a novellákat és drámákat tartalmazó, valamint gyűjteményes könyveket is számoljuk, ez a költő tizenharmadik kötete. A címben kifejezett létállapotot tükrözi a könyv öt fejezete, engedve annak az értelmezésnek, hogy valamilyen személyes lélektani válságot, a baráti, szerelmi és az otthonhoz kötődő viszonyrendszerekben megbomlott szálakat kifejező lírát közvetít a versben megszólaló én. Mindannyiunk énjait, énünket tükröző vagy elrejtő szerepeit ábrázolhatnák ezek a verssorok, olykor annyira személyes a költő hangneme: „nézed a kopár parkettát a szobában / csak a bútorok helyének nyoma világlik / mintha bent is ősz volna” (*hontalan*); „egész életedben szocializálni akartál / magaddá formálni / bújtam volna hozzád de nem jutottam messzire” (*engedd*). A szerző olyan léthelyzetet állít a középpontba, amelyben „az Úr is övön alul üt”, amelyben „minden út felfeslő fájdalom”, mert „megrepedt e múlt nélküli lét” – fogalmazódik meg az egyszerre melanko-

likus és groteszk állapot bravúros költői játékosággal ötvözve az *el semmi sem múlik* című szonettben. Ha lineárisan tekintjük át a fejezeteket, elmondható, hogy a könyv elején ez a személyes, inkább spirituális válságot kifejező tartalom a releváns, míg a záró fejezetekben (*Kívül a körön, Rövidzárlat*) a közösségi és materiális krízisek válnak meghatározóvá. Ami a két dimenziót összeköti, a költői szerepvállalás érzékenysége és a mindvégig jellemző sejtelmes, metaforikus gondolkodás.

A huszonegyedik századi ember élet-érzései, a kishitűség, a feleslegesség férfihangra komponált akkordjai ezek a versek: „minden nőd megcsalt elhagyott / bogár vagy: bárki eltapos” – fogalmazza meg Oláh András a Krúdy-hős Szindbád új szerepét (*Szindbád új szerepben*). És mintha az identitásválságon a múlt, a hagyományok ereje sem lenne képes változtatni: „hiába rakod össze mind a tegnapok köveit / visszafelé nem nyílik út / - s a halálnak sem lehet újra nekifutni” (*visszafelé nem nyílik út*). A megtörtént események, a kimondott szavak, a megtett gesztusok végérvényes lezártsága, visszafordíthatatlansága éppúgy kifejeződik ezekben a szavakban, mint a kiüresedés tragikuma. És legjellemzőbben megfogalmazódik a kívül rekedtségtől való félelem, mikor úgy érezzük, „kívül rekedtünk mindegyik körön / lettünk eldobott kő vagy levetett kabát” (*félelemmel*), csak a „panel-magány”

marad számunkra, mikor „a túlerőben lévő csönd hiú / ábrándja úz: hátha mégis van kiút” (*jelmezek*).

A szerepek árnyaltak – tehát nem sematikusak –, ebbe illeszthető a szerző szintén árnyalt Isten-képe. A kategorikus kijelentés, amely szerint „az Írás is halott” (*Isten elszámolta magát*), nem az ateizmust fejezi ki: kórkép a jelen emberéről, aki „Nietzsche tányérján a halálból szemez” és „álmait megtagadja”, de azért „szabad marad”. És hogy ez az Istent nélkülöző szabadság mennyire kétes, azt a kötet közvetlen ezt követő *júdást* (kis kezdőbetűvel!) megszólító szonettje bizonyítja: „és szétszóródik mind a harminc ezüst (...) torkodra dermed a félsz / szélmalomharc” – az Istent tagadó – avagy eláruló – szerep tehát *szélmalomharc*, a kétségekre nem jelent megoldást.

A kötet záró fejezete (*Rövidzárlat*) vers-technikai szempontból a legerősebb, összesen nyolc szonettet tartalmaz, és a *bordal helyett* című textust, ami Vörösmarty *A vén cigányának továbbírása*. Több mint az intertextualitás lehetőségeit kihasználó reflexív költemény: fiktív dialógus a nagy költőelőd eszmeiségével, felsorakoztatva a jelenkor magyar (!) társadalmának negatívumait, és hiába „nincs már aki bírná ezt gyomorral”, a diskurzus záró sorai – mint az előhívott tizenkilencedik századi versben is – mégis optimisták: „mély álmából ébredjen fel hazánk (...) sárba taposva is állj talpra végre (...) ne maradj legyőzött megvetett bohóc”. Mindez – bár manapság elemzésekkel illik kerülni ezt a szót – hazafias. A kötet egészének üzenetét tekintve ez, mint lehetséges pozitív szerep jelenik meg a befogadó számára mintegy felülírva a korábbi fejezetek melankolikus, a feleslegesség érzetét keltő hangnemét. Ez azonban csak látszólag ellentmondás. Inkább vélhető a tudatos kötetszerkesztés

a bizonytalan, hite hagyott, valamin kívül rekedt szerepváltozatok felől a magabiztos, nemzetéért aggódoó én felé. Igazolja ezt maga az elemzett vers, amelyben az „állj talpra végre” gondolatát ugyanaz a vívódás, kesergés előzi meg, ami már a könyv nyitó fejezeteiből is ismert.

A költő korábbi kötetekre jellemző magabiztos attitűd helyett az *Anyagfáradtság* verseiben a bizonytalanság a meghatározó. Bizonytalan szerelmet (*forgácsok, tilosban, búcsú*), bizonytalan egzisztenciát (*kívül a körön*) és létbizonytalanságot (*oppozíció*) ábrázolnak a költemények. Bizonyára ezzel függenek össze a költői technika változásai is: gondolok itt a tudatosan kis betűvel kezdett verscímekekre vagy a szabad-versek túlsúlyára a kötetben. Azonban fontos hangsúlyozni, hogy csak az attitűd, a lírai én perspektívája fejezi ki a bizonytalanságot, a költői technika nem. A már fentebb említett posztmodern nyelvi játékokra épülő *el semmi sem múlik* című szonett vagy a *bordal helyett* című ismert Vörösmarty-költeményre reflektáló opus mutatják Oláh András a kötet egészét meghatározó költői tudatosságát, valamint kiemelhető, hogy – jellemző módon a záró fejezetekben – összesen tizenhárom szonett, és – a szabad-versek túlsúlya ellenére – több ütemhangsúlyos formára épülő költemény (*bordal helyett, holnaptól, kívül a körön*) kapott helyet a könyvben. A költői technika rutinossága természetesen nem teszi klisék halmozává a kötetet. A mátészalkai költő folyamatosan „betartja” az arányokat a hétköznapi és a metaforikus nyelvi kifejezés, valamint a rímekre, ütemhangsúlyra és a prózára hangolt gondolatok között.

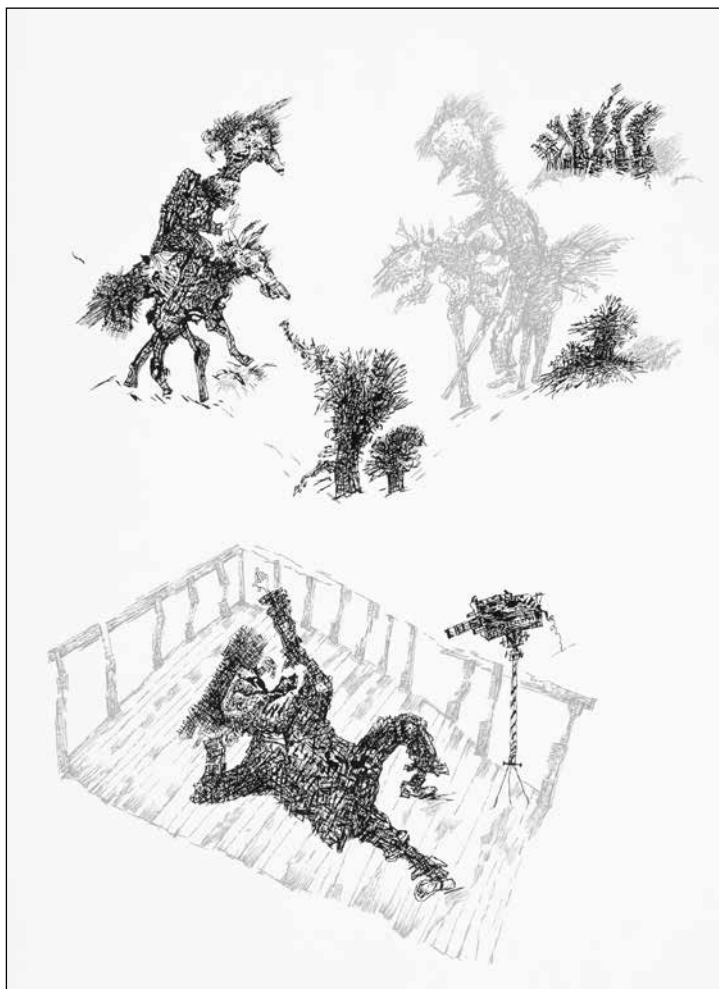
Minden ember életében vannak időszakai a hallgatásnak, amikor csak érelednek a gondolatok, de nem mernek megmutatkozni. Az *Anyagfáradtság* című kötetben Oláh András költői képei ezeket a néha

nyomasztó, néha felemelő gondolato-
kat fűzik mondatokba olyan versvilágot
teremtve, melyben az individuális, sze-

mélyes identitását kereső én együtt van
jelen a közösséget megszólító, prófétai
szerepvállalással.

(Oláh András: *Anyagfáradtság*. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2010)

Banga Ferenc: *A nagy játék IV.*

Hámori Ferenc

Hazag Mihály lomjai

Hazag Mihállyal – nekem Misi – mindketten Sárospatakon nőttünk föl, ott éltünk a gimnázium befejezéséig, így aztán már óvodás korunk óta ismerjük egymást. Bár az általános iskola padjait különböző intézményekben koptattuk, és szoros kapcsolat, közelebbi barátság sosem alakult ki közöttünk, a sok szempontból meghatározó gimnáziumi évek közösek voltak az életünkben.

1971-ben, a debreceni tanítóképző elvégzését követően rögtön a berentei művelődési ház vezetője lett, és a hagyományos pataki lokálpatriotizmust kazincbarcikai-ra cserélte. Néhány év népművelési felügyelői munkát követően 13 évig a város művelődési központjának igazgatója. A rendszerváltást követően ő is vált, és a rákövetkező közel két évtizedben a megyei irányító szervezet közművelődési és közgyűjteményi referenseként szolgálja a közművelődés ügyét. 2009 vége óta nyugdíjas.

A *Lomjaim*, miként alcíme is jelzi, válogatást tartalmaz a szerző szakmai írásaiból, beszédeiből, a vele készült riportokból. A könyvben olvasható, negyven évet átfogó írások bepillantást adnak Észak-Magyarország, ezen belül egy iparváros, Kazincbarcika (és ennek révén persze valamilyenre az egész ország) közművelődési mindennapjaiba, a programok kidolgozására, irányítására és megvalósítására hivatott intézményrendszer problémáiba. Az írások zöme szigorúan szakmai jellegű, a

fiatal népművelési felügyelő évad-értékelő összegzésétől kezdve a kultúra-finanszírozás kérdéseit taglaló tankönyvrészleten és a közművelődési törvény végrehajtását szabályozó rendelet tervezetén át Kazincbarcika város kulturális koncepciójáig. Nem könnyű olvasmány, nekem legalábbis, a népművelés, közoktatás, közművelődés kérdéseit, problémáit inkább csak a vulgáris médiatudósításokból ismerő laikusnak semmiképp. De nem érdekességek és tanulságok nélkül való.

Vegyük mindjárt az elsőt: a Városi Tanács Népművelési felügyelő évad értékelése 1975-ből. Az időutazás azzal kezdődik, hogy az írás nyelvezete miatt időnként elborítja az embert a borzongással vegyes röhögési inger – szerencsére régen nem kell már sem írunk, sem olvasnunk ezt a nyelvet. Én is jól elfelejtettem, noha a Közgázon minden valószínűség szerint igencsak az utolsók közé tartoztam azok közül, akiknek még vizsgázniuk kellett politikai gazdaságtanból.

Miután elhessegettem a kísértést, hogy utána nézzek, mik voltak a párt XI. kongresszusának nyilván kötelező jelleggel hivatkozott határozatait, és némi koncentrált erőfeszítéssel sikerült a nyelvezetből kihámoznom a mondandót, felsejlett bennem egy emlék, egy érzés és világkép emléke. És ez nem más, mint az a belülről jövő, nem annyira tudatos, inkább emocionális meggyőződés, hogy az újra meg újra előbukkanó bornírt hülyeségeken, a meg-

csontosodott intézményrendszeren és részint az előzőeket ismétlő, részint az utóbbiakat irányító vezetőkön túl valahol léteznie kell egy jobb (ha ugyan nem tökéletes) rendszernek vagy világnak (talán társadalom lenne itt a legpontosabb kifejezés, de az azt a téves képzetet keltené, hogy politikailag gondolkoztam és ellenzéki voltam, netán forradalmat akartam volna, pedig arról szó sem volt), szóval léteznie kell egy jobb világnak, amelynek megvalósítása az én dolgom, illetve a mi dolgunk, ergo az annak érdekében végzendő munka a világ legtermészetesebb dolga. Ez az érzés munkált bennem, vagy talán pontosabban ezzel a nem igazán tudatosult érzéssel tettem a dolgom első munkahelyemen, a Távirdán a 70-es években, és ezt a motívációt olvasom ki a szerző által akkor leírt beszámolómból is.

Érdekes tényekre is bukkantam az írásban. A leírtak alapján készítettem egy kis közművelődési leltárt, eszerint Kazincbarcikán a művelődési központban illetve annak három (ismétlem: 3) területi művelődési házában a következő szabadidő eltöltési lehetőségek léteztek (emlékeztetőül: 1974-75-öt írunk!): néptánc, fúvós zenekar, irodalmi színpad, énekkar, képzőművészeti kör, fotó- és filmkör. A beszámoló tanúsága szerint akkoriban a városi könyvtár fiókkönyvtárakat tartott fent a munkások lakta körzetekben, gyermek- és klubkönyvtárat működtetett, és a jelentés szükségesnek tartja a munkásszállásokon működtetett szakszervezeti könyvtárak módszertani támogatásának javítását. Hm ... Vajon van-e még munkásszállás Kazincbarcikán? Alig hiszem. A szakszervezeti könyvtárakról meg rövidesen már csak az ehhez hasonló írásokat olvasó szakkutatók fognak tudni. A fentiekén kívül filmszínház is volt (jegyezzük meg zárójelben, hogy a felügyelő elvtárs kevesellte a művészfilmek arányát: szerintem most

boldog lenne az akkori aránnyal), és természetesen színházi előadásokat is lehetett látogatni.

A beszámoló szóvá teszi a barkácskör megszűnését, mai terminológiával az elégtelen piacfelmérést okolva: a művelődési központ munkatársai nem tudták, hogy az emberek mit akarnának ott csinálni. A marketing más tekintetben is fejlesztésre szorult: a jelentés nehezményezi, hogy még mindig nem kezdte meg működését a művelődési autó, amelynek az lenne a feladata, hogy az utcákat járva hangosbeszélőn át tájékoztassa az embereket a programlehetőségekről.

A „Nyitott ház” programja 1979-ből származik. Az Egressy Béni Művelődési Központ és 1981-től Könyvtár igazgatójaként ez a program volt Misi ars poeticája, az a szemlélet, illetve módszer, ami végigkísérte munkáját. Lényege nagyjából a következőkben foglalható össze: a művelődési központot klub jelleggel kell működtetni, a látogatóknak aktív kapcsolódást biztosítani, hogy „ne csak akkor jöjjenek, ha van jegyük valamire”, a terek jobb kihasználásával, a „nem íróasztali kapcsolatok” megvalósításával „előszobát” kell teremteni a rendszeres művelődéshez, ami a hétköznapi, a városi, társadalmi és közéleti demokrácia kérdéseiben egyaránt tájékozottabb embereket eredményez. A visszatérő közönségből közösséget, közösségeket lehet és kell építeni. Azt hiszem, nem járok messze az igazságtól, ha azt gondolom, hogy Misi szívéhez ennek a nagyon sikeres programnak a kidolgozása és megvalósítása állt a legközelebb.

Tovább lépve a 90-es évek elejére, a civil szervezetek kapcsán a következőket olvashatjuk a kötetben: „A mai magyar társadalom feladata az önszervező és az irányított társadalom egységének kiépülése és helyes arányainak megtalálása. (...) A mai magyar társadalom kulturális állapotát

két, egymással ellentétes irányú mozgás határozza meg. Egyfelől rohamos leépülés, másfelől az értékörzés-teremtés, az önszerveződés új mozgásformáinak előretörése jellemző.” Majd valamivel később: „Vélhető, hogy ma a gazdaság a termelés színvonalának fejlődése, minőségének javulása nem csak politikai-gazdasági akadályokba ütközik. A fejlődés gátja ma kulturális természetű is. Ebben a kérdésben válik nyilvánvalóvá, milyen károkat okozott a társadalomnak az öntevékenység, az önszerveződés, a kultúra, az értelmiség leértékelése”.

Mindkettő lényeglátó meglátás. Sajnos a helyes arányok megtalálása mindmáig nemcsak, hogy nem sikerült, de napjainkban az önszerveződés és az irányítottság arányainak újabb torzulása látszik kialakulni, igaz, ezúttal részben más területeken. A másik kérdésben minden jel szerint még inkább egyértelmű, hogy romlott a helyzet: termelés és a foglalkoztatottság növekedésének már nem csak kulturális természetű akadálya van, hanem baj van az alapvető képzettségi színvonallal is. A magyar politikai elitek és értelmiségi háttérzágai vagy nem szembesítették magukat ezekkel a kérdésekkel, vagy kitartóan rossz válaszokat adtak/adnak rá.

A következő idézet tankönyvi tétel, és szintén nem aktualitás nélkül való. A kulturális intézmények és a kulturális tevékenységek típusai, a kultúrafinanszírozás kérdései című, 2001-es tankönyv egy részlete a következőképp hangzik: „... a Magyar Köztársaság Alkotmánya kimondja, hogy a Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos és a művészeti élet szabadságát. Ebből egyértelműen következik, hogy az állami és önkormányzati szervek feladata nem a művészeti alkotótevékenységek közvetlen irányítása, befolyásolása, hanem a feltételrendszer megteremtése, a támogatásra fordítható

közpénzek demokratikus és diszkriminációmentes elosztása, a kiemelkedő művészeti értékek megőrzése, közreadása, jelentős művészeti teljesítmények elismerése, a művészeti intézményrendszer (pl. galériák, színházak, hangversenytermek stb.) működtetése.” A kérdés felmerül: vajon tankönyvet és/vagy alkotmányt olvasnak-e politikusaink?

A szakmai írások sorát Kazincbarcika város 2010-ben elfogadott kulturális koncepciója és annak végrehajtási rendelete zárja. A kulturális koncepció a következőképp foglalja össze az alapelveket: „A koncepció alap gondolata a megértett teljesség, olyan új értékrend kialakítása, ahol harmonikusan ötvöződik egymással a hagyomány, a humanizmus és modernizáció. Megmaradhat egymás mellett a természeti és közösségi kötődés, a polgári humanizmus, a személyiség szabadságát tiszteletben tartó liberalizmus, tolerancia és kreativitás.” A mai gazdasági tervezésben használt módszerekkel, pl. stratégiai SWOT elemzéssel és a piaci kereslet értékelésével, valamint a turisztikai marketing fogalmi eszköztárral kiegészült kulturális koncepciót bizonyosan sok település megirigyelhetné, köztük egészen biztosan alma materünk városa, Sárospatak, amelynek 10 éve nincs ilyen elfogadott koncepciója.

A kötet a 40 év sajátos áttekintésével engem érdekes gondolatokra és újrafelismerésekre indított, beleértve azt a trivialitást is pl., hogy „A város nem a vízvezeték től és a központi fűtéstől város.” De szembeülhettem azzal is, hogy a divatos szóval life-long-learning-nek nevezett tendencia sem a semmiből került elő, voltak előzményei. És abban is segítségemre lesz talán, hogy a magas kultúra elkötelezett híveként jobban el tudjam helyezni magam a kulturális térképen.

Az összegző mű összegzéseként azt gondolom, hogy a lomolás a legtöbb ember

életének szerves része, de a könyv motója engem arra figyelmeztet, hogy a mi korosztályunk is belépett abba a korba, amikor neki kell látni lomolni, a magunk mögött hagyott évtizedek tárgyi és szellemi lerakataiból kiválogatni mindazt, amit *tudatosan* akarunk az utódainkra, az utókorra hagyni. A könyv nyilván ezzel a gondolati háttérrel, az értékek hagyományozásának szándékával jött létre – mindazonáltal azt gondolom, hogy a *Lomjaim*, mint

írásmű, nem önmagában érték, a benne szereplő írások inkább lenyomatok, egy négy évtizedet átfogó szakmai tevékenység lenyomatai. A hagyományozandó értéket a művelődési központ igazgatóként és a területi közművelődést irányító szakemberként végigvitt szakmai életmű képviseli, amelyet a jobbtó szándék, a dolgozó, művelődni és kulturálódni akaró emberek iránt érzett felelősség, és az ebből fakadó konzekvens magatartás jellemez.

(Hazag Mihály: Lomjaim. Válogatás szakmai írásokból, riportokból, beszédekből. Kazincbarcika, 2010. A kötet bemutatóján, 2011. március 31-én, Budapesten, a Magyar Borok Házában elhangzott beszéd szerkesztett változata.)

Somogyi Győző: Avakum pápa

Lukács Gergely Sándor

Megújuló energiaforrások Észak-Magyarországon

Hazánk legtöbb társadalmi és gazdasági hátránnyal sújtott része, az észak-magyarországi régió, Magyarország északkeleti részén helyezkedik el. Területe 13.430 km², amely az ország területének 14,4%-át teszi ki. Három megye található itt: Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád. A régió északon Szlovákiával határos, és 1.223.238 főt számláló lakónépességgel a negyedik Magyarországon. Természeti kincsei: barlangok, gyógyvíz-, hévíz- és ásványvízforrások. Területének 13%-a országos és helyi jelentőségű védett természeti érték, amely az ország védett területének 22%-át adja. Ásvány- és nyersanyag vagyonából az építőanyagban való gazdagsága, valamint jelentős lignitlepei emelhetők ki. Folyóvizei közül a legjelentősebb a Tisza, a Bodrog, a Hernád, a Sajó, a Zagyva és az Ipoly. A terület állóvizekben szegény. Legjelentősebb tava az egyre nagyobb idegenforgalmi vonzerőt jelentő Tisza-tó.

Az észak-magyarországi régióban 610 település van, ebből 39 város. A városi népesség aránya 51,8%, amely a legalacsonyabb a régiók között. Az átlagos települési lakosságszám 2050 fő, amely kisebb, mint a 2138 fős országos vidéki átlag. A településszerkezetben a kis lélekszámú falvak a meghatározóak. Az 1000 fő alatti településeken élők aránya meghaladja az országos átlagot. Az 500 főnél kisebb népességű törpefalvak aránya 29%, az itt élők hányada ugyanakkor nem éri el a 4%-

ot sem. A képzett munkaerő hiánya rontja a vállalkozások versenyképességét, ezért kisebb a térségi jövedelem, alacsony a tőke abszorpciós képesség. Még jelentős támogatásokkal sem könnyű kimozdítani a gazdaságot a holtpontról. A fizetőképes kereslet hiánya és a méretgazdaságossági követelmények teljesíthetlensége a helyi szolgáltatások működtetését is ellehetetleníti. Az átlagos lakás a régióban öregebb, kisebb, alacsonyabb komfortfokozatú és kevesebb szobával rendelkezik, mint az országos átlag. A közművek kiépítettsége elmarad az országos átlagtól.

Az észak-magyarországi régió tradicionálisan szénbányászati és nehézipari központként ismert. A kohászat és a bányászat világválsága Magyarországon néhány év késéssel, a rendszerváltozást közvetlenül megelőző években, a keleti piacok elvesztésével egyidejűleg jelentkezett, amikor a gazdaság mélyponton, a társadalmi-politikai rendszer átalakulóban volt. Az alapanyag- és energiaszektor problémái valamint a gyenge színvonalú kormányzati és régiós válságkezelés következtében leépült a feldolgozóipar is. Ennek hatására alakult ki az ország legmagasabb arányú munkanélkülisége. Mindezek következtében a lakosság életszínvonala lényegesen alacsonyabb, mint az országos átlag. Különösen a humán erőforrás hasznosítás szempontjából hátrányos az észak-magyarországi régió utolsó helyezése a 10 ezer lakosra jutó kutató és fejlesztő lét-

számban. Az egészségi-helyzetet jellemzi, hogy a halálzási mutatók itt a legrosszabbak hazánkban.

A megújuló energiaforrás olyan energiaforrások közös neve, amelyek egy jellemző időciklus alatt újra termelődnek, illetve a kimerülés veszélye nélkül felhasználhatók. Ezek közé tartozik a közvetlen napenergia – napkollektorok, fotoelektromos átalakítók, naperőművek –, valamint a közvetett napenergia – szél-, víz-, zöld (biomassza)-, árapály-, földhő- (geotermikus) energia, az óceánok hőtartalma és hullámvásának energiája. A szerző 25 éve foglalkozik az egyik legfontosabb hazai megújuló energiaforrás, az energetikai biomassza termelés és hasznosítás kutatásával. Ezzel a könyvvel az új energiahordozó előállítási és hasznosítási paradigma térnyerését kívánja elősegíteni, amelynek lényege, hogy a nagy energiatermelő és ellátó rendszerek mellett és egyre inkább helyettük létrejönnek a helyi igényeket kiszolgáló, túlnyomórészt helyben található erőforrásokat hasznosító sokpólusú, egyenként kis kapacitású, ám együtt nagy hatóerejű megújuló energia termelő-szállító-elosztó-fogyasztó rendszerek. A jövő intelligens energiaellátó rendszere a megújuló energiaforrásokból és azok szétosztó hálózatából áll, és az energiapiacra olyan esélyekkel vesz részt, mint az egyéb hagyományos erőművek. Ez a koncepció a modern információ- és kommunikációs technológiákra alapozott integrált energiaellátó rendszerrel növeli a megújuló energiák gazdasági hasznát, és ez ma már a vezető ipari országokban fontos szempontot nyújt a megújuló energiák támogatásához.

A versenyképes decentralizált energiaellátás tárgya tehát az energia előállítás-a fogyasztás helyén, vagy az energia felhasználása a keletkezés helyén, szem előtt tartva energetikai, ökonómiai és ökológiai szempontokat, mint az optimális

működési energiaköltség, az előállításból származó minimalizált emisszió. A fenntartható fejlődés egyre sürgetőbb igényvel követeli meg, a tudományos technikai és szervezési feltételek pedig egyre inkább lehetővé teszik, hogy az egész energetikai rendszerben olyan áttörés következék be, mint pl. amikor a központi számítógép óriásokat felváltották a személyi számítógépek.

Az észak-magyarországi régió kiváló adottságokkal rendelkezik a zöld (biomassza), a földhő- (geotermikus) energia termelés és a vízenergia hasznosítás terén, de szélenergia forrásai sem elhanyagolhatóak. A régió alatt forró tenger van, amelynek energiáját számos helyi célra fele lehet és fel is kell használni. A napenergia helyi hasznosítása pedig olyan többlet jövedelemszerzési lehetőség, amelyet a leghátrányosabb helyzetű településeken és kistérségekben is ki lehet aknázni. A régió felzárkózásának kulcskérdése az, hogy képes lesz-e olyan mentalitásváltásra, amely révén a kooperációs hajlama, együttműködési készsége alapvetően megjavul. A mezőgazdaság területhasznosítási paradigmaváltás előtt áll. A világpiacon és hazai fejlemények oda vezetnek, hogy a termőföld direkt módon történő energetikai hasznosítása egyre közelebb kerül a tömeges megvalósításhoz. Ennek sorrendje komoly jelentőséggel bír. Először a mezőgazdasági és erdészeti melléktermékeket, majd a parlagokat, hasznosítatlan gyepeket kell energetikai célra hasznosítani és csak ezt követően a jobb gabonatermő területek egy kisebb részét. És csak olyan mértékben, amely nem veszélyezteti az élelmiszer ellátást. A megújuló energiatermelés és -hasznosítás fontos szerepet kaphat az észak-magyarországi régió hátrányos helyzetű kistérségeiben, ahol kedvezőtlenek a termőhelyi és/vagy társadalom-gazdasági-környezeti viszonyok, hiszen a fásszárú energia növé-

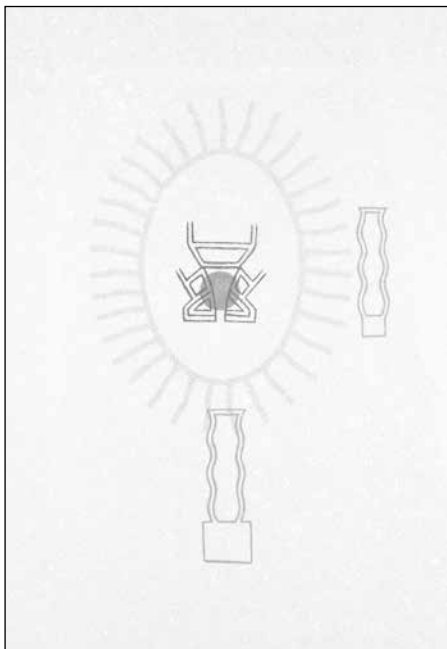

nyek ezeken a területeken is eredményesen termeszthetők, ezeken a területeken is kitermelhető és hasznosítható a földhő, itt is fel lehet használni a napenergiát. A megújuló energiafa termelés és hasznosítás ezeken a területeken alapvetően növeli a foglalkoztatási lehetőséget, támogatja a helyi jövedelemtermelést és a jövedelmek nagy részének helyben való felhasználását is. Ennek elősegítésére dolgoztuk ki és mutatjuk be a Szociális Energetikai Biomassza Programot.

Kutatásaink azt bizonyítják, hogy a megújuló energia termelő és felhasználó szervezetek együttműködési hálózata nélkül

nem valósulhat meg a helyi energiaforrások jobb kihasználása (sem). Az erőt sokszorozó összefogások nélkül nem leszünk képesek növelni az energia ellátás biztonságát, csökkenteni az ország energiaimport függőségét és az energiatermelés és ellátás által okozott környezetterhelést. A szerző ebben a könyvében (is) a gyakorlati alkalmazhatóság igényével közelíti meg a megújuló energiaforrásokat, ezért konkrét régiós megújuló energia stratégiát is bemutat annak érdekében, hogy elősegítse a közös gondolkodást, hogy minél előbb közüggé válhasson a helyi megújuló energia termelés és hasznosítás.

(Lukács Gergely Sándor: Az Észak-Magyarországi régió megújuló energia stratégiája. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2010. A kötetre a Bevezetés rövidített közlésével hívjuk fel a figyelmet.)

Kótai Tamás: Csíki lapok II.

Számunk szerzői

Áfra János 1987-ben született Hajdúböszörményben. Költő, képzőművész, egyetemi hallgató, a LÉK irodalmi kör (Debrecen) tagja. (janosafra@gmail.com)

Balázs Zoltán 1988-ban született Gyergyószentmiklóson. Költő, egyetemi hallgató, a LÉK irodalmi kör (Debrecen) tagja. (balazzsoltan88@gmail.com)

Barcsai László 1988-ban született Miskolcon. Költő.

Bertha Zoltán PhD 1955-ben született Szentesen. József Attila-díjas irodalomtörténész, kritikus, a Károli Gáspár Református Egyetem docense. (berthazoltan5@gmail.com)

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk főszerkesztője. (btg@zemplenimuzsa.hu)

Egey Emese PhD 1966-ban született Budapesten. Nyelvész, a Nyugat-magyarországi Egyetem Bölcsészettudományi Karának főiskolai docense (Szombathely), lapunk szerkesztőbizottsági tagja. (Egey.Emese@btk.nyme.hu)

Farkas Gábor 1977-ben született Miskolcon. Költő, irodalom-kritikus, tanár. (fignum@gmail.com)

Gergely Sándor (Lukács Gergely Sándor) 1943-ban született Jászárokszálláson. A mezőgazdasági tudomány kandidátusa, a gyöngyösi Károly Róbert Főiskola Kutató Fejlesztő Központjának igazgatója, c. egyetemi tanár. (sgergely@karolyrobert.hu)

Hajdú Ildikó 1978-ban született Miskolcon. A Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum gyűjteménykezelő-muzeológusa, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója. (hil.di@mailbox.hu)

Hámori Ferenc 1950-ben született Sátoraljaújhelyben. Villamosmérnök. (hamori.ferenc@t-online.hu)

Kosárkó László 1976-ban született Miskolcon. A sátoraljaújhelyi V. István Közgazdasági és Informatikai Szakközépiskola tanára, az ELTE Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója. (kosarko@freemail.hu)

Kovács József (Gábori Kovács József) 1983-ban született Sajószentpéteren. Költő. (gaborikovacs@freemail.hu)

Mezősi Miklós PhD 1960-ban született Budapesten. Költő, irodalom- és operatörténész, a Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központjának egyetemi docense (Szombathely). (miklos.mezosi@gmail.com)

Pál Sándor 1989-ben született Kiskunmajsán. A Szegedi Tudományegyetem történelem-magyar szakos hallgatója. (vallandis@gmail.com)

Rácz István (Töketerebes, 1908 – Helsinki, 1998) tanár, fotóművész, műfordító.

Szalay László Pál 1976-ban született Fehérgyarmaton. Református lelkész, újságíró (Telkibánya). (szalaylp@gmail.com)

Szathmáry Zoltán 1982-ben született Sárospatakon. Jogász, ügyészségi titkár a Budapesti IV. és XV. Kerületi Ügyészségen, a Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Karának PhD-hallgatója. (szathmary.zoltan@gmail.com)

Tamusné Molnár Viktória 1969-ben született Debrecenben. A Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola adjunktusa, doktorjelölt. (tamusviki@gmail.com)

Zsávolya Zoltán PhD 1968-ban született Csornán. József Attila-díjas költő, író, irodalomtörténész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyetemi docense. (zsavolya@gmail.com)

(Az e-mail címmel nem rendelkező szerzők a főszerkesztő közvetítésével érhetők el: btg@zemplenimuzsa.hu.)

Gaál József: Lapok a „HOMOGRAM” mappából III.